

INDHOLD

AFHANDLINGER:

GRAVLUND, THORKILD: Folkemindespørgen	68
HANSEN, HOLGER: Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Stiftsovrigheds Arkiv	45
HELLSKOV, CHR.: Topografiske Museer	181
HERMANSEN, VICTOR: Håndskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Na- tionalmuseets 2. Afdelings Bibliothek	55
KNUDSEN, GUNNAR: Stednavne paa Mols	1
KNUDSEN, HANS: De jydskes Bispearkiver	81
OLSEN, JOHS.: Provinsmuseernes Fremtid	72
SCHMIDT, AUG. F.: Om Danmarks hellige Kilder	137
SCHÜTTE, GUDMUND: Ingtypens Udvikling i geografiske Navne og Slægts- navne	103
THORSEN, P. K.: Store Bededag	176

ANMELDELSER:

EGERBERG, EDV.: Silkeborg Slot I—III [Sv. Aa.]	191
ERSLEV, KR.: Rigsarkivet og Privatarkiver [Sv. Aa.]	77
GRÜNER-NIELSEN, H.: Læsofolk i gamle Dage [Sv. Aa.]	192
HANSEN, MARIUS: Tirsbæk Gods og Ejere [Sv. Aa.]	79
HERLITZ, NILS: Svensk stadsförvaltning på 1830-talet [Sv. Aa.]	193
KLITGAARD, C.: Hjørring I [H. Hjorth-Nielsen]	188
LARSEN, THØGER: Atlantis [Sv. Aa.]	198
UHRSKOV, ANDERS: Nordsjællandsk Folkeliv [H. Grüner-Nielsen]	187

FRA ARBEJDSFELTERNE:

Folkemuseets Forespørgsel om danske Bønderbygninger	18
Sammes, om Folkedragter og -tekstiler	36
Folkemuseets Virksomhed 1922—24	144
Udvalg for Folkemaal	75
Kilder for Lokalhistorikere [Sv. Aa.]	214
Foreningsmeddelelser:	
In memoriam (Hans Olrik) [K. Fabricius]	200
Det andet danske Hjemstavnskursus	79
Aarsmøde i København 1923	201
Aarsmøde i Kerteminde og Odense 1924	209

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

SVEND AAKJÆR

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG **CHR. AXEL JENSEN**

5TE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1924—1925

STEDNAVNE PAA MOLS.

Foredrag ved Hjemstavnskursuset i Rønde 4. August 1923.

Af Gunnar Knudsen.

STEDNAVNEFORSKNINGEN er endnu en ung Videnskab, der ikke helt har fundet sin Form og hvis foreløbige Resultater er Genstand for livlig Drøftelse. Den sidste Menneskealders Erfaringer paa dette Omraade har stærkt understreget Nødvendigheden af at tilvejebringe Navnesamlinger, der indeholder de fornødne historiske og sproglige Oplysninger om de enkelte Navne, og Registre til Hjælp ved Opsøgelsen af Parallelstof, og det er da ogsaa lykkedes os herhjemme gennem Stednavneudvalget at faa tilvejebragt et saadant grundlæggende Stednavnearkiv, paa hvis Fuldstændiggørelse der daglig arbejdes. Endnu staar Arbejdet saaledes nærmest i Stofsamlingens Tegn, men paa mange Punkter er der dog naaet temmelig stor Fuldstændighed, og 1922 udgav Udvalget »Samsøs Stednavne«, der skulde danne Indledningen til en landsomfattende Skriftserie.

Stednavnestudiet har ivrige Dyrkere overalt i Landet; enhver, der nærer Interesse for sin Hjemstavs Forhistorie, bliver noget af en Stednavneforsker. Da der ved Nytaar 1922 rettedes Henvendelse til Danmarks Lærere om hver i sit Sogn at samle alle de Stednavne, som kendtes der, viste det sig, at der var særdeles god Forstaaelse af Sagens Betydning, og mange har fulgt Kaldet, medens andre samler endnu, og Resultatet bliver en enestaaende rig Samling af Smaanavne, som vil blive af den største videnskabelige Betydning, og tillige vil kunne blive en Grundpille i den Bevægelse i Retning af Hjemstavnsforskning, der tilsyneladende er i stærk Vækst i vore Dage, og som ogsaa har ført til Afholdelsen af dette første danske Hjemstavnskursus i Rønde.

Jeg har sat mig som Opgave i Korthed at gøre Rede for, hvad man kan lære af et begrænset Omraades Stednavne, og har valgt at behandle *Mols*. Som Materiale har jeg brugt Stednavneudvalgets Samlinger, hvori ogsaa findes en større Samling (ca. 2400 Navne, med Tolkninger) af Pastor L. Böttiger, der ligeledes i sin Bog: *Æbeltoft og Omegn* (Aarhus 1893) lejlighedsvis kommer ind paa Tolkningen af Stednavne.

Hvad man forstaar ved *Mols* har ikke altid været helt klart. Undertiden har man villet henregne hele Dyrsland (Djursland) herunder; almindeligst er det dog vist at bruge Navnet om den treflgede Halvø, som skyder sig ud fra den sydlige Kyst af Dyrsland og udgør *Mols Herred*. Men det er ikke den gamle folkelige Brug af Navnet. En Mand fra *Æbeltoft* eller fra *Draaby Sogn* har aldrig villet vedkende sig at være »*Molbo*«. Grænsen for *Molboernes Omraade* gik egentlig fra *Kalvø Vig* langs *Kolaa* og tværs over Landet ned til *Mølleaa* og indbefattede Sognene *Vistoft*, *Tved*, *Knebel*, *Rolse*, *Agri* og *Egens*. *Helgenæs*, der af Befolkningen kaldes *Helles*, beboedes af *Helboerne*, og *Æbeltoft-Draaby Halvøen* har tidligere heddet *Hassens* (1497 *Hasszens*); nu er dette Navn gaaet i Glemme; dog kaldes *Sydspidsen* stadig *Hasenøre* (Generalstabens Atlasmaalebordsblade).

Selve Navnet *Mols* har været tolket noget forskelligt. *Kong Valdemars Jordebog* (1231) kalder det *Mulnæs*, hvilket viser, at Navnet maa have endt paa -næs, ligesom saa mange andre Navne deromkring. Man har villet se Ordet *Muld* som Forled, men de ældre Former viser aldrig noget *d*, og Nutidens Udtale skulde haft palatalt *l*, hvis dette var rigtigt. I mange Dialekter vil man kende Forskel paa det *l*, der findes i Ord som *Muld* og *Guld*, og det *l*, der findes i *Hul* og *Kul*; det første lyder som om et *j* fulgte efter, og Anvendelsen af dette *l* er altid Tegn paa, at der i det gamle Sprog enten har været et *ld* eller *ll*. Nærliggende vilde det ogsaa være at antage Ordet *Mule* som Forled — det er ikke usædvanligt i lignende Betydning som *Næs*, brugt om fremskydende Landtunger. Men hvis dette Ord forelaa, burde *u*-et, der er langt, have været bevaret som *u*; saaledes findes *Mulen* ved *Saltbæk Vig* og *Mule*, et Hjørne af *Nebel S.*, *Vore Hrd.*, og Sammensætninger som *Mulepose* udtales overalt i *Jysk* med *u*. Det

skal indrømmes, at en tidlig Forkortelse af *u* kunde have fundet Sted, og at Udledningen af *Mule* (der f. Eks. hævdes af Steenstrup) derved vilde blive tænkelig. Imidlertid antager jeg, at her foreligger et andet Ord. Vi har i Norsk et Ord *Mol*, der betyder »Banke af Smaasten, især Stengrunden i Stranden«. Dette Ord kendes ogsaa i andre nordiske Dialekter, f. Eks. isl. *möl*, svensk Dial. *mal* og færøsk *möl* — det sidste forekommer f. Eks. i det færøske Stednavn *Mölen*, en Bugt ved Ejde, der er karakteristisk ved sin lave, flade Strandbred med store Stenblokke, mod hvilke Søen brydes, et Forhold, der paa Færøerne er noget sjældent, fordi Klipperne for det meste gaar temmelig stejlt ned i Havet, hvorfor Navnet og dets specielle Betydning ganske sikkert er medbragt fra Færingernes Moderland. Ordets Grundform er *malu*, og det er ikke helt sikkert, hvad det skulde blive til, hvis det havde været bevaret som Glose paa Dansk, fordi Ord med *u* i Endelsen bliver behandlet meget forskelligt; adskillige bevarer *a* i Rodstavelen, andre ændrer det til *o* eller *ø* (u-Omlyd; Eks. Lov, Børn, Øl). Men der var Mulighed for, at Ordet i Dansk som i Svensk har heddet *Mal*, og at Stednavnet ogsaa har begyndt med *Mal*-; 1299 (Afskrift i Jens Grands Proces) skrives *Malnes*, og c. 1400 (Afskr. 1450) *Malnesherret*; disse Former kunde indeholde noget gammelt, uagtet der allerede 1231 (Vald. Jordeb.) skrives *Mulnæs*, 1360 (Aarhusbogen) *Molnsherit*, 1443 *Molnes H.*, og 1446 *Mulsherred*. Det oprindelige *Mal* maatte da være blevet ændret til *Mol* i Henhold til en i Jysk ikke usædvanlig Tendens, der f. Eks. ændrer *al* til *ol* (jvfr. Kort over Danske Folkemaal § 15), men da det Omraade, hvor denne Overgang nu finder Sted, ikke medindbefatter Mols, men særlig det sydvestjyske Omraade, bliver det hele meget tvivlsomt; det ligger nok saa nær at antage, at *Malnes*, der kun er overleveret i Afskrifter, beror paa Skrivefejl, og at Ordet har heddet *Mol* paa Dansk ligesom paa Norsk. — Navnets Betydning vil i begge Tilfælde være: »Næsset med Stenene i Strandkanten«.

Da den sydlige Del af Molshalvøen, *Helgenæs*, jo fra gammel Tid bærer sit eget Navn, maa »Mol-næsset« søges i Halvøens vestlige Udløber, mellem Knebel Vig og Begtrup Vig. Den sydligste Del af dette Parti hedder endnu *Mols Hoved* og turde være det

oprindelig navngivende Punkt. *Helgenæs*, eller som det hedder i Folkesproget, »Helles«, beboes af Helboerne. L. Böttiger (Æbeltoft og Omegn p. 4) vil helst aflede det af Ordet *Helle*, »Stenklippe«, men herimod taler afgjort Navnets gamle Form, f. Eks. Valdemars Jordebog: *Hælghænæs*, og i det hele taget har de gamle Former *lg* i Stedet for det *ll*, som skulde have staaet der, om Helle var oprindeligt. Ogsaa Udtalen med tykt *l* vidner herimod. Der er næppe større Grund til at betvivle, at Forleddet er Tillægsordet *hellig*, altsaa »det hellige Næs«; dog kunde ogsaa Mandsnavnet *Helge* foreligge, men dette er mindre sandsynligt, fordi Navne paa Næs og Pynter sjældnere er sammensat med Personnavne.

Æbeltoft halvøen hedder som nævnt *Hassens*, og det er utvivlsomt Has-næs. Forleddet *Has* betyder egentlig »Gærde og Skel, der sættes om en Jord, som afsondres fra den almindelige Fæled til Græsgang for en Sommer« (Molb. Dial. Ordb.) og findes f. Eks. i *Kædeby Has* paa Langeland og *Vesterhas* i Nimtoft Sogn, Nørre-Dyrs Hrd. Halvøen er ogsaa i Modsætning til de to andre Næs lav og flad paa Sydspidsen og har paa dette Sted været særlig egnet til Græsgange.

Kystlinien bugter sig ud og ind og har en i Forhold til Landets Areal ualmindelig stor Længde. Der bliver da af denne Grund usædvanlig mange Næs og Vige, hvilket ogsaa præger Bebyggelsesnavnene.

Dejret kaldes ved Aar 1300 for *Digherhoveth* eller *Digherhøvet* (Script. rer. Dan. VI p. 429), og ses derfor at være sammensat af Tillægsordet *diger*, »stor« samt *Hoved*, der ofte bruges i samme Betydning som Næs. Muligt foreligger dog en Afledning med omlydt Selvlyd »Hövde«, jvfr. Bjernede, som 1287 hedder Byærnoftæ. Bynavnet er aabenbart oprindelig et Naturnavn, muligvis en anden Betegnelse for den samme Halvø, som sikkert med Rette bærer Navnet Mol-næs. Som en nordlig Udløber er der lige N. for *Dejret* en lav og flad Tange, som hedder Øhoved. Tænkelig er den blevet opfattet som »det lille Hoved«, i Modsætning til den egentlige Halvø, »det digre Hoved«. Navnepar af samme Art foreligger f. Eks. i *Lilleø* og *Dejrø* ved Ærø.

Af Bynavnene turde iøvrigt *Egens*, *Bogens*, *Strands* og *Vrin-*

ders indeholde Efterleddet *-næs*. Alle ligger ved Kysten udfor mindre Fremspring af denne. *Egens* (1330, Afskr. 1558, *Egens*) og *Bogens* (1203, Afskr., *Bocnes*) er sammensat med Trænavnene *Bog* (som Bøgetræet kaldtes i ældre Dansk) og *Eg*, og *Strands* (1448, Afskr. 1761, *Stranssz*) ved et *Næs*, der skyder ud i *Begtrup Vig*, er tydeligt *Strandnæs*, medens *Vrinders* (1486 *Wrindes*, 1501 *Wrynnnes*) turde være sammensat med *Vrid* og betyde: det vredne, drejede *Næs*. N. for *Byen* ligger *Bakkeknuden Vrinders Hoved*, der strækker sig op mod *Egens Vig*. Denne *Bakkeknude* har i den østlige Side en *Indbugtning*, hvor der nu findes lave *Enge* og hvor *Kragkær Gaard* ligger. Hvis disse *Enge* tidligere har været under *Vand*, har *Halvøen* virkelig været et *bøjet Næs*. Eller maaske »*Dreje-næsset*«, det *Sted*, hvor *Sejlløbet* drejer, jvfr. *Drejens* ved *Kolding Fjord*, samt *Rinkenæs*. Der vil ikke, som *Gudm. Schütte* har ment, være nogen *Grund* til at tænke paa *Gudinden Vrind* el. *Rind*.

Af rene *Naturnavne* paa *Kysten* findes iøvrigt *Hundshoved*, udfor *Egens*, *Skovshoved* N. for *Rolse Kirke*, *Øhoved* (se foran), og ved *Tved Kongsøre Hage*, sammensat med *-øre*, jfr. *Helsingør*, *Harboør*, i *Betydn.* »gruset *Strandbred* el. *Odde*«; *Skødshoved*, *Landets* vestligste *Punkt*, turde være af den *Rod*, som findes i *Verbet skyde*, og betyder »det *fremskydende*«. At det skulde være »*Skødstrup Hoved*«, benævnt efter *Skødstrup* i *Ø.-Lisbjerg Hrd.*, der ligger paa den anden Side af *Kalvø Vig*, er paa *Forhaand* mindre rimeligt. Et »*Hoved*« plejer at være i *landfast Forbindelse* med *Byen*, det har *Navn* efter. Paa *Helgenæs* findes *Stavsøre*, hvis *Forled* er *Stav*; ifl. *Steenstrups* *Opfattelse* skal de paa *Kysterne* hyppigt forekommende *Navne* paa *Stav* og *Stavre* hidrøre fra, at man i *Oldtiden* har sammenlignet et *fremskydende Næs* med en *Stav*; tænkeligt er det dog ogsaa, at nogle af dem kan have *Navn* efter en som *Sømærke* anbragt *Stage*. *Sydspidsen* af *Helgenæs* hedder *Sletterhage*, rimeligvis *Slet-ør*, »den *flade Odde*«. Her findes netop et meget *fladt Stykke Land*, der hurtig gaar over i det almindelige *Bakketerræn* mod *Nord* og *Øst*. Paa *Østsiden* findes *Lushage*; et tilsvarende *Navn* findes paa *Samsø*, og er i »*Samsøs Stednavne*« p. 19 forsøgsvis blevet tolket som *Lyshage*, og *Navnet* *hidrører* da formodentlig fra, at her har

været brændt Blus for Skibe. S. for Æbeltoft findes *Alhagen* — Generalstaben skriver Ahlhage, og denne Skrivemaade synes at tyde paa, at man har tænkt paa *Ahl*, den Jordart, man kender fra den jyske Hede. Det er dog ganske usikkert; snarest har Gaarden *Ahl* været det Punkt, hvorefter Hagen har faaet Navn. Paa Æbeltoft Halvøens Sydspids findes som anført *Hasenøre* samt *Gaasehage*, og selve det store flade sydlige Terræn kaldes »*Øerne*«. Man vilde være tilbøjelig til heri at se det samme *Øre* som i *Hasenøre*, jvfr. foran, og antage, at Navnet har omfattet alle de lave Strækninger paa Halvøens Sydspids; herefter kan vel Grunden *Øreflakket Syd* for have faaet Navn. Det forstaas imidlertid paa Stedet som kommende af Navneordet *Ø*; og faktisk har der været oversvømmede Arealer, saaledes den tørlagte *Vestensø*. Endelig *Kobberhage* paa Østsiden af Halvøen; det har været tolket som Kobjærg-hage, og Bjærget ligger lige indenfor (*Kobberhøj*).

Efter Gennemgangen af de til Kysten knyttede Navne trænger vi længere ind i Landet og tager først *Sognenavnene*.

Æbeltoft (1301 *Æpplætoftæ*; 1317 *Æpplætoft*) maa utvivlsomt betyde »den med Æbletræer bevoksede Toft«; Pastor Böttiger (*Æ.* og *Omegn* p. 11) er dog tilbøjelig til at antage det for afledet af et oldn. Ord *awl*, i Betydning »noget rundt«. Det er dog en Misforstaaelse; et saadant Ord findes mig bekendt ikke, og hvis det fandtes, maatte det vel paa oldn. skrives *afl*; dette Ord betyder dels »Kraft«, dels »Esse«. Men de gamle Former med *p* viser jo tydelig, at det ikke kan hidrøre fra et saadant Ord. I *Æbeltoft Landsogn*, paa Halvøens anden Side ligger *Elsegaard*. De har dog ikke Navn efter en Kvinde; 1479 nævnes her *Æbelsjø Mark*. Altsaa *Æblesø*. Navnet kan hidrøre fra en større Dam, omkring hvilken Gaardene ligger. Men interessant er det at finde *Æble-* som Forled i begge disse gamle Bebyggelsesnavne, og man spejder efter en Sammenhæng mellem dem. Det er ikke sandsynligt, at vi her har Minde om Frugtavl i større Stil i Vikingetid eller den tidlige Middelalder, men vilde Æbletræer udgjorde en ikke ubetydelig Del af Fortidens Skove, saa det ligger nærmest at tænke paa dem som navngivende.

Draaby (1231 *Dragby*, 1329 *Daughby*) har til Forled Ordet *Drag*, »Landtange«, særlig brugt om smallere Landstrimler, der

forbinder en større Halvø med Moderlandet. Byen ligger ogsaa paa den smalle, inderste Del af Æbeltoftthalvøen.

Agri hed 1203 (Afskr.) Akre, 1427 (Aarhusbogen) *Agri* og 1446 *Ager*. Udtalen er [aq:ri]. Den ældste Form kunde tyde paa, at det egentlig kun var Ordet *Ager* i Flertal. Men Udtalen med -i tyder paa, at der har været et 2. Sammensætningsled, der dog antagelig er stærkt reduceret; muligt er den oprindel. Form »*Agerhøj*«. Endelsen -høj reduceres altid stærkt og paa meget forskellig Maade.

Egens, »Egenæs«, er behandlet foran.

Knebel hed 1425 (Afskr. c. 1600) Knudbyllj, 1446 Knudbøl og 1487 Knudhbøl. *Knebel* begynder først at blive brugt i 16. Aarh. Endelsen -bøl, en Afledning af Stammen i Verbet *bø*, betyder »Boplads, Byggested« og er meget alm. i Stednavne, saaledes f. Eks. paa Langeland, hvor der er 15 »Bøller«. Den har i Regelen et Personnavn til Forled (Steenstrup siger: altid et Personnavn, se De danske Stednavne p. 37). Men Personnavnet *Knud* har altid haft s-Genitiv, og vi skulde da have haft Knudsbøl — et saadant Sted kendes ogsaa endnu paa Taasinge, hvor det hedder *Knudsbølle*. Vi maa da tænke paa Ordet *Knude*, der ofte betyder »Bakke«, f. Eks. Rubjærg *Knude* i Vendsyssel, og som med Hensyn til Naturforholdene passer godt.

Rolse minder med Hensyn til Udtalen [rå'lsi] stærkt om *Agri*. Det sidste *i* kan godt være Levning af -høj, hvis man skulde slutte sig til det fra Udtalen alene. Men der er bevaret en Form fra 1328, *Rolfsyøø*, der tyder stærkt paa en S sammensætning af Mandsnavnet *Rolf* og Ordet *Sø*. Dog er der ingen *Sø* paa Stedet, bortset fra et Par ikke store Moser. Man maatte da gaa ud fra, at en af disse havde været en *Sø* og benævnt saaledes.

Tved er et gammelt Ord, der betyder »afskaaret, afhugget Stykke«. Her maa det vel sigte til de Naturgrænser, som drages af *Knebel Vig* mod N. og *Begtrup Vig* mod S. Den skreves 1335 (Aarhusbogen) *Thweth* og nævnes ofte i Middelalderen.

Vistoft hed 1443 *Westoft*, 1446 *Westoft* og 1619 *Vesttofte*; i 17. Aarh. bliver Formen *Vistoft* almindelig. Endelsen *Toft* er et af de hyppigste Ord i danske Stednavne og betyder oprindeligt »Plads til Hus eller Gaard« og bruges om de Jordstykker, der

ligger ved selve Gaardene i den gamle Landsby. Forleddet synes at kunne være *Vest*, altsaa »vestlige Toft«. Til »Vesttoften« kunde jo svare en Østtoft, og det maatte da være Æbeltoft, som ligger nøjagtig Øst for, men paa den anden Side af Æbeltoft Vig. Det er de to eneste Navne med Toft, der findes paa Mols, saa en Modstilling var jo tænkelig. Paa den anden Side lader det sig ikke nægte, at der er god Grund til at sammenstille Navnet med Visborg (eller Vesborg) paa Samsø, der utvivlsomt maa afledes af *Vese*, »Sump«; de ældre Former forbyder det ikke, og en Form som 1619 Vesttofte kan jo være noget af en Folkeetymologi. Der er netop mellem Byen og Kirken en dyb Sænkning, som jo kunde tænkes at have rummet en *Vese*, som havde været navngivende. Jeg er egentlig mest tilbøjelig til at tænke mig den sidste Mulighed. (Jvfr. Samsøs Stednavne p. 32).

Helgenæs er tidligere omtalt, og dermed er alle Sognavnene gennemgaaet. Jeg skal dernæst gaa over til at behandle de øvrige Landsby- og Bebyggelsesnavne, idet jeg for Oversigtens Skyld opstiller dem efter Endelser.

Af Navne paa *-by* er Draaby omtalt, endvidere findes *Esby* og *Ørby*, begge i Helgenæs S. De udtales (maaske dog ikke paa selve Stedet) [esbej] og [ørbej]; Molbodialekten, der dog ikke indbefatter Helgenæs, har en Tendens til Afrunding, som det hedder, og som bl. a. bestaar i, at *ø* udtales som *e*, og L. Böttiger hævder derfor, at Navnene er Eksempel paa samme Forhold og rettelig burde skrives *Østby* og *Ørby*. Den første ligger netop paa Østsiden af Halvøen. *Ørby* skulde indeholde Ordet *Øre*, jvfr. foran, og staar i Forb. med Beliggenheden, og det er Halvøens sydligste By i Retning af Slet-ør-hage. Byens Beliggenhed synes at bevise Tolkningens Rigtighed; i saa Fald maa Formens *Esby* være opstaaet under Indflydelse af selve Molbodialekten, om denne ikke paa et tidligere Tidspunkt ogsaa har indbefattet Helgenæs under sit Omraade, hvad man dog ikke tør slutte alene heraf.

Paa *Torp*, som vi kender fra ældre Dansk i Betydningen »Udflytterby«, er der ikke saa faa Navne, og ingen af dem er Sognavne. De sammensættes mest med Personnavne, af hvilke mange

ikke længere kan paavises; for Mols' Vedkommende er vi dog i Stand til at genkende flere.

Handrup (Draaby S.) kaldes 1411 (Afskr. 1600) for Hamdrup. Det er meget almindeligt, at *m* foran en Tandlyd gaar over til *n*, saa det vil være rigtigt at forudsætte Ham-, og sandsynligvis er det Navnet *Hamund* (oldn. *Hámundr*), som maa forudsættes. Oprindeligt maa det da have lydt *Hamundæthorp (Hamund har ikke haft *s* i Genitiv, men i Oldn. endt paa *-ar*); et tilsvarende Navn er det nuvæ. Hammeldrupgaard (Solbjerg S., Løve Hrd.); det skreves 1405 Hamendorp, 1610 Hamdrop, 1664 Hammendrup.

Essendrup, Agri S., hed 1378 (Afskr. Langebek) Æsendrup, 1424 Essendrup, c. 1371 (Afskr. 1541) Assenderup. Forleddet er Mandsnavnet *Asmund*.

Skellerup (Knebel S.), c. 1400 (Afskr. c. 1450) Skelldorp, 1446 Scielerup, kan indeholde Mandsnavnet *Skialgi*, oldn. *Skjálgi*, alt-saa *Skialghæthorp. En Ødejord i Knebel kaldtes 1664 Kircherup — et Eksempel paa, at det ikke altid er Bynavne, der ender paa *-torp*; oprindeligt er mange af disse Navne sikkert givet til Enkeltgaarde, der senere er blevet til Byer; en Ødejord i 1664 kunde jo være et Levn af en saadan gammel Enestegaard; iøvrigt kendes Navnet ikke mere.

Andrup i Rolse S. (1552 Anndrup, 1588 Andorpggaard) er ikke fra Middelalderen overleveret som Landsbynavn, og matrikuleres nu under Vrinders. Det er dog nok alligevel et gammelt Navn. Det udtales [an·dræp], med kort *a* og langt *n*, og indeholder vel derfor Navnet *Anund*, oldn. *Önundr*; det endte i Genitiv paa *-ar*, mere usikker, men i sproglig Henseende vilde Navnet passe godt.

Taarup, Tved S., hed 1360 (Arhusbogen) Togethorp, og in- i mellemliggende Tid undergaaet nogen Ændringer. Det indeholder maaske Mandsnavnet *Kveldulv*, som kendes fra Oldnordisk, men iøvrigt vistnok kun om en enkelt Mand, hvor det nærmest har Karakter af Tilnavn¹). Dette gør selvfølgelig Formodningen mere usikker, men isproglig Henseende vilde Navnet passe godt.

Taarup, Tved S., hed 1360 (Aarhusbogen) Togethirp, og indeholder Mandsnavnet *Toge*, oldn. *Toki*. *Tillerup*, i samme Sogn,

¹) egl. den, der om Aftenen omskaber sig til Ulv«, jfr. Sagnene om Varulve i Danmark.

skrives ved Aar 1300 Tildörp, Tilderp og Tytwlthorp (Aarhusbogen). Den sidstnævnte Form bærer det ældste Præg, og det vilde, med Oluf Nielsen (Olddanske Personnavne), være fristende at aflede det af Navnet *Thiutulw*, oldn. þjóðolfr. Men dette Navn har Genitiv paa -s, og Resultatet skulde saa have blevet f. Eks. *Tylstrup*, og et saadant Navn kender vi ogsaa i Ajstrup S., Kær Hrd. En Sammensætning med Navnet *Tillaugær*, oldn. Týlaugr, der i Genitiv har -ar, vilde derimod kunne give Tillerup, og det er maaske alligevel dette, der foreligger; det passer godt med Navnets øvrige overleverede Former. — I Tved S. ligger endvidere *Bjødstrup*, der 1203 skreves Biornstorp og 1341 (Aarhusbogen) Biornstorp; det indeholder tydelig Mandsnavnet *Björn*. Dets nuværende, mærkelige Form er fremkommet ved, at *n* er bortfaldet mellem Konsonanter (1619 Biørstrup), og *rs* derefter er assimileret til *ss* (1664 Biøstrup), endelig har man i vore Dage indskudt et falsk *d* (Bjødstrup, saaledes i Matriklen af 1844). En Parallel findes i Strand-Bjørstrup, Søborg S., Holbo Hrd., der 1370 hed Byornstorp. — Endelig findes i Tved Sogn *Landborup*, hvis Forled sikkert ikke er Personnavn, men det fra ældre Dansk velkendte Ord *Landbo*, der betyder »Fæster«, »Fæstebonde«, i Mod-sætning til Selvejer.

Viderup i Vistoft S. udtales [wi:rəp]; 1203 skrives Weddethorp, og 1345 Wiipæthorp; uheldigvis er der ingen Sikkerhed for, at det virkelig er vort Viderup, der tales om, og med de modstridende Former er der ikke meget at stille op med dette Navn. *Begtrup*, i samme Sogn, skreves ca. 1300 Bekkethorp og Bekkistörp (Aarhusbogen) og afledes af Oluf Nielsen (Olddanske Personnavne p. 11) af et Mandsnavn *Bekki*. Jeg vilde være noget tilbøjelig til at antage, at Forleddet er Ordet *Bæk*. Vest for Byen løber en Bæk, hvori der er Vandmølle, og et Stykke mod Øst er der en anden Bæk, der udmunder ved Særbæk Landingssted. Byen ligger altsaa paa en Maade mellem 2 Bække, og kunde derfor med Grund benævnes: Bækketorpen. Men Navnets Oprindelse maa i saa Fald være glemt, ellers havde vi næppe faaet en Form som den nuværende, for Ordet Bæk er jo stadig i Brug.

Paa Helgenæs ligger *Fejrup*; 1360 (Aarhusbogen) skrives Fæghædorp. Navnet afledes af Personnavnet Feggi (O. Nielsen);

som en anden Mulighed skal antydes: *Feðgarþorp, den Far og Søn tilhørende Torp, oldn. *feðgar*, »Far og Søn«. *Borup* hed 1297 (Aarhusbogen) Bothorp, og indeholder Mandsnavnet *Bo*.

Paa *-um* ender *Boeslum*, Draaby Sogn. Det er med Urette, at *-um* opstilles som en særlig Klasse ved Studier over Landsbynavne; det er en Endelse, der kan være opstaaet paa flere forskellige Maader (-heim, -holm, -rum, Dativ Flertal m. m.). Byen hed 1568 Boeslom. Man kunde gætte paa Endelsen -holm, jfr. at der findes et *Holme* et Stykke N. og et andet V. for Byen.

Paa *-bo* ender *Toggerbo*, Vistoft S. Det hed 1446 (Afskr. 1600) Toggerboll, men 1610 Thogerbou og altid senere -bo, saa det første er vel en Afskriverfejl. *Bo* betyder »Bolig«, og Forleddet kunde være Kvindenavnet *Torgerd*, oldn. þorgerðr; dette har i Genitiv -ar.

Paa *-mark* findes *Egsmark* i Draaby S., 1499 skrevet Exmarck, og udtalt [i'smark]; da Landsbynavne paa *-mark* meget ofte sammensættes med Personnavne, ligger det nær at antage et Mandsnavn *Ek* som Forled.

Feld findes i *Grønfeld*, Agri S.; 1487 Grønfel, 1582 Grønnefeldt. Et andet Grønfeld findes i Ølgod S., Øster-Horne Hrd. Feld er et meget gammelt Laaneord i Dansk.

Sø er Endelsen i *Fuglsø*, Vistoft S. (c. 1300 Fughlæsiø; 1443 Fowelsiø), der vel har Navn efter Svømmefugle, og *Skærsø*, Draaby S. (1345 Skærsø, 1370 Skersyo), vel sammensat med Til lægsordet *skær*, »den klare, rene Sø«; sidstnævnte findes ganske vist ikke mere, men omkring Gaarden er meget lave Strækninger.

Med *Kær* er sammensat *Strandkær*, Agri S. (1487 Strankier) og *Blaakær*, Tved S. (1610 Blaakier), vel efter Beliggenhed og Farve.

Balle findes i *Basballe*, Agri S. (1446 Basbally); Efterleddet synes at betyde: »Forhøjning i Terrænet« (jfr. Samsøs Stednavne p. VI); Forleddet usikkert.

Høj findes muligt, foruden som nævnt i Rolse og Agri, ogsaa i *Stødov* i Helgenæs S. (1610 Stødaa), der kan være et *Stødheogh; *Stud*, »Støtte«, eller *Stod*, »Flok Heste«?

Med *Bæk* er sammensat *Lyngsbæk* i Draaby S., (1487 Lyngsbæk, 1479 Løngebeck), hvis Forled vel maa være *Lyng* i Betydn.

»lyngbevokset Strækning, Hede«. Med *Bjærg* har vi *Ørnbjærg*, med *Mølle*, i Draaby Sogn, hvis Forled vel er Fuglenavnet *Ørn*. 1552 kaldes den *Ørnnebjerg Mølle*, i Folkemaaliet [embæsmel·], hvilket sidste stemmer godt med Folkemaaliet Tendens til »Afrunding«, som foran omtalt under *Esby*. De med *-gaard* sammensatte Bebyggelsesnavne (Skovgaarde og Elsegaarde i *Æbeltoft S.*, *Lynggaard* i *Knebel S.*, *Rolsegaard* i *Rolse S.*, *Isgaard* i *Tved S.* og *Kongsgaard* i *Helgenæs Sogn*) giver ikke Anledning til særlige Bemærkninger; om Elsegaarde er talt; *Lynggaard* har vist Navn efter en tidligere By(?) *Lyng* (1487 *Lynghæ*); *Isgaard* skreves 1407 *Eghxgardh*, og har sikkert paa samme Maade Navn efter den endnu eksisterende Landsby *Eg* i samme Sogn. Endelig med *-mølle* har vi *Skovmølle* i *Agri Sogn*.

Tilbage staar en Række usammensatte Bebyggelsesnavne, nemlig *Holme*, *Stubbe*, *Tved*, *Eg*, *Hjelm*, *Vraa* og *Øerne*. Den norske Stednavneforsker O. Rygh har fremsat den Formodning, at de ældste Stednavne har været usammensatte Naturbetegnelser, medens man først paa et senere Kulturtrin er naaet til at bruge sammensatte Navne. Der er vel ingen Tvivl om, at Udviklingen i Tidernes Morgen maa været gaaet fra det enkelte til det sammensatte, og i seneste Tid har bl. a. *Gudmund Schütte* optaget denne Tanke og er ikke veget tilbage fra at anvende den ved Afgørelsen af Stednavnenes Alder; de usammensatte Navne skal i alle Tilfælde være ældre end de sammensatte. Her maa dog indvendes, at Navne af denne Art har kunnet dannes til enhver Tid, ældst naturligtvis uden tilføjet Kendeord, senere med dette, og ved Forsøg paa Bestemmelsen af Navnenes Alder maa man tillige se paa deres sproglige Indhold.

Navne som *Fyn*, *Thund*, *Møn* og *Amak* (Amager), der vanskelig lader sig tolke paa Grundlag af det Sprogstof, vi kender, vil det ikke være betænkeligt at henføre til vore ældste Navne. Vi kunde kalde dem Klasse A. En anden Klasse (B) er Navne som *Holtet*, *Skagen* og *Gniben*, hvis Betydning meget vel kan klares paa Grundlag af vort Kendskab til ældre Dansk, og som ikke kan være givet i vore Dage, fordi de paagældende Ord ikke mere findes i Sproget. Klasse C er Navne som *Plantagen*, *Brugsen* (Brugsforeningen) og *Banen*, Ord, som tilhører vor Tid og følgelig er mo-

derne Navne. Endelig er der en Klasse, *D*, med Navne som *Bakken*, *Skoven*, *Mosen*, *Heden*. De er fuldkommen ubestemmelige med Hensyn til Alder; de kan være gamle, men saadanne kan meget vel gives endnu.

Det vil let ses, at sproghistorisk Støtte for Antagelsen af, at de usammensatte Stednavne er Oldtidsnavne af vor allerældste Navneklasse kun kan faas ved Klasse A. Navne af Klasse B maa i sproghistorisk Henseende nærmest kaldes gammeldanske, Navne af Klasse C nydanske, og Navne af Klasse D kan være og har været givet ned gennem senere Tider og kan gives endnu. Det skal ikke nægtes, at Navne indenfor Klasse B og D kan være ældgamle, men at henregne disse Klasser i deres Helhed til vore ældste Navne er umetodisk.

De usammensatte Bebyggelsesnavne paa Mols tilhørere næsten alle Klasse B, nemlig *Stubbe*, *Tved*, *Eg*, *Vraa* og *Hjelm*; et Par enkelte, som *Holme* og *Øerne* (se foran) tilhører Klasse D.

Tved er foran behandlet, og er det eneste Sognavn i Rækken. Alle de andre Sogne bærer sammensatte Navne. Ogsaa denne Omstændighed kunde tyde paa, at den nuværende Bebyggelse af Mols er foregaaet paa en Tid, hvor der anvendtes sammensatte Stednavne, ellers havde vel Sognavnene været usammensatte Navne af Klasse A.

Stubbe i Draaby S., 1258 (Afskr. c. 1600) skrevet *Stubbe*, udtalt [sdo·v], og maa være samme Ord som findes i *Træstub*. Paa Sjælland kendes Ordet endnu i Betydningen »Kratskov«. — *Eg*, i Tved S., hed 1207 Ech, jvfr. 1407 Eghxgardh, og udtales [i'q]. Det maa vel være en jysk Form af et Ord, der paa Rigsmaal vilde hedde *Ege*, oldn. eiki, »Bevoksning med Egetræer«. — *Vraa*, Agri S., er et ældre Ord, der betyder »Krog«, »Hjørne«. — *Hjelm* i Æbeltoft S. skreves 1231 Hiælm, 1292 Hialm. Det er vel nok samme Ord som *Hjelm* »en Krigers Hovedbedækning«, og *Øen* kunde vel paa Grund af sin toppede Form have nogen Lighed hermed, sammenlign ogsaa, at man i England bruger Navnet om *Bakker*.

Holme i Draaby S. hed 1327 (Afskr. Hvitfeld) *Holme*, og betyder vel »Øerne«, det er nogle Bakkekudier nær Kysten, der paa alle andre Sider omgives af lave Strækninger.

Efter at have gennemgaaet samtlige Landsbynavne, vil der være Grund til at se lidt paa, hvad man kan lære af dem med Hensyn til Bebyggelsens Alder. Ganske vist har Landet været beboet i Stenalderen — flere Dysser er bevarede; en Dysse kaldes *Stenhus*, f. Eks. Poskær Stenhus (Knebel S.), der i S sammensætning bliver Stennis-, Stennisbjerg, Stenniskær, eller *Stenovn* (Stenovnsagre i Draaby S., jvfr. det alm. jyske Jynovn) — men paa Grundlag af Stednavnene kan man kun udtale sig om de *nuværende* Bebyggelsers Alder.

Paa Mols findes ingen af de Landsbynavne, man henregner til de ældre Klasser, ingen Navne paa -inge, -lev, -løse og -sted. Gaar man længere mod Nord, finder man i Dyrslund derimod ikke saa faa af disse ældre Navne: Emmelev, Hammelev, Enslev, Allelev, Veggerslev, Ellev, Hyllested, Gesing og flere; Gravlev er derimod rimeligvis uægte, ligesom Gravlev i Galten Hrd., der er et tidligere Gravelhøgh. I Draaby Sogn anfører Generalstaben Navnet *Translev Høj*; det er vistnok ogsaa uægte; Böttiger skriver Transle- og mener, at Efterleddet er -led.

3 Navne ender paa -by (1 Sognavn) og 2 Navne paa -toft (begge Sognavne). Disse Navne hidrører i Hovedsagen fra Vikingetiden, hvad bl. a. fremgaar af, at Vikingerne har bragt dem med til England. Ogsaa Navnene paa -bøl har været i Brug i denne Tid, hvad man kan slutte af de Personnavne, de ellers ofte sammensættes med (1 Sognavn). Rølse indeholder et Personnavn, der kan henføres til samme Tid. De øvrige Sognavne (Helgenæs, Egens, Tved og Agri) indeholder ingen sikre kronologiske Holdepunkter. Derefter kommer 12 Navne paa -torp, der tilhører en yngre Klasse, og vel at mærke er ingen af dem blevet Sognavne. Da der saaledes ikke er nogen Navne, der med Sikkerhed lader sig datere til før Vikingetiden, og da Sognavnene som Helhed nok tør henføres til de ældste, der findes her paa Stedet, medens der udenfor Sognavnene findes en Række -torp-Navne af yngre Dato, foruden andre Navne, der ogsaa i flere Tilfælde tør henregnes til Klassen Udflytterbyer, tør man nok drage den Slutning, at den nuværende Bebyggelse paa Mols er yngre end Dyrslands, og er begyndt i Vikingetiden.

Det stærkt bakkede Land har ikke været saa godt at opdyrke,

og det har muligvis ogsaa paa den omtalte Tid været helt skovklædt. Nu er der saa godt som ingen Skov, fraset Plantninger fra vor Tid, men Stednavnene kan vise, at det maa have været anderledes; L. Böttiger har saaledes paavist ca. 100 Navne, der minder om Skov (Æbeltoft og Omegn, p. 82 flg.), og der har endnu i historisk Tid været ikke ubetydelige Skovrester, som er ødelagt ved overdreven Hugst, f. Eks. i Svenskekrigene, da der i de kgl. Skove fældedes 8262 Træer, men ogsaa til Brændsel og Saltkogning; der er jo ingen Tørvemoser af Betydning.

Som bekendt indeholder de ældste Stednavne ikke sjælden Minder om *hedensk Gudedyrkelse*. Disse Navne er af den største Interesse for os, især fordi de direkte Vidnesbyrd om vor forhistoriske Religion er faa og fattige her i Danmark; hos os er der jo ikke overleveret noget som kan maale sig med den norsk-islandske Rigdom af Gudemyter. Men gennem Stednavnene har vi Vidnesbyrd om, at Guder som Odin, Tor, Tyr, Njord, Frej, Ull og flere andre ogsaa har været Genstand for Dyrkelse her i Landet.

Paa Mols har vi Navnet *Helgenæs* — det hellige Næs, som minder om en Fortids-Helligdom. Fraset dette er der ikke sikre Spor i selve Bebyggelsesnavnene. I Naturnavnene derimod er der et og andet, som nok kunde tyde i denne Retning. Nu er Naturnavne og Marknavne altid et ringere Stof at arbejde med, naar det gælder Spørgsmaalet om Oldtidsnavne, for det er meget sjældent, at man kan paavise disse Navne i ældre Kilder end Markbøgerne fra omkr. 1683. Lejlighedsvis kendes dog enkelte Marknavne og Naturnavne i middelalderlig Overlevering, og som Helhed betragtet er der Grund til at tro, at en Del af dem hidrører fra Oldtiden, men mange er bevislig af senere Oprindelse. Det vil derfor let indses, at med et Materiale af ubestemmelig Alder, og som kun findes overleveret i forholdsvis sen Form, maa man nødvendigvis omgaas med største Varsomhed, naar man vil studere Oldtidsforhold, og enhver Slutning maa drages med det udtrykkelige Forbehold, at Navnet virkelig er et Oldtidsnavn, samt at dets overlevede Form er ægte; begge Dele vil i Regelen være ubevislige.

Af Naturnavne, som kunde indeholde Gudenavne, kan nævnes *Nærbjerg* paa Helgenæs, maaske (som formodet af Vilh. la

Cour) sammensat med Njord, oprindl. *Nerður, jvfr. den germanske Nerthus og det sjællandske Stednavn Nærum. Det er Navn paa en meget høj Bakke umiddelbart *Nord* for Esby — og den Tanke, at det skulde være *Nørbjærg*, med dialektisk Afrunding til Nørbjærg, har Sandsynligheden for sig; det hedder jo f. Eks. overalt paa Dyrsland *fær, dær, tær* i Stedet for *før, Dør, tør* (Kort over danske Folkemaal p. 49). Endvidere kendes fra Mols *Frøbakke, Torshald* og *Uldalsaas*, der kunde indeholde Gude-navnene Frej, Tor og Ull. *Karlsbjerg* (Vistoft S.) og *Karlsbjerg* (Draaby S.) kunde indeholde Odinsnavnet Karl, der kendes f. Eks. fra Stjernebilledet Karlsvognen, men det er jo ikke sikkert. Den førstnævnte skal ifølge et Sagn (anført i Pontoppidans Danske Atlas) have Navn efter en Bispemorder ved Navn Karl, som blev henrettet her. Det er maaske rimeligere. Ogsaa *Solen* har været dyrket som Gud; maaske er *Solbjerg* i Vistoft S. et Minde herom. G. Schütte henregner ogsaa alle Navne paa *Hjul-* til Soldyrkelsen; i Æbeltoft S. findes saaledes et *Hjulbjerg*. Men her er der god Grund til at vise mere Forsigtighed.

Endvidere ved vi jo, at Lunde, Træer, Stene, Kilder og Søer kan have været Genstand for Kultus, ligesom flere Dyr har været anset for hellige. Men at slutte sig til Gudedyrkelsen, hvor disse Led indgaar i Stednavne, vil dog i alle Tilfælde være noget overilet. Fordi Odin hang i Ygdrasils Ask, og Zeus havde en hellig Eg, tør vi dog ikke antage, at alle Navne med Ask og Eg minder om Helligdomme. Hesten var muligvis helliget til Frej, og Bukken til Tor, men Navne med Hest og Buk (f. Eks. Hestehave og Bukkejord, Draaby S.) kan jo meget vel være almindelige Naturnavne. Heller ikke kan vi antage, at enhver Lund har været Offerlund eller enhver Kilde har været Helligkilde. Saadanne Navne siger altfor lidt, og selv om et og andet af dem kan gemme et Oldtidsminde, maa man dog af metodiske Grunde, navnlig Usikkerheden overfor deres Alder, helst lade være at regne med dem. Den, der beviser for meget, beviser intet.

Bedre Kultusminder er saadanne Navne, der kunde indeholde Ord, som tager direkte Sigte paa hedensk Ritus. *Bloodbjerg* paa Mols kunde indeholde Ordet *blót*, »Oftring«. Ordet *Vi* betyder

»Helligdom« (f. Eks. Viborg); paa Mols findes *Vibæk* (Draaby S.) og *Vikjæld*; imidlertid indeholder vistnok de fleste af disse Navne Ordet *Vie*, »Pil«, særlig naturligvis Navne paa fugtige Steder, der kunde tænkes at have været bevokset med saadanne vandelskende Vækster. *Vigabet* paa Helgenæs, lige ved Draget, der forbinder Halvøen med det øvrige Mols, skrives paa Mansas Kort *Viggabet*, vistnok med Rette; det ligger jo i Bunden af den Vig, som dannes af Søen paa dette Sted, og »Gabet« er et Skaar i den høje Bakkerand, der paa dette Sted gaar fra S. til N.

Det Ord, der kendes fra gotisk i Betydning »Helligdom«, nemlig *alhs*, er der mange Minder om i Nordisk, og det kunde foreligge i *Aalhøje*, 2 Steder i Æbeltoft Sogn.

Hov var Navn paa hedenske Templer; *Hovgaarden* i Strands hører dog rimeligvis ikke herhen; de fleste *Hovgaarde* Landet over er saadanne, som der har været gjort *Hoveri* til, og Pastor *Böttiger* mener ogsaa, at denne kan henregnes hertil. Navne paa *Smør-* vil man mene hænger sammen med en f. Eks. fra Sverige kendt *Skik*, at slaa *Smør* paa en *Sten* og lade det ligge og smelte der, en *Offerhandling*. Dog tror jeg ikke, at *Smørnavnene* som *Helhed* kan forklares ud af denne *Skik*. *Smøreng* og *Smørhuller* er meget hyppige Navne paa frugtbare *Engpletter* (saal. *Smørhullet* i *Viderup*), og betyder vel nok »frugtbart, fed eller smørgivende«. *Vognskær* (ved *Stødov*) kunde maaske indeholde *Vogn* i Betydning. *Processionsvogn* til Transport af *Gudebilledet*, saaledes som man kender det fra *Nerthusdyrkelsen* i Tyskland eller *Solvognen* fra *Trundholm*. Her er det dog vel snarest (paa Grund af *Genitivs -s*) *Personnavnet Vagn*, der i ældre Dansk næsten altid hedder *Vogn*. *Stolpehøj* (Draaby S.) maa vel have Navn efter en *Støtte*, der har staaet ved eller paa den. Den svenske Forsker *Erik Noreen* er noget tilbøjelig til at anse alle oprejste *Stolper*, *Pæle* og *Støtter* for *Gudebilleder*, men det er indlysende, at han her gaar altfor vidt. Et Ord *Val*, der f. Eks. findes i *Valhøj* paa Mols, vil *G. Schütte* oversætte ved »Lig«, og mener, at *Valbrønd* o. lign. betyder *Ligbrønd*, eller *Brønd*, hvori der er ofret *Mennesker*. Nu betyder det oldn. Ord *valr* kun: »de i *Kampen* faldne *Krigere*«, jvfr. *Valplads*. Det synes derfor at være urigtigt at tillægge Ordet Betydningen »Offer« eller blot »Lig«; var det sidste rigtigt, maatte

Valplads jo kunne betyde »Kirkegaard«. Nej, det er snarere det i Svensk bevarede Naturord *vall*, »Græsgang«.

Selv om meget er usikkert, og andet af metodiske Grunde helt har maattet lades ude af Betragtning, tør vi dog nok sige, at der i Stednavnene fra Mols endnu lader sig paavise enkelte hedenske Kultminder.

DANSK FOLKEMUSEUMS FORESPØRGSEL OM DANSKE BØNDERBYGNINGER.

Eventuelle Besvarelser bedes indsendte til Museet, Vesterbrogade 3,
København B.

Trods enkelte Foregangsmænds udmærkede Arbejde, der senere, foruden Fagmændenes Arbejder, er blevet efterfulgt af adskillige gode og dygtigt gjorte Iagttagelser i de forskellige Amts-Aarbøger, Skrifter udgivne af »Danmarks Folkeminder«, og af mange andre, er Kendskabet til Byggeskikke og Bygningsformer ved vore Bønderbygninger endnu ret mangelfuldt, og savnes endog fuldstændigt for mange Sognes Vedkommende. Der er saaledes endnu langt igen, inden blot et tilnærmelsesvis tilfredsstillende Resultat er naaet.

Grunden til at Undersøgelserne i tidligere Tider har været drevet saa sparsomt, maa maaske søges i fejlagtige Synspunkter for Bedømmelsen af Bygningernes historiske Værd. Man er i Almindelighed stiltiende gaaet ud fra, at Bondestandens Bygningsformer tilhørte en sen Tid og derfor havde mindre Interesse, at Gaardenes Grundplaner var Efterligninger af Herregaarde og Klostre, og at deres Konstruktioner var laante fra Købstadshusenes Bindingsværk. Selv om disse Spørgsmaal nu er sin Løsning nærmere, er de dog langt fra tilstrækkeligt klarede.

Størsteparten af de endnu tilbageværende gamle Bønderbygninger er ganske vist opførte i Løbet af det 18. og kun undtagelsesvis i det 17. Aarhundrede, men der er dog ikke derfor Grund til at bryde Staven over dem og udelukkende antage dem for Børn

af sin Tid. Allerede Mundarternes Navne paa Bygningernes enkelte Længer eller Dele af disse har stundom Oldtidspræg; det jydsk Ord »Sals« stammer fra det oldnordiske »Salhus«, og et andet jydsk Navn for Stuehus »Raling«, forekommer saa tidligt som i et Brev fra 1268.

Den Grundtype, der almindeligt tillægges den danske Bondegaard, er den firlængede, og denne er ogsaa nu den fremherskende for en stor Del af Landet, men synes dog at være en yngre Form i mange Egne, dog næppe yngre end fra Middelalderens Slutning. Men vi har andre Grundformer, der sikkert baade er ældre og nok saa oprindelige for store Dele af Landet, især den enlængede og tolængede Gaardtype (Parallelgaarden). I disse Bygningers Grundrids kan der paavises visse Forhold, der tyder paa høj Ælde; det jydsk »Frammers« maa saaledes sikkert forklares som Oldtids-husets Opholdsrum, der i Tidernes Løb er sunket ned til blot at være et Forrum (Køkken, Bryggers) foran den senere Dagligstue (sml. J. Olriks Oversigter over Bygningsskikke i Bruuns Danmark B. I og Nær og Fjærn, Januar 1924).

Hvad Konstruktionerne angaar, har man hidtil anset de svenske og norske Træbygninger for langt ældre end de danske Bindingsværksgaarde. Saa meget er dog vist, at Lerklining mellem Stolper, som har været brugt overalt her i Landet indtil den sidste Tid, var kendt i en fjærn Oldtid, og endnu den Dag i Dag spores Rester af den ældgamle Brug, at grave Træstolper ned i Jorden uden Grundsten og uden vandret Fodtømmer; i sjællandske Gaarde mangler Fodtræet næsten overalt, ligeledes i de ældste Bygninger i Nørrejyland Nord for Mariager Fjord (Vendsyssel, Thy og Himmerland), i Salling og de midtjydske Hedeegne ned mod Skjern og endvidere paa Bornholm. De enkelte Stolper staar næsten overalt i disse Egne umiddelbart paa Grundstenene. Sulerne, som i fynske og forskellige jydsk Landsdeles Gaarde støtter Aasen under Tagryggen, er umiskendelig en Oldtidsarv, og her til maa ogsaa henregnes det ældgamle Raftetag, kendt fra store Dele af Sjælland og fra østjydske Egne (sml. Chr. Axel Jensen: Stolper og Suler. Fortid og Nutid I, S. 60; H. Zangenberg i Svenstrupbogen (Kbh. 1921) S. 217—18).

En Mængde Iagttagelser af disse og andre Forhold er indsam-

lede dels af Folkemuseets Stifter, nu afdøde Direktør Bernhard Olsen, dels af afdøde Professor R. Mejborg, endvidere bør Folke-mindeforskeren E. Tang Kristensen og afdøde Pastor H. F. Feilberg mindes med Taknemmelighed for det Arbejde, de har udført til Gavn for disse Undersøgelser.

Men, som allerede berørt, er det nødvendigt at fremskaffe endnu mere Stof for at naa til Bunds med hele dette Arbejde, og det er ikke tilstrækkeligt blot at have en omtrentlig Forestilling om, hvorledes Byggemaaden i store Træk har været i de forskellige Landsdele. Mange stedlige Ejendommeligheder i Navne og Brug, samt Konstruktioner og Former, maa udførligt udredes, og først de mange enkelte Optegnelser og Oplysninger fra hver Egn, ja helst fra hvert Sogn, vil kunne danne et sikkert Grundlag for Studiet.

Hertil kan mange yde deres Bidrag. Jo fyldigere Redegørelser der maatte fremkomme, desto bedre og mere kærkomne er de; men ogsaa kortere Meddelelser om, hvor dette eller hint findes, vil have sin store Betydning, fordi de kan tjene som Vink for fremtidige mere indgaaende videnskabelige Undersøgelser.

De efterfølgende Spørgelister er et Forsøg paa at yde en Haandsrækning til enhver, der vil hjælpe med i dette Arbejde. Mange af Spørgsmaalene vil kun kunne besvares fra enkelte Egne af Landet, men ved Gennemlæsning vil enhver kunne udfinde, hvad der særlig har Betydning for en nærmere bestemt Egn eller Gaard.

Ved Besvarelsen kan der gaas frem paa to Maader. Den, som er særlig fortrolig med en enkelt Bygning, kan gennemgaa Spørgsmaalene med den for Øje og give Svarene alene gennem det enkelte Eksempel. Her skal særlig gøres opmærksom paa, at ved Bønderbygninger forstaas ikke alene Gaarde, men ogsaa Boelsteder, Husmands- og Indsiddershuse (Huse med og uden Jordtiliggende) m. m., hvorfor Optegnelser om disse Bygninger ogsaa har sin store Interesse.

Den, der kender en Landsbys eller en Egn's Bygningssskik i Almindelighed, kan forme Besvarelsen saaledes, at den bliver mere almenyldig. I begge Tilfælde vil det være af stor Betydning, om Meddelelsen kunde skitsere et Grundrids med paasatte

Maal taget paa Stedet, ligesom andre Tegninger og Fotografier selvfølgelig kan yde værdifuld Støtte. Maaske vil det falde nogle Meddelere besværligt at fremskaffe en Grundplan, men en saadan vil dog forholdsvis nemt kunne tegnes, naar man f. Eks. anvender linjeret Papir hertil og lader Afstanden mellem et Par Linjer gælde for et Fag. Man tegner da først Bygningens Yderlinjer op, idet man jo kan tælle sig til, hvor mange Fag Bygningen er lang og bred. Inden for disse Yderlinjer er det ikke saa vanskeligt at anbringe de forskellige Skillerum i sit rette Forhold til hinanden, naar blot man iagttager, hvor mange Fag de forskellige Rum indtager i Længde og Bredde, og tager Rummene i Rækkefølge.

Paa dette Skelet af Linjer afsættes dernæst Døre, Vinduer og Lemme, ved et Par Smaastreger for hver, tværs over de paagældende Hovedlinjer, der forestiller Ydervægge og Skillerum, og mellem Smaastregerne skrives henholdsvis D., V. og L. som Signaturer for Døre, Vinduer og Lemme. Paa en saadan skematisk Tegning vil man nemt kunne paasætte de fornødne Hovedmaal i Længde og Bredde for hvert Rum, samt Betegnelse for de enkelte Rums Brug. Endnu skal hertil føjes, at paa hver saadan Tegning bør anbringes en Nordpil, saaledes at man har Rede paa Verdenshjørnerne.

Spørgsmaalene falder i to Grupper; den første vedrører Grundridset og de enkelte Rums Indretning og Brug, den anden Bygningsvæsenets mere haandværksmæssige Side, og Besvarelserne vil sikkert let kunne gives saaledes, at man følger Spørgeskemaets enkelte Punkter. Naar der allerførst er spurgt ikke blot om Hjemmelsmandens og Stedets Navn, men ogsaa om Driftens og Jordbrugets Størrelse, har det sin Aarsag i det velkendte Forhold, at Byggemaaden paa større og mindre Gaarde, paa Boelssteder og Husmandshuse kan være forskellig, selv paa samme Egn. Ogsaa hvis man skildrer en hel Egn's Bygningsskik, vil Oplysninger om Forskelligheder mellem Huse og Gaarde være særlig nyttige.

Endvidere kan det fremhæves, at mange af de endnu bevarede gamle Gaarde i Tidernes Løb er blevne mer eller mindre ombyggede og ændrede, og naar det meddeles, at en Gaard bærer Aarstal, er det derfor nødvendigt at oplyse, hvor og hvorledes det

er anbragt. De enkelte Længer kan være byggede hver til sin Tid, og baade Stuehus og Stald er oftest moderniserede, ja denne sidste er endog mangt et Sted flyttet eller er blevet gjort meget større.

Særlig for Fyns og Jyllands Vedkommende tiltrænger man haardt Oplysninger om Stuens gamle Indretning og om dens enkelte Møbler, og fra alle Egne af Landet vil Oplysninger om gamle Stalde være meget nyttige. Spørgsmaalene kan naturligvis ikke stilles saaledes, at de bliver udtømmende; der kan findes Ting, hvorom der ikke er spurgt: Smaabygninger som Vedskjul, Fiskerboder, Vognskjul, Havreboder, Spændhuse og Sojhuse til Faareskjul, Maltkøller, Landsbysmedjer, fritliggende Teglovne brugt af Almuen og fritliggende Bagerovne o. s. v. kan have deres Interesse. I det store og hele peger de dog sikkert paa det, som der bør lægges Mærke til, og forhaabentlig vil de derfor bidrage til at aabne manges Øjne for Ting, som de hidtil ikke har ænset.

Desværre forsvinder med rivende Hast de gamle Bønderbygninger med alle deres Oplysninger om vort Lands Kulturhistorie, og hvad der ikke allerede er forsvundet, eller forsvinder ved Ilds-vaade, er i en stadig Fare for Udseelse ved vort moderne Landbrugs Utilfredshed med disse gamle Bygninger, der naturligvis ikke har været indrettede med den moderne Drift for Øje, hvorfor Brugen af dem sikkert ofte falder meget vanskelig. Hvor der derfor gives Lejlighed og Evne til at nedrive dem og opføre nye og mere moderne Bygninger, bliver dette gjort uden nogen større Betænkelighed, eller i det hele uden nogen Tanke for, hvad vi taber i kulturhistorisk Henseende.

Det er da ikke for meget sagt, at det er en national Pligt at studere dem saa grundigt som muligt, inden det er for sent, en Pligt, som ikke opfyldes ved nogle faa Fagmænds Arbejde alene, men kun derved, at de mange yder deres Hjælp.

SPØRGELISTE.

- 1) Meddelerens Navn, Stilling og Adresse.
- 2) Navnet paa den eller de enkelte Bygninger, den By, det Sogn eller Herred, Meddelelsen gælder. —

Forsaavidt Oplysningerne gælder en enkelt Ejendom, bedes Driftens (Antal Heste, Køer o. s. v.) og Jordbrugets Størrelse

(Tdr. Land eller Hektar) meddelt. Da Jordtilliggendet undertiden er ændret, enten formindsket eller forstørret, vil det være af Betydning at faa det oprindelige Jordtilliggende meddelt, eller i det mindste Ejendommens Matr. Nr. og den nuværende og (helst) tidligere Ejeres Navne, saa langt tilbage de kendes.

3) Har Ejendommen tidligere været Fæste og i saa Fald under hvilken Gaard?

4) Findes der gamle Fæste- eller Skiftedokumenter i Ejeren eller andres Besiddelse?

I. Grundrids og Rummenes Udstyr.

1) Er der paa Egnen (i Byen, Sognet, Herredet) bevaret saa mange gamle Landbygninger (Bøndergaarde, Boelsteder, Husmands- og Indsiddershuse), at man kan danne sig en Forestilling om den almindelige Byggeskik for ca. 100 Aar siden, eller findes der kun ganske enkelte?

I sidste Tilfælde bedes saa vidt muligt nøjagtige Adresser paa disse Bygningers Beboere opgivet.

2) Er der gamle Bygninger, hvis nøjagtige Alder kendes gennem mundtlige Udsagn eller gennem skrevne Optegnelser? Fra hvem stammer de mundtlige Udsagn?

Er der Bygninger med Aarstal skaarne over Dør, over Skorsten, ridset i Lervæg, eller anbragte paa anden Maade? Ogsaa her bedes saa vidt muligt nøjagtige Adresser meddelte.

3) Hvorledes er Grundformen af den typiske ældre Gaard? Firelænget? Trelænget? Vinkelbygning? Enlænget? To parallelle Længer? Kendes Dobbelt- eller Tvillinggaarde og Huse?

Hvorledes er Grundridset af Boelstedet eller Husmandshuset?

4) Er nogle af Længerne (eller de alle) indbyrdes sammenbyggede, eller er der et mindre Rum mellem dem? Hvad kaldes da dette Rum? Har de altid været sammenbyggede?

5) Hvad er de gamle Navne paa Gaardens Længer? (Herunder anføres ogsaa saadanne sammenfattende Navne som Indhuse og Udhuse m. m.).

6) Udgør Beboelsesrummene en særskilt Længe (Hus), eller findes stundom Stalde eller andre »Udhuse« byggede i Stuehusets Forlængelse?

7) Hvorledes er den typiske Grundplan af den ældre Bondegaards Stuelænge? Hvad hedder de enkelte Rum, og hvordan ligger de for hverandre? Forsaavidt Grundplan tegnes, bedes Maalestok vedføjlet eller Maal indskrevet paa Skitsen. Det bedes særligt angivet paa en saadan Tegning, om denne viser den nuværende eller den oprindelige Inddeling af Stuehuset.

Særlig bemærkes:

a) Ligger Stuehuset altid solret, i Øst—Vest, saa at Vinduerne vender mod Syd?

b) Kendes Udskud? Eller andre Udbygninger: Lude, Bislag, Korsstue eller Bagerovnsstur?

c) Vender Dagligstuens Vinduer mod Gaarden eller mod Haven? I sidste Tilfælde er der da Jernstænger for Vinduerne? Hvordan er de nuværende Vinduer? Har Vinduerne tidligere været blyindfattede og bemalede? Er der Vandbrædder eller Skyllefjæl under Vinduerne?

d) Er der én eller flere Indgangsdøre, og vende de ud mod Gaarden? Hvilken af disse bruges almindeligst ved den daglige Færden ud og ind i Stuehuset? Er der Halvdøre eller Heldøre?

e) Var det tidligere almindeligt, at den eneste Indgang til Stuen var gennem Køkken (Bryggers eller Frammers)?

f) Fandtes der altid en øverste Stue eller endnu flere Rum indenfor den egentlige Dagligstue, og hvad brugtes de til? Hvad kaldtes disse Rum?

g) Kendes Eksempler paa, at Køkken og Stue har udgjort ét Rum, og i saa Fald, hvad kaldtes dette Rum?

h) Optager Stue (og Øverstestue) hele Husets Bredde?

i) Er der ét eller flere Ildsteder? I begge Tilfælde bedes de gamle Navne paa disse meddelte.

8) Hvordan er eller var de enkelte Rum udstyrede? Særlig:

a) Hvordan var (er) Stuens (og Øverstestuens) Indbo? De enkelte Møblers Navne, Udseende og Plads? Kendes Ordet *Pal* som Navn paa en Forhøjning i Stuen? Har Husbondens Sæde noget særskilt Navn? Hvordan var (er) Stuens Gulv? Lerstampet? Var nogen af Væggene klædt med Paneler og hvordan saa de ud? Hvordan var Loftet? Var der Sengesteder i selve Stuen og hvorledes saa de ud? Vægfaste? Fandtes der et Vraaskab

og havde det en bestemt Plads? Fandtes der andre Skabe, der var vægfaste i Stuerne og hvilke var deres Navne? Hvilke Farver fandtes paa Vægge, Løfter, Døre og Vinduer i de forskellige Rum?

b) Hvordan opvarmes eller opvarmedes Stuen? Ved Bilæggerovn af Jærn? eller af Lerpotter? Kendes Eksempler paa, at aabne Ildsteder eller Skorstene fandtes i selve Stuen?

c) Vides det, om der i ældre Tid paa Egnen fandtes *Lyrehuse* (Huse uden Skorstenspibe, med Røgaabning i Taget)?

d) Hvordan ser Køkkenets Ildsted ud? Er der aaben Skorsten? Har Skorstenen Pibe? Af hvilket Materiale er Skorstenen og Piben opført? Findes der over Skorstensaabningen mod Køkken eller Bryggers anbragt et Tømmerstykke, og hvad kaldtes dette? Er der Inskription i det?

e) Hvordan er Bagerovnen? Lerklinet? Hvor staar den? Er den sammenbygget med Køkkenets Ildsted? Findes den i saa Fald derunder eller ved Siden deraf? Gælder Sammenbygningen ogsaa Brygge- eller Grukedlen? Hvorledes fyredes der i denne?

f) Var der tidligere Maltkølle i Forbindelse med Køkkenets Ildsted, og hvorledes var Køllen da indrettet? Hvorfra fyredes der i denne? Kendes noget Eksempel paa, at Køllen har været anbragt paa Loftet over Køkkenildstedet, eller paa Siden af Skorstenen paa Loftet over Bryggerset?

g) Hvorledes er Gulvene i de øvrige Rum?

9) Hvad hedder de enkelte Udhuse? Hed Hestestalden Stald? Hvad er Navnene paa Kostald, Lader, Lo o. s. fremdeles? Har hver Sædart sin Lade? Hvad kaldes Skillerummet mellem Lo og Lade, og er Overvæggen i dette lukket? Er der nogen bestemt Regel for Udhusrummenes indbyrdes Beliggenhed i Forhold til hverandre eller til Stuelængen? Særlig imellem Lade og Lo, Stald og Foderlo? Er de indbyrdes forbundne ved Døre, eller fører alle Døre ud til Gaardspladsen? Er der Halvdøre? Er der Lemme eller Kviste (Tviste eller Gab) i eller over Laderne? Er der Glug i Loen og hvad brugtes denne til? Er der Loft over Loen? Er der én eller to Indkørselsporte? Er Lo eller Lade nogensinde indrettet til Indkørsel? Hvordan er Portens Konstruktion, særligt Portlaagernes Anbringelse? Hvorledes er Gangstolperne i Port-

laagerne tildannede? Hvordan var Gulvene i Loer, Lader og Stalde?

10) Hvordan er (var) de enkelte Udhuse indrettede? Særlig: Hvordan var Baase, Spiltove og andre Skillerum i Staldene, og hvad hedder de? Hvordan var Krybberne? Fandtes der Vinduer i Staldene, og hvorledes saa de ud, og hvor store var de? Hvordan var Loftet over Staldene?

11) Hvordan er Gaardspladsen? Brolagt? Hvor ligger Møddingen i Forhold til Længerne? Hvor ligger Brønden? Hvad er dens Navn? Har Brønden Karm, Vippe, Vinde eller Pumpe? Hvorledes er Brønden sat? Hvor ligger Haven (Humblehave, Kaalgaard, Abildgaard, Urtehave, Bigaard)? Hvor stor er den, og hvad indeholder den? Kendes Brøndhave? Kendes gamle Almueplanter saasom: Lavendel, Lammeøre, Balsam, Ambra, Isop, Krusemynte, Hjerteblomst, Malurt, Husløg, Mesterrod, Matrum, Løvestikke, Rejnfan, Kragetorn (Bukketorn), Kamille og St. Hans Urt?

12) Findes eller fandtes nogen Art Overtro eller overtroisk Skik knyttet til Bygningen eller dens enkelte Dele (f. Eks. Hesteko under Dørtærskelen, Hestehoved nedgravet under Logulvet, Hugorm nedgravet, Tordensten eller andet i Tagskæget, Skytstræ paa Gaardspladsen og lignende)?

II. Konstruktioner.

Bønderbygningernes Konstruktioner maa deles i 2 Hovedgrupper:

Grundmur og Bindingsværk.

De gamle Bygninger, der oprindeligt er opførte af Grundmur, danner kun en lille Gruppe, der næppe forekommer andre Steder i Landet end i de sønderjydske Hedeegne og langs den vestjydske Kyst, omtrent op til Limfjorden. Paa det gamle Kongeriges Grund gaar de næppe længere tilbage i Tiden end til den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede, i de sønderjydske Egne synes de at gaa tilbage til det 17de Aarhundrede. Ikke faa Steder træffes en Blanding af Grundmur og Bindingsværk i én og samme Bygning, men da er Grundmuren som Regel senere Tidens Omdannelse og Forbedring.

Grundmurede gamle Bygninger

vil det være meget ønskeligt at faa nærmere belyste og undersøgte, da der kendes saare lidet til dem og Konstruktionerne i dem.

De Enkeltheder, der nøjere bør eftergaas ved disse Bygninger, er i det væsentlige følgende:

1) Er »Grunden« (Sokkelen) under Murene af Kampesten, og i saa Fald, er disse tildannede eller utilhugne? Staar Grundstenene blanke eller er de tjærede? Er Grunden af et andet Materiale end det nævnte, og har den et Fremspring for Ydermurene?

2) Af hvilken Slags Sten er Murværket i Bygningen? Er de brændte og hvilken Farve? Hvor er Stenene brændte? Er Bygningens Ydervægge fugede, hvidtede eller kalkfarvede? Er der malet Fuger paa Kalkfarven? Hvor svære er Ydermure og Skille- rum? Hvorledes er Murværket anbragt over Vinduer og Døre, og hvorledes under Vinduerne?

3) Krones Murværket foroven ved Taget af Fremspring eller Gesims, og hvorledes ser dette (denne) ud?

4) Hvad er Taget tækket med? Hvad dækkes Mønningen med? Hvorledes afslutter Taget forneden ved Tagskæget? Hvorledes ser Skorstenspiben ud?

5) Hvorledes er Bjælkerne anbragt paa Murene? Af hvilken Træart er Bjælkerne?

6) Hvad Slags Tømmer er Spærene af? Hvad kaldes Spærfagene i Tagværket? Er der Hanebaand (Hanebjælke) i disse? Hvorledes er Spærene samlet foroven og hvorledes er de anbragt forneden? Bærer Spærene i Rygningen en Aas (Rygaas, Ryglægte, Kollægte, Mønlægte)? Hvorledes er Taget lægtet og med hvilken Slags Lægter? Hvorledes er disse anbragt paa Spærene? Findes der »Skalke« forneden, anbragt ovenpaa eller paa Siden af Spærene til at føre Tagbelægningen ud over Ydermurene med?

7) Gaar Gavlene helt op til Mønningen, eller er de skraat afskaaret fra Tagskæget eller højere oppe? I saa Fald, hvad kaldes de Tømmerstykker, der er anbragte under den Ryg, som to saadanne sammenstødende Tagflader frembringer?

8) Hvad er Lofferne af, og hvis det er af Brædder, hvorledes er disse samlede? Hvorledes er Væggene behandlede indvendigt i Rummene?

9) Hvormange Vinduesrammer er der i hvert Fag Vinduer, og hvor mange Ruder i hver Ramme? Er Dørene almindelige Bræddedøre eller Fyldingsdøre, i saa Fald, hvor mange Fyldinger? Hvorledes er de malede? Findes der Halvdøre?

10) Endelig maa det tilføjes, at det vil være af den største Betydning at faa at vide, hvorledes de oprindelige Grundplaner har været i disse Bygninger. Et Skillerum i de grundmurede Bygninger kan saa let fjernes, og Sporene af Skillerummene udslettes lettere i en grundmuret Bygning end i en Bindingsværksbygning. Det vil da altid, ved Undersøgelse af en grundmuret Bygning, være nyttigt at have gamle Folks Kendskab til Bygningen at støtte sig til, eller ogsaa, hvad der er sjældnere, en ældre Brandtaxation eller Synsforretning.

Bindingsværket

kan deles i 3 forskellige Konstruktionsgrupper: Almindelige Bindingsværksbygninger, Sulebygninger eller Aashuse og Udskudsbygninger eller Højremshuse.

a) *De almindelige Bindingsværksbygninger* findes saa at sige hele Landet over, og da Konstruktionen ved disse er meget varierende i de forskellige Landsdele, og det er af største Betydning at faa de forskellige kendte Konstruktioner stedfæstede i saa stor en Udstrækning som muligt, opstilles følgende Spørgeliste:

1) Hvilken Benævnelse har Stolperne i Bindingsværket og af hvilket Træmateriale er de? Er Stolperne forneden gravet i Jorden, eller staar de paa Sten, eller paa et gennemgaaende Stykke Fodtømmer? I sidste Tilfælde, hvad kaldes dette Fodtømmer? Hvis Stolperne staar paa Sten, hvad kaldes da disse, og hvad er det for Sten? Naar Stolperne staar paa Sten, findes der undertiden anbragt et Tømmerstykke forneden mellem dem, men Stolperne staar ikke direkte paa dette. Findes et saadant Tømmerstykke, og i saa Fald hvad kaldes det?

Er Stolperne foroven tappede i et gennemgaaende Stykke Tømmer, og hvad kaldes dette? Dette Tømmerstykke er gerne samlet af flere Stykker, hvorledes ser disse Samlinger ud? Gaar Stolpetappen helt igennem det og fortsættes et Stykke oven over det, og findes der en Trænagle noget Steds i Stolpetappen?

2) Mellem Stolperne er for det meste i baade Ydervægge og Skillerum anbragt Fyldetømmer, der dog undertiden i visse Egne savnes i Ydervæggen. Fyldetømmeret bestaar dels af et eller to vandrette Tømmerstykker i Væggene, enten fra Stolpe til Stolpe eller rækkende over flere Fag, de saakaldte Løsholter eller Bindinger, dels af lodrette Stykker mellem Fodstykke og Løsholt og dette og Tagremmen. Disse sidste savnes almindeligt paa Sjælland, men findes, ofte i stor Mængde, anbragt i fynske og østjydske Bindingsværksbygninger. Navnet paa disse Stykker er meget forskelligt, det mest udbredte synes at være Dok. Endelig findes i Ydervæggene kortere eller længere, lige eller krumme, Skraabaandsstykker, der ogsaa har forskellige Navne i de Landsdele, hvor de forekommer. Navne og Antallet i Fagene paa disse Fyldtømmerstykker bør opnoteres, og ligeledes maa man undersøge, om der i Samlingerne mellem Bindingsværkets enkelte Tømmerdele findes Træ-nagler. Over og under Døren i saavel Ydervægge som Skillerum er anbragt Tømmerstykker, hvis Navne ogsaa bør noteres. Eventuelle Inskriptioner anbragt i Tømmerstykkerne over Døren, bør eftersøges.

3) Hvad Slags Træ er Bjælkerne af? Hvorledes er de anbragte? Er de tappet i Stolperne eller anbragt oven paa Tagremmen? Hvorledes er de tappet i Stolperne? Undertiden er der tappet Skraaknægte i Bjælke og Stolpe indvendigt i Rummene. Findes saadanne Skraaknægte, og hvad kaldes de? Er de udskaarne i en eller anden Form?

4) Af hvilke Stykker bestaar Skillerumstømmeret og hvorledes er dette anbragt? Findes der Fodtømmer i Skillerummene?

5) Hvad Slags Tømmer er Spærene af? Hvad kaldes Spærene? Hvorledes er de samlet foroven? Krydser de her hinanden, og bærer de Rygaas (Ryglægte, Mønlægte, Kollægte)? Hvorledes er Spærene anbragte forneden? Rider de over, eller støtter de mod den Del af Stolpetappen, der rager op oven for Tagremmen, og i saa Fald, paa hvilken Maade? Hvis Bjælken er anbragt oven paa Tagremmen, er Spærene da tappede i Bjælken?

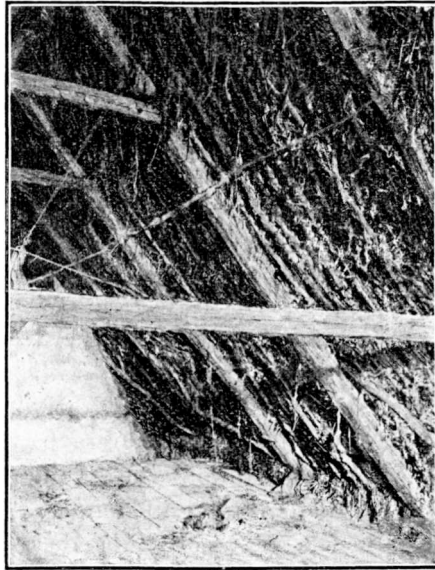
Er Spærene afstivede ved Lægter, slaaede paa skraa paa Spærenes Undersider, og hvad kaldes disse Lægter?

Er der i Spærfagene anbragt Hanebaand (Hanebjælker) og hvorledes er de anbragt? Er der ét eller flere Hanebaand?

Er der anbragt »Skalke« forneden ved Tagskæget, enten ovenpaa Spæret eller paa Siden af dette? Er der anbragt Skille- rum i Tagværket?

6) Hvad er Taget tækket med og hvorledes er Mønningen dækket? Er der forinden den egentlige Tæknings Paabegyndelse anbragt et særligt og tyndere Lag Tækning, og hvad kaldes dette?

7) Mellem Tagets Underside og Tagremmens Overside er et

Raftetag fra Ortved i Midtsjælland.

Mellemrum. Hvorledes er dette lukket, og hvad kaldes Rummet og dets Lukke?

8) Kendes Ordet »Hældefag« og hvad forstaas derved?

9) Hvad er Taget lægtet med, og med hvilken Slags Lægter? Hvorledes er Lægterne anbragt paa Spærene? Er der anbragt Kviste i Tagene, og hvad er deres Navn? Kendes noget Eksempel paa at Tage har været tækket paa Rafter? Da denne Tække- maade nu sikkert er lidet kendt, gives her en kortere Beskrivelse af denne. Mellem Spærene lagdes et Lag af Rafter, der forneden hvilede paa Tagremmen og foroven paa Rygaasen. De laa altsaa i samme Retning som Spærene og kunde undertiden være støttet

yderligere af en à to tynde Aase, anbragt tværs over Spærene i samme Retning som vore nuværende Lægter.

Tværs over Rafterne, ovenpaa disse, anbragtes gerne et »Brotag«, et helt Lag af tyndere Kviste (Risbøge som Regel), og herpaa syedes Halmen med Pilevidjer (Rødpil) eller Simer.

Det vil være af den største Betydning at faa udredet, hvor i Landet denne Tækkemaade har været brugt, selv om man blot

Dukket Gavl fra Fulden Nord for Horsens Fjord.

maa tage til Takke med ældre Folks Meddelelser herom, især maa ældre Tækkemænd vide Besked hermed.

10) Med Hensyn til Gavlene henvises til foranstaaende Spørgelists Punkt Nr. 7. Her skal dog tilføjes: Hvad er de forskellige Gavlformer benævnt? Er Gavlene udmurede, klinede eller lukkede med Brædder? Er de risflettede eller dukkede?

I de dukkede Gavle har vi haft en meget primitiv Form for Vægglukning. De har været udførte saaledes, at der i Overgavlene var anbragt det sædvanlige Skelet af Stave, som findes i de fleste lerklinede Vægge. Mellem Stavene var anbragt »Dukker«

snoede af Halm, Ærtehalm eller Tang, som man snoer Halm-
baand til Neg og dernæst knyttede i en Knude. Dukkerne blev
anbragte lagvis ovenpaa hverandre, og mellem Lagene blev der
om Stavene vundet en Kæp, der bankedes ned over Dukkerne.
Gavlene findes endnu i enkelte Egne af Landet, men bliver sta-
dig sjældnere.

Undertiden har Taget et Fremspring udenfor Gavlene, og
her er da anbragt de saakaldte »Vindskeder«. Hvorledes er disse
Vindskeder anbragte, og har de særlige Udskæringer forneden
og foroven? Er Vindskederne delte i flere fremspringende Styk-
ker, og findes der Knægte mellem disse Stykker? Har Gavlene
andre Prydelser, f. Eks. paa Gavlspidserne? Har Gavlene Bin-
dingsværk, der springer frem for hver Stolpehøjde, og findes der
udskaarne Knægte i Bindingsværket? Findes der Lemme eller
andre Aabninger i Overgavlen?

11) Væggene indeles ved Fyldetømmer i Tavl. Hvorledes er
disse Tavl lukkede? Er de udmurede eller klinede? I sidste Til-
fælde, findes der da Staver (Støjler eller Hæle), og er disse om-
vundne med Kæppe (Væner) eller Halmsimer? Eller mangler
disse Dele fuldstændigt? Er der uden paa dette Stel klinet Ler?
Fik denne Ler en yderligere Behandling efter at være blevet tør,
hvorledes foregik denne og hvad kaldtes dette Arbejde? Hvis
Tavlene er udmurede, er det da med brændte Sten, eller en na-
turlig Stenart?

I visse Egne er Tavlene lukkede med brede Planker i Stedet
for Udmuring eller Lerklining. Det vil være af Betydning at faa
at vide, hvor denne Vægglukkelse er eller har været anvendt, hvor-
for ældre Folk bør udspørges herom, ligesom det vil være ønske-
ligt, om Konstruktionen af disse Vægge blev opnoteret, særligt:
Hvad Træart er Plankerne af? Hvorledes er Fugerne mellem
Plankerne tildannede? Hvorledes er disse anbragt i Stolperne?
Hvorledes er Plankerne tildannede ved Foden af Bygningen?

Nogle Steder, særligt ved Boder og lettere Udhuse, er Væg-
gene risflettede. Hvor findes denne Slags Vægge? Kendes, sær-
ligt i Hedeegnene, noget Eksempel paa, at Væggene beskyttedes
om Efteraaret og Vinteren med Tørv, der fjernedes Foraar og
Sommer?

12) Hvorledes behandlede de klinede og murede Vægge udvendigt?

Er de hvidtede eller kalkfarvede og i sidste Tilfælde med paamaalede Fuger? Er Bindingsværks Tømmeret hvidtet (som Væggene) eller er det tjæret eller malet? I sidste Tilfælde med hvilken Slags Maling?

Til ovennævnte Spørgsmaal kan tilføjes følgende:

Hvordan opførtes Bygningen? Hvilket Tømmer rejstes først? Hjalp Gaardens Folk eller Naboerne med til Tømmerværkets Hugning og Rejsning, til Klining og Tækning? Hvordan gik Klining og Tækning for sig? Hvem lagde Lergulv? Hvem byggede Ildsted og Bagerovn?

B) Sulebygninger eller Aashuse.

Ydervægge og Skillerum er i disse Bygninger i det væsentlige som ved de almindelige Bindingsværksbygninger, hvorfor der henvises til foranstaaende Spørgeliste.

Her skal blot peges paa de Konstruktionstræk, der udgør Forskellen fra disse Bygninger, samt fremsættes de Spørgsmaal, der yderligere maa tilføjes nævnte Spørgeliste.

Ved de almindelige Bindingsværksbygninger bæres *hele* Taget af Ydervæggene, medens disse Vægge i Sulebygningerne kun bærer den nederste Del af Taget, og den øverste Del af dette bæres af en Række svære Stolper, »Suler«, rejst midt i og gennem hele Bygningen. De naar fra Jorden og op under Tagmøningen, hvor de bærer et svært vandret Tømmerstykke, »Aasen«, der gaar gennem hele Husets Længde, og hvorpaa Spærene hænger foroven. Sulebygningerne benævnes undertiden efter Aasen »Aashuse«.

Sulerner er nogle Steder dobbelte, og bestaar da af 2 skraatstillede Tømmerstykker, »Strihsuler« eller »Stritsuler«, der mødes oppe under Aasen. Hvor der anvendes Strihsuler, veksler de gerne med Enkeltuler, og i Almindelighed vil man finde det saaledes i jyske Aashuse. Paa Fyn derimod anvendes udelukkende Enkeltuler, der her bærer Navnet »Højsuler«.

Sulerner har undertiden foroven et enten naturligt, selvgroet Leje for Aasen: en Kløft (ogsaa kaldet Sule eller Tvege) dannet

ved en eller et Par Grenes Udvekst paa den Stamme, der er anvendt som Sule, eller ogsaa er der ad kunstig Vej sørget for et saadant Leje, dannet ved et paanaglet Tømmerstykke, en »Klav« (Klap, Klamp?). Sulerne kan dog ogsaa være tappede i Aasen paa almindelig Tømmermaade.

Endnu skal blot omtales, at Sulerne som Regel er anbragte i Skillerum, sjældnere uden for disse. Bjælkernes Anbringelse i Sulebygningerne er forskellig. I de fynske Huse er de anbragt under Tagremmen og tappede i Suler og Ydervæggenes Stolper med fremspringende Bjælkehoveder foran disse, og som Regel findes ogsaa et Skraabaand paa hver Side af Sulen, tappet i denne og Bjælkens Overside. I de jydsk Huse er Bjælkerne derimod anbragt oven paa Remmen uden Hensyn til Ydervægsstolperne, og for det meste skaaret noget ind i Sulerne, med hvilke de er forbundne med Trænagler i Krydsningsstederne .

1) Kendes Sulebygninger i andre Egne end ovennævnte? Hvor har der tidligere paa Egnen været Sulebygninger, og hvornaar er disse nedrevne? Vides der nogen Besked med, hvor gamle tidligere eller nuværende Sulebygninger er? Hvorfra vides dette?

2) Findes der enkelte eller dobbelte Suler? Hvad kaldes Sulerne, og hvilket Træmateriale er de af? Hvorledes er de tildannede? Hvor mange Suler er der i de enkelte Længer, og hvorledes er de anbragt? Hvad kaldes Pladsen mellem 2 Skillerum, som er forsynede med Suler?

3) Hvorledes ser Sulerne ud foroven? Hvis de har selvgroet Leje for Aasen, hvad kaldes da dette? Er Lejet kunstigt frembragt, hvorledes er det da tildannet? Er Sulerne tappet i Aasen? Hvorledes er Sulerne anbragt forneden?

4) Ligger Bjælkerne ovenpaa Remmen, og hvorledes er de samlede med Sulen? Er Bjælken tappet i Ydervægsstolperne, og i saa Fald, hvorledes er Bjælken samlet med Sulen? Findes der Skraabaand mellem Bjælke og Sule, og hvad kaldes de? Er de lige eller krumme, og hvorledes er de samlet med Bjælke og Sule? Hvad Slags Træ er de af?

5) Har Aasen et andet Navn? Hvad Slags Træ er Aasen af, og hvorledes er Aasstykkerne samlet? Har Aastræet haft anden Anvendelse (Mastetræ, Møllevinger etc.)? Hvorledes er Aasen af-

sluttet ved Gavlen? Har den en Tap her, beregnet til Anbringelse af Gavlprydelser? Kendes saadanne? Findes ældre Folk, der har Erindring om saadanne og deres Udseende?

Findes der Skraabaand mellem Aas og Suler, i saa Fald, hvorledes er de samlede med disse, og af hvilket Træmateriale er de?

6) Hvorledes støtter Spæret forneden paa Tagremmen? Er der her anbragt en Knægt paa Spærets Underside, og hvad kaldes den? Hvorledes er Spærene anbragt foroven? Er de samlede her, eller hviler de enkeltvis paa Aasen?

7) Hvorledes rejstes Sulehusene?

C) Udskuds- eller Højrembygninger.

Vægge og Skillerum er væsentlig som ved de almindelige Bindingsværksbygninger, hvorfor der henvises til Spørgelisten, der er fremsat om disse Bygninger.

Forskelligheden i Konstruktionen er den, at der i Bygningens Længderetning, ca. 1—1.25 m indenfor de egentlige Ydervægge, er anbragt to Stolperækker, som Regel forneden stillede paa Sten, og foroven tappede i en Rem, »Højremmen«, der ligesom Stolperækkerne er gennemgaaende i hele Husets Længde. Paa Højremmen hviler det egentlige Tagværk som ved de almindelige Bindingsværksbygninger. Ydervæggene, der som Regel er meget lave, bærer da kun Halvdelen af det Tag, der dækker over Rummet mellem Højremmen og Ydervæggens Stolper, det saakaldte »Udskud«.

For det meste findes Udskud paa begge Sider af Bygningerne, men er dog i saa Fald borttaget ud for Stuernes Vinduer. Undertiden kan Udskudet være ført rundt om begge Bygningernes Gavle, og i enkelte Tilfælde savnes det helt paa Bygningernes ene Side (Sydsiden). Ved Undersøgelse af disse Bygninger maa særligt anføres:

1) Er Bygningen en Stue- eller Udhuslænge? Er der Udskud paa begge Bygningens Længdesider? Er der Udskud ved Gavlen? Er den Del af Ydervæggen, der ikke har Udskud, af Grundmur, og i saa Fald, har den da ikke tidligere været af Bin-

dingsværk? Er Udskudene opførte samtidigt med den øvrige Del af Bygningen?

2) Er Stolperne i Ydervæggene anbragt ud for Højremstolperne eller uden Hensyn til disse? Har Tagremmen i Udskudsvæggen et særligt Navn?

3) Hvad kaldes de Stolper, der bærer Højremmen? Hvor mange findes der i hver Række? Er nogle af dem anbragt som Stolper i Bygningens Tværskillerum? Findes der Højremstolper mellem Tværskillerummene, og hvor mange i hvert af Bygningens indvendige Rum? Staar Stolperne paa Sten? Er Stolperne foroven tappede i Højremmen? Hvilket Træmateriale er Stolperne af? Er det Strandingsgods?

4) Hvad kaldes Højremmen og hvilket Træmateriale er den af? Hvorledes er Samlingsmaaden af Højremmens enkelte Stykker? Er der Skraabaand mellem Stolperne og Højremmen, og er de anbragt baade i Bygningens Længderetning og i Tværskillerummene? Er de lige eller bøjede og af hvilken Slags Træ? Hvad kaldes de?

5) Hvorledes er Bjælkerne anbragt i Højremmens Stolper? Er der en eller to? I sidste Tilfælde, er da den øverste anbragt oven paa selve Højremmen? Hvad kaldes Bjælkerne? Hvilken Slags Træ er Bjælkerne af?

6) Findes der nogen Slags vandret Afstivning fra Højremstolpen og til Ydervæggens Tagrem, og hvad kaldes denne?

7) Hvorledes er Spærene anbragt paa Højremmen? Hvorledes er Spærene anbragte over Udskudet, og hvad kaldes disse Spær? Hvad Slags Træ er Tagværket af? Er det sodet?

Foruden disse Konstruktionsspørgsmaal, vil det være af største Betydning i de forskellige Egne af Landet at faa optegnet Brugen og Udseendet af de forskellige Slags Værktøj, der har været anvendt ved Bygningernes Opførelse. Meget af dette Værktøj er nu ude af Brug og delvis forsvundet, men der kunde dog endnu findes ældre Landsbyhaandværkere, saasom Smede, Huggere (Tømrere), Hjulmænd, Snedkere, Murere og gamle Tækkmænd, der endnu ikke har glemt deres gamle Værktøj og de Tider, hvor de udførte mangt et godt Stykke Arbejde for Lands-

byens Bønderfolk, dels ved Bygningerne, dels ved Bohavet og Redskaberne i dem.

FOLKEDRAGTER OG FOLKETEKSTILIER.

I endnu højere Grad end om de gammeldags Bøndergaarde gælder det om Bondestandens gamle Dragter: Vor Tid sletter dem ud. Paa de Steder, hvor de endnu til dels er i Brug, er det kun gamle Folk, som bærer dem, og i de fleste Egne synes de helt forsvundne. Tvivlere vil med nogen Ret kunne spørge, om et Forsøg paa nu at samle Oplysninger om dem ikke er for sent, og om der ikke allerede er forsvundet alt for meget. Men denne Tvivl er ikke tilstrækkelig begrundet. De Indsamlinger, der i de senere Aar er gjorte af Dansk Folkemuseum og fra andet Hold (Kalundborg Museum, Falsters Minder m. fl.) viser, at der endnu vil kunne frelses en Del, baade af selve Dragterne og Oplysninger om deres Udseende og Anvendelse.

Folkedragterne er ikke skabte af Folket selv, hverken her i Landet eller andetsteds; de er udsprungne af ældre Tiders Dragtmøder, som efterhaanden fra de højere Stænder er naaede ud til Bønderne, der gjorde med dem som al anden Kultur og Kunst: de valgte, forenkledede og omformede efter Behov og Materiale. De forskellige skiftende Møder har paavirket Folkedragterne, der ikke har været uforandret gennem meget lange Tider, omend de har skiftet langsommere end Købstadmoderne. Kender man Klædedragtens Historie for de højere Stænder, vil man let kunne sige, naar denne eller hin Form først kan være bleven optaget i Folkedragt. Dette er allerede for mange Aar siden paapeget af Museumsdirektør Bernhard Olsen, som ogsaa paa dette Omraade har været Foregangsmand og som i Folkemuseet har skabt et Grundlag for en Folkedragtsamling, som de senere Aars Undersøgelser har forøget. Det har i allerhøjeste Grad hæmmet Dragtstudiet og svækket Interessen derfor, at Folkemuseets fortvivlede Pladsforhold har umuliggjort en samlet Udstilling af dets Dragtsamling. En enkelt Egn ad Gangen kan vises, men Slægtskab eller Forskel

paa Landsdelenes Dragter ligger det ganske udenfor Mulighedernes Grænse at vise. Skønt der er gjort anerkendelsesværdige Forsøg paa at studere Folkedragter af forskellige Provinsmuseer og af Foreningen til Folkedansens Fremme, stiller Sagen sig dog saaledes, at enhver, som kan hjælpe med, bør støtte Bestræbelserne for at bevare Kendskabet til de gamle Folkedragter.

Hvad det gælder om at faa nøjere udredet, er tre forskellige Ting.

For det første maa der skaffes Rede paa, hvorledes Dragterne saa ud; Navnene paa de enkelte Klædningsstykker maa kendes, og de maa beskrives i alle Enkeltheder; det maa oplyses, hvilke Stoffer man brugte, og hvorledes Snittet var; især Kvindernes Hovedtøjer har stor Interesse, og det er end ikke ligegyldigt, hvor mange Knappenaale man brugte til et Hovedsæt. Men denne Side af Sagen egner sig maaske mindre til skriftlig Besvarelse og bør snarere løses ved Samtaler og Besøg paa Stedet, hvor gamle Folk kan vise, hvorledes man tog Dragterne paa.

Hvad der derimod bedre og lettere kan oplyses ved skrevne Svar, er to andre Ting. Det er en kendt Sag, at man paa en Egn ikke nøjedes med en enkelt Dragt, men havde Hverdagsdragt og Festdragt, stundom endog en Række forskellige Festdragter. For ikke at tale om Brudedragt, bar Brudepigerne ofte særlige Dragter og Hovedtøjer; naar et Bryllup varede flere Dage, kunde det hænde, at hver Dag udmærkedes ved sin særlige Dragt, og der var Forskel paa Dragterne til Jul, Paaske og Pintse. Dertil kom Begravelsesdragter og Sørgedragter, og endelig kan der være gennemgribende Forskel paa de Farver, som kendetegner Piger og Koner.

I visse Egne spores det endnu, at slige Regler har været udformede og paa det nøjagtigste er blevet fulgt af alle; det gælder f. Eks. Amager og Røsnæs (Refsnæs). I andre Egne er de meget uklare, er maaske blevne udviskede i Tidens Løb eller har aldrig haft almindelig Gyldighed.

Dette hænger sammen med et tredie Forhold, som bør oplyses nøjere, Dragternes Stedbundethed. Enhver ved, at der er stor Forskel mellem »danske« og »hollandske« Amagerdragter, og ingen tager Fejl af en Amagerdragt og en Hedebodragt. Men hvad

der springer i Øjnene saa stærkt ved disse Eksempler, eksisterer ogsaa andre Steder. Hedebragten adskiller sig fra Skovbragten og fra Stevnsdragten, denne sidste atter fra de sydsjællandske, og paa lignende Maade gaar det i andre Landsdele.

Hvad det gælder om at faa udredet er de nøjagtige Grænser for de forskellige Dragter. Hvor langt mod Syd, Nord og Øst gaar Brugen af Ringkøbingegnens høje Kvindehat? Hvor er Grænsen mellem Himmerlands og Randersegnens Hovedtøjer? Hvor langt gaar Thyboernes Hovedsæt mod Øst?

Paa denne Maade kan der spørges og spørges, og det Maal, som bør tilstræbes, er engang at kunne tegne et Kort over alle »Dragtprovinser«. Netop paa dette Punkt kan en skriftlig Indsamling maaske yde sit bedste Indskud, og i alt Fald viser dette Forhold, hvor vigtigt det vil være at faa Besvarelser fra saa mange Steder som muligt. Kun hvis Fagmændene støttes ved en almindelig udbredt Interesse for Sagen, vil det lykkes at kunne bevare, hvad Folkedragten oplyser om vor gamle Kultur.

Som det er med Folkedragterne, er det med Folketekstilerne (vævede og syede Sager til Nytte og Pryd). Ogsaa de genspejler i Udsmykning og Tilvirkning højere Stænders Brug i endnu tidligere Tider. For Anvendelsen af saadanne vævede eller syede Sager har der hersket bestemte Skikke, hvorom der nu kun er mer eller mindre tydelige Erindringer tilbage. Paa Heden (Københavns Amt) maatte man ikke til Sorg ophænge udsyede Hængeklæder (Haandklæder, Knæduge), men disse skulde være af »Salvettøj«. Man hængte Lagner over de brogede Sengeomhæng til Begravelse eller man klædte Lo til Bryllup, hængte røde Omhæng for Sengene til Højtid o. s. v. Alt, hvad der kan oplyses om saadanne Skikke, vil være af stor Interesse for vort Lands Kulturhistorie.

Sml. E. Mygdals Oversigt i Nær og Fjærn Marts 1924.

Spørgeliste.

- 1) Meddelerens Navn, Stilling og Adresse.
- 2) Navnet paa den By eller det Sogn, hvis Dragtskik skildres.
- 3) Hos hvem har Meddeleren faaet sine Oplysninger?

I. *Almindeligt.*

1) Findes der gamle Dragter bevarede paa Egnen (i Byen, Sognet eller Herredet)? Eller er der kun enkelte Dele af Dragter? Jo mindre der findes, des vigtigere er det at faa det nøjagtig beskrevet, og det er af stor Betydning at meddele Ejerens Navn.

2) Er der nogen paa Egnen, der laaner eller lejer gamle Dragter ud til Dilettantkomedie eller Maskerade?

3) Er der endnu Mænd eller Kvinder, som gaar i gammel Dragt? Eller i modsat Fald, huskes det, hvem der sidst bar gamle Dragter? Naar omtrent gik de af Brug?

4) Var der Vævere i Sognet eller Landsbyen, eller vævede man i Hjemmene? Farvedes Garn og Tøj hjemme, eller sendtes det til Købstaden for at farves? Var noget af det Garn, der brugtes til Mønstervævning, købt færdigt? Var der særlige Navne paa Stoffer, Mønstre eller Farver?

5) Kunde de fleste Kvinder selv udsy og baldyre (brodere)? Eller var der kun enkelte, som kunde det, og som arbejdede for de andre? Syede man med Uldgarn, Silke, Sølv eller Guld (Sølv og Guld i Traadarbejde eller Cantille)? Syede man paa Lærred til Pudevaar, Lagner eller til Stykker, som hang til Pynt i Stuen? Var Syningen hvid eller kulørt? Var den tæt eller gennembrudt? Havde man flettede Frynser (Træd, Trænder, Trændser) fornedet af Haandklæder eller andet Sted? Havde man knyttede eller filerede Mellemværk? Udsyede man Skjorter eller Særke eller andre Dele af Dragten?

6) Havde man hjemmegjorte Sengeomhæng? Var de trykte paa Lærred eller havde de vævet Mønster? Var de af Hvergarn, Drejl, Hørlærred eller Kattun (Bomuld)? Hvad Farve havde de? Var de ens til Hellig og Søgn? Hang der hvide udsyede Haandklæder over dem? Var Sengen redt paa særlig Maade, inden Konen holdt sin Kirkegang efter Barselseng?

Laa der to Puder med Mellemværk af Syning eller Filering paa Sengen? Var Sengetæppet af samme Slags Tøj som Omhængene?

7) Trak man Lo med Lagner og udsyede Haandklæder, Kurveduge eller lignende Stykker til Bryllup eller til Begravelse? Var Liglagen og Pudevaar særlig udsyede?

II. Mandsdragter.

1) Hvorledes var Hovedbeklædningen, Hat eller Hue? Brugte man strikket Tophue og i saa Fald af hvilken Farve? Er Hue og Hat lige gamle? Brugtes begge Dele baade af gamle og unge?

2) Hvorledes klippedes Haaret? Ragedes Skægget helt eller delvis?

3) Af hvilke Stoffer var Dragtens enkelte Dele og af hvilken Farve? Var Kjol og Brystdug af samme Tøj, ensfarvet eller stribet, eller mønstervævet? Hvor lange var de? Kendes ældre og yngre Stykker af disse eller andre Dragtdeler? Brugte man kort Trøje og Vest og hvordan var Stoffet? Var Benklæderne af samme Stof eller af Hjorteskind? Lange eller korte Benklæder? Bred eller smal Klap foran? Knapper? Var Strømperne glatte eller mønsterstrikkede (med Stads, Taarne, Ruder), hvide eller kulørte? Hvorledes var Sko, Støvler eller Træsko? Brugte man Sølvknapper i Skjortens Halslinning? Hvad Halstørklæde brugte man? Andet Undertøj? Trøjer med bundne Ærmer under Vest eller Brystdug (Pindærmer)?

4) Havde man Cheniller — Kapper med et eller flere Slag — til at køre ud med? Var der Metalhager (Spænder) i Halsen paa Chenillerne?

III. Kvindedragter.

1) Hvad hed Hovedtøjet og dets enkelte Dele? Af hvor mange Stykker var Huen syet og af hvad Stof? Er de ældste og yngste Hovedbeklædninger ens eller er de ældste af Silkebrokade, de yngre broderede? Brugte man Tørklæder (Klude) om Hovedet? Brugte man Vinger, Skægghatte, Lin eller Korsklæder eller andre Dele til Hovedtøjet af Kniplinger, broderet Tyll, Blonder eller andre gennembrudte Vævninger? Brugte man den hvide Del af Hovedbeklædningen »slet« (uden Mønster) til Sorg, af slet Bobinet (Tyll) med et syet enkelt Mønster til Halvsorg og Blonder, Kniplinger eller Syninger med Blomster til Glæde? Hvad havde man paa Hovedet inde og hvad tog man paa, naar man gik ud? Hvorledes var Haaret sat? Lignede Haarsætning og Hovedbeklædning Nabosognerens, eller afveg de fra disses?

2) Hvordan var Skørtet? Ensfarvet eller mønstret, lagt i

Læg, foldet helt ned eller blot rynket til Linningen? Var der Silkebaand, uldne Baand eller kulørt Tøj forneden som Besætning? Hvordan var Forbredde, Skoning og Snor forneden?

3) Brugte man Bul (udt. Bøl, ærmeløst nedringet Liv)? Var Bullen syet fast til Skørtet? Var den af samme Stof som Skørtet? Satte man strikkede Ærmer i Bullen eller syede man Ærmer af afvigende Stof fast i den? Hvorledes var Bullen udskaaren i Halsen, rundt eller med Hjørner? Var der Silkebaand helt rundt langs Halsudskæringen? Var der Silkebaand ned foran og om Ærmegabene? Var Bullen til at hægte, hæfte med Naale eller snøre? Snøredes den med Baand eller Sølvkæder? Endte Sølvkæderne med Naale eller anden Afslutning? Hvor heftedes Naalene eller Dupperne, foroven eller forneden? Var Bullen lang eller kort? Havde den Skød helt rundt eller kun bagpaa? Var Skødet skaaret op med smaa lodrette Snit foran? Sad Skødet over eller under Skørtet og Forklædet? Er ældre og yngre Buller ens?

4) Brugte man strikket (bunden, lænket) »Nattøje«? Af hvilken Farve? Havde den kulørte Silkebaand i Hals og om Ærmer? Hvor lange var disse? Var den til at smøge over Hovedet, eller havde den Knapper? Var der Mønster i Trøjen? Havde den Flos paa Ærmerne?

5) Havde man Skuldertørklæder? Sad de over eller indenfor Bullen? Brugtes hvide Undertørklæder til de kulørte og hvor meget saa man saa af det hvide? Hvor langt gik Tørklædet op i Halsen og ned paa Ryggen? Hvordan sad det over Skuldrene og foran? Af hvad Farve og Stof var det? Hvordan var det til Helligdage og Søgnedage? Saas Krave eller noget foran (Navn, Korsstingsbroderi eller lignende) af Særken ovenfor Tørklædet?

Kunde Tørklæderne bruges sammenlagt saaledes, at den ene Side var til Sorg, den anden til Glæde? Var der vævede Borter med Farver til dette Brug eller var det broderet Mønster? Var det almindeligt, at Tørklæderne var broderede? Kendte man broderede Vadmelsjaler? Med Sørge- og Glædesside?

6) Hvorledes var Forklædet? Hjemmevævet eller af Købetøj? Af Silke, Uld, Hørgarn, Drejl eller Hvergarn, Bomuld, Sirts? Gik det helt ned til Skørtets Kant eller saas Besætningen paa Skørtet under Forklædet? Var det af en eller flere Bredder Tøj?

Hvor langt gik det om paa Siderne og bagpaa? Hvordan var de ældre og yngre Forklæder?

7) Havde man Livbaand? Hvordan saa de ud? Bandt man blot Forklædebaandene i en Sløjfe foran? Havde man Bælte med Sølvspænder, Spænder i Forklæde-Linningen? »Sølvtipper« (Smykker, der ender i en Spids) i Forklæde- eller Livbaand? Andre Sølvsmykker?

8) Hvad Farve havde Strømperne, var de glatte eller havde de Mønster? Hvordan var Skoene, havde de Sølvspænder?

9) Brugte man Vanter? Med eller uden Fingre? Strikkede af Uld, Bomuld? Var Halvhandsker syet af Skind eller af Uldstof, hvidt Stof? Var de broderede?

10) Hvordan var Særken? Bestod den af Oplod (Overdel, Liv) og Nederdel (Nedendel, Gere)? Havde den Krave i Halsen? Var Kraven udsyet? Havde Særken firkantet Halshul? Var der langs med dette foran hvid eller kulørt Syning, som skulde ses? Hvor lange var Ærmerne? Var der Udsyning ved Ærmesømmen forneden? Havde man løse Oplod? Var Nederdelen af to smalle og to brede skraaede Stykker?

11) Hvor mange Skørter havde man? Brugte man Skindskørter eller Skindtrøjer? Havde man Klokkeliv syet til Skørterne? Andet Undertøj?

12) Hvad tog man paa, naar man gik ud? Kendes slagformede Kaaber, der gaar til Hofterne og er foret med Vadmæl? Af hvilken Farve? Har de Sølvspænder i Halsen?

Kendes lange Kaaber med et eller flere Slag?

IV. Børnedragter.

Hvorledes saa det spæde Barns Dragt ud? Daabsdragtens Udseende og Navn? Var der Folk, som udlejede eller udlaante Daabsdragter? Eller tilhørte disse Kirken eller Præsten? Var der Forskel paa Dreng- og Pige-huer til Daab? Bestod Forskellen i Farve eller Snit? Var der Forskel paa Dreng- og Pigetrøjer til Daab? Kendes der noget til, at man paasatte Daabstøjet (Kristentøjet) en ny Sløjfe for hver Gang det blev brugt?

I hvilken Alder fik Børnene Dragter, som lignede de Voksnes?

V. *Særlige Dragter.*

1) Var der bestemt gennemført Forskel mellem de ældre og yngre Folks Dragter og særlig mellem Pignedragt og Konedragt? Var det Hovedtøjerne eller andre Dele af Dragten, som der var Forskel paa? Hvilke Farver kendetegnede særlig Piger og særlig Koner?

2) Brugtes der særlig Arbejdsdragt ved Høstarbejde?

3) Brugtes der særlige Dragter til Fest? Hvor mange forskellige Festdragter havde man?

4) Hvorledes var Dragterne ved Bryllup? Hvorledes var Bruden klædt og hvorved adskilte hun sig fra de andre Kvinder? Hvilket Hovedtøj bar hun? Skiftede hun Dragt eller kun Hovedtøj under Bryllupsfesten? I saa Fald hvornaar? Skiftede hun en eller flere Gange? Havde Kokkene (de Kvinder, der bar Maden rundt) særlige Dragter? Hvorledes var Brudepigerne klædt?

5) Kendte man særlige Konfirmationsdragter? Hvorledes var Altergangsdragten?

6) Hvilke Farver kunde man bære til Sorg? Var der Forskel paa Begravelsesdragten og den almindelige Sørgedragt? Gik de nærmere og fjernere Slægtninge forskelligt klædte? Var der Forskel paa Sørgedragten den første Tid og senere?

Huskes der Beretninger om, at Enker gik eller kørte med et sort Skørt over Hovedet efter Ligvognen til Mandens Begravelse? Skulde Enken om Søndagen sidde inderst i Kirkestolen og maatte hun ikke rejse sig, naar Præsten lyste Velsignelsen? Skulde hun gaa og sidde med bøjet Hoved?

7) Hvorledes var Ligklæderne? Af hvem syedes de? Hvor-naar syedes de? Hvorledes var Hovedtøjet for Kvinder og Mænd?

Var Skjorter, Særke, Lagen eller Pudevaar udsyede med hvidt, blaat eller sort? Brugtes Brudgomsskjorte som Ligskjorte? Lagdes vævede eller udsyede Haandklæder eller Tæpper over Kisten?

8) Brugtes der særlige Dragter ved de store Højtider, Jul, Paaske og Pintse?

9) Var Reglerne bestemte og fulgtes de af alle, der evnede det?

OVERSIGT OVER SJÆLLANDS BISPEARKIV OG SJÆLLANDS STIFTSØVRIGHEDS ARKIV

af Holger Hansen.

SJÆLLANDS BISPEARKIV.

Bispearkivet i Hovedstaden er et af Landets daarligst bevarede Bispearkiver; ved Byens store Brand 1728 gik ogsaa det op i Luer, og hvad der samledes af Arkivalier i de næste 100 Aar, blev tyndet ud ved en i 1884 efter Biskop Martensens Død foretagen uforsvarlig Kassation. Der findes en Fortegnelse over »Sjællands Stifts geistlige Archiv«, som det var ved Udgangen af 1820; af de deri optegnede Protokoller og Pakker manglede der ved Afleveringen til Landsarkivet i 1893 18 Bind og c. 300 Pakker. Den største Del af disse manglende Arkivalier er falden for Kassationen; et og andet kan vel være forkommet ved Uorden og Mangel paa Tilsyn.

At der foretages Kassationer i Embedsarkiver er en Nødvendighed, Staten kan ikke ofre ubegrænsede Midler paa Arkivbygninger, og bliver Embedsmændenes Arkivlokaler overfyldte, saa staves de Sager, som Administrationen ikke længere har Brug for, sammen i Kældere og paa Lofter, hvor de efterhaanden paa forskellig Maade fortæres af Tidens Tand, d. v. s. falder for en meget summarisk og usagkyndig Kassation. Det er derfor nødvendigt, at der foretages regelmæssige Kassationer af de Arkivalier, som efterhaanden har mistet deres Interesse baade for Administrationen og den historiske Forskning. Men en saadan Kassation bør kun foretages af Folk, som har faaet deres Uddannelse i Arkiver og lært at kende Værdien af de forskellige Arter af Arkivalier.

At den i Sjællands Bispearkiv foretagne Kassation ikke er sket ved sagkyndige Folk i den Forstand, er let at se. Kasseret er f. Eks. Provsteindberetningerne 1729—1819, 116 Pakker, som har indeholdt meget af Interesse (se Reskr. 1804 28. Decbr.); endvidere 16 Pakker Landemodesager 1728—1819, 5 Pakker Sager angaaende Katoliker 1748—1819 og Reformerte 1561—1819.

Det vil derfor ikke være Sager af synderlig Ælde, man kan

finde i dette Arkiv; et og andet gammelt Stykke kan vel være afleveret dertil i de sidste 2 Aarhundreder og findes der endnu, men ellers er Indholdet fra det 18. og 19. Aarhundrede.

Vil man studere, hvorledes Bispeembedets mange forskellige Forretninger er behandlede i Tidernes Løb eller lære en bestemt Biskops Virksomhed at kende, skal man naturligvis gaa til Kopibøger og Journaler. Fra 1728 haves en Række *Kopibøger* indeholdende Kopier af baade Biskoppens og Stiftsøvrighedens udgaaende Breve og Erklæringer. Heri findes meget værdifuldt historisk Stof; men at følge en bestemt Mand eller et bestemt Sogn i dem vanskeliggøres deraf, at de mangler Registre. Fra 1783 spaltes Rækken i 2, saaledes at der bliver særlig Kopibog for Brede og særlig *Erklæringsprotokol*, indeholdende enten Kopier eller Koncepter til de afgivne Erklæringer. Fra 1787—1809 findes der Register til Erklæringsprotokollerne. Baade Kopibøger og Erklæringsprotokoller hører op med Aaret 1812; fra da af og til 1820 haves til Erstatning for dem kun en Række Pakker med *Konceptbreve*. *Journaler* over indkomne Sager begynder først 1784, har en Lakune 1789—1800 og naar til 1820. De kaldes undertiden Ekstraktprotokoller.

I 1821 begynder en Række Bøger, som fører Titlen *Forhandlinger paa Sjællands Stifts gejstlige Kontor* og samler i sig alle de tidligere Rækker af Bøger over udgaaede og indgaaede Breve, idet de indeholder baade Journal og Kopibog og er forsynede med Register; der er et Bind for hvert Aar, og Rækken naar i Landsarkivet til 1860.

Til disse Hovedrækker slutter sig selve de *Indkomne Sager*. Indtil 1820 haves kgl. Reskript og Kollegiebreve for sig i en lang Række Bind og Pakker, som er af mindre Interesse, da de alle findes i Danske Kancellis Kopibøger i Rigsarkivet. Meget vigtige er derimod de øvrige indkomne Sager, som indtil 1820 er delte topografisk: Breve angaaende København, Breve angaaende Sokkelund Herred, Smørum Herred o. s. v.; derefter følger Breve angaaende de forskellige lærde Skoler, angaaende det danske Skolevæsen og flere Pakker af mere specielt Indhold. Naturligvis begynder alle disse Breve — henimod 300 Pkr. og over 100 Bd. — hovedsagelig efter Branden 1728, men i Herrederne naar Brevene

dog undertiden noget længere tilbage. Fra 1821 er de indkomne Sager delte i *Afgjorte Sager* og *Henlagte Sager*; de ligger efter Numrene i Brevbogen (i »Forhandl. p. Sjæll. Stifts gejstl. Kontor«) og udgør noget over 100 Pkr.

Dette er Hovedstammen af Bispearkivets Arkivalier; det øvrige kan gaa ind under Fællestitlen Diverse Dokumenter, men er ikke desto mindre for en Del af stor Interesse.

Noget af det første, som en Topograf eller Lokalforsker spørger om i et Landsarkiv, er de gamle *Herredsbøger*, som plejer at indeholde saa mange gode Oplysninger om Fortiden. Paa Landemodet 1579, da Poul Madsen var Biskop, udstedtes følgende Befaling:

»Alle Friheder og Ejendom i By og uden By, i Skov eller Mark eller Fiskevand, som ligger til Kirken, Præstegaarden, Degnestavn og Skoler, skal straks paa sanddru og klare Register beskrives i hvert Sogn, at overantvordes Provsten, at han dem udskriver paa et vis Register og haver det til Stede, naar Regnskab sker, at de altid kunne være til Stede i Stiftet som en vis Jordebog, saa intet skal blive forvendt af de Friheder, der er til.«

Ved Landemodet 1647 befalede Biskop Jesper Brochmann, at Provsterne skulde for hvert Herred forfatte en Bog, indeholdende Meddelelser om hvert Sogns Kirke, Skole og Præstegaard, deres Inventarier, Ejendom og Indkomster og alle Præsters og Degnes Indtægter. Bøgerne skulde leveres Biskoppen, for at de kunde opbevares i Bispearkivet. Disse gamle Herredsbøger mangler ganske i dette; de, som det muligvis har indeholdt, er brændt 1728. Men 1729 23. Juni befalede Biskop Christen Worm, at Afskrifter af Præsternes Herredsbøger skulde indsendes til Bispearkivet; af disse Afskrifter fra c. 1730 haves nu 10, nemlig fra Arts, Fakse, Holbo, Ringsted, Skippinge, Slagelse, Tuse, Tybjerg, Vester og Øster Flakkebjerg Herreder. Man skulde vente i Provstearkiverne at kunne supplere Rækken, men paa Grund af den omflakkende Tilværelse, som disse Arkiver altid har ført, er det kun sørgelige Rester, der er tilbage af dem, og til Supplering af Rækken af Herredsbøger findes kun Eksemplarer i Løve, Ods og

Møenbo Herreders Provstearkiver. For de fleste sjællandske Herreders Vedkommende mangler altsaa Herredsbøgerne helt. (Sammenlign Landebogen og Stiftsbogen i Stiftsøvrighedens Arkiv).

Biskoppernes Tilsynsvirksomhed har affødt en Række *Visitatsbøger* og andre Optegnelsesbøger, som i Landsarkivet naar fra 1737 til 1853. I Biskopperne Herslebs og Harboes Tid er Bemærkningerne indførte i smaa Oktavabøger, en for hvert Herred, og er meget kortfattede. Fra Biskop Balle haves en Visitatsbog 1799—1807, et tykt, tæt skrevet Kvarthind, Optegnelserne er udførlige og meget værdifulde: Uddrag af Aarene 1799 og 1800 er trykt i Kirkehistoriske Samlinger 3. R. IV. Bd. Fr. Münter skrev sine Notitser i Kvarthæfter, noget mere udførligt end Hersleb og Harboe, men ikke nær saa godt som Balle. Fra Münters Tid findes ogsaa Oplysninger om Sognene indførte paa store Skemaer med faste Rubrikker. Endelig J. P. Mynster førte paa sin første Tur, som strakte sig over Aarene 1835—42, sine Bemærkninger ind i Kvarthbøger; paa sine senere Rejser skrev han om hvert Sogn paa et løst Blad, som han lagde ind ved Sognets Plads i Bøgerne over den første Tur.

Vitæ candidatorum 1728—1856, 10 Bind, alle forsynede med Register, er kortfattede Levnedsløb forfattede af de til Præsteembeder kaldede teologiske Kandidater; næsten lige til Slutningen er alle Biografierne paa Latin, først Grundtvigs Kapellan og Svigersøn P. O. Boisen vovede i 1854 at skrive sit vita paa Dansk; men de senere fulgte hans Eksempel.

Landemodeakter. Landemoder har været holdte lige siden Reformationen under Stiftamtmandens og Biskoppens Forsæde; paa disse bekendtgjordes de kongelige Forordninger og Reskripter, som angik Kirken og Gejstligheden; her udstedte Biskoppen sine monita, Ordre og Formaninger til Præster og Degne; her behandlede Retssager, idet Landemødet var Appellinstans for Provstereften, her fastsattes Kapitelstaksten; i den senere Tid decidedes Regnskaber for Legater, gejstlige Enke- og Brandkasser o. lign. her. Provsterne nedskrev Forhandlingerne paa Landemødet, og naar de kom hjem, lod de Præsterne afskrive dem igen. Der har derfor været en Mængde saadanne Afskrifter spredte over

Landet; af disse er mange bevarede den Dag i Dag, nogle skrevne kort efter Landemodets Afholdelse, andre Afskrifters Afskrifter fra en langt senere Tid. Men det er ikke overflødigt at bevare flere Afskrifter af dem, ti i gamle Dage tog man det ikke saa nøje med Afskrifter, man ansaa det ikke for nødvendigt at gengive Originalen ordret, naar blot Meningen blev den rigtige; for Landemodeakternes Afskrivere synes endda Forholdet ofte at have været det, at de kun har afskrevet, hvad der interesserede dem, og det var forskelligt, som interesserede de forskellige Mænd; der er meget store Afvigelser mellem Afskrifterne. Disse Landemodeakter forblev til Dels i Sognepræsternes Arkiver, til Dels havnede de efterhaanden i Bispearkivet eller i et eller andet offentligt Bibliotek. I Landsarkivet findes nu anbragt i Bispearkivet en stor Samling Landemodeakter begyndende 1540 og naaende ned til Nutiden. Der er megen interessant Læsning i disse Akter, navnlig i dem fra den ældste Tid, da Bispernes monita gik ud paa at fæstne den nye Lære og hæve Gejstlighedens kulturelle Standpunkt, at udrydde papistiske Levninger og gammel Overtro og Hedenskab og at revse Præster og Degne for Banden og Sviren, for Drukkenskab og Skørlevned. Holger Rørdam har i Ny kirkehistoriske Samlingers 2det Bind trykt Forhandlingerne paa Roskilde Landemode 1554—69. Paa Landemodet 1812 besluttedes herefter at lade Akterne trykke, og siden den Tid er der hvert Aar udkommen et lille Hæfte af dem. Men den nyere Tids Akter er ikke nær saa interessante som de gamle: nu er Indholdet væsentligt Fortegnelse over nye Bekendtgørelser og Cirkulærer fra Kirkeministeriet, nye Interessenter i Enkekassen, Dødsfald blandt Interessenterne (her kan man gennem et Par hundrede Aar finde mange personallistoriske Data), Kapitelstaksten, Stiftsbibliotekets Tilvækst; Regnskaber o. lign.

Kommissioner, hvori Biskoppen har været Formand eller Medlem, har i Reglen efterladt i alt Fald nogle af deres Papirer i Bispearkivet, saaledes flere angaaende Skolevæsenet: Kommissionen i Anledning af de lærde Skolers Reduktion i 1739, Skolekommissionen af 1774, Kommissionen for det danske Skolevæsen 1789, den islandske Skolekommission 1776—1787 og Komitéen

for Normalskolen for den indbyrdes Undervisning 1832—48. Dømmende Kommissioner har indsendt deres Akter til Biskoppen, saaledes flere angaaende nogle Præster og Degne i 18. Aarhundrede.

Af *Regnskaber* er der en Del i Bispearkivet. Kirkerne paa Rytterdistrikterne stod under Biskops og Stiftamtmands Overinspektion, men Regnskaberne aflagdes af Regimentskriverne til Rentekammeret (Reskr. 1721 18. Januar). I Bispearkivet findes Genparter af *Regnskaber* og Regnskabsekstrakter for *Kirkerne paa de sjællandske Rytterdistrikter 1721—75*.

Vor Frue Skoles Regnskaber gaar fra 1577 til 1793, rigtignok med mange og store Huller. Vor Frue Skole (Metropolitanskolen) i København havde Indtægter af Sang ved Begravelser; derfor førtes et særligt Ligpengeregnskab, som er bevaret for Aarene 1584—86, 1594—1612, 1625—28, 1646—53, altsaa for største Dele fra en Tid, da der ingen Kirkebøger findes; disse Regnskaber indeholder Oplysning om flere tusinde Dødsfald og er derfor af Vigtighed for Personalhistorikere. Dr. L. Bobé har trykt et lille Udtog af dem i Personalhist. Tidsskr. 1917, 295 ff.

De under Biskoppens Bestyrelse staaende *Legater og Stiftelser* som Prinsesse Charlotte Amalies Stiftelse 1780—1860, Kundby Hospital, de Hersleb'ske Legater o. m. fl. Det er dog ikke egentlige Regnskaber, som findes i Bispearkivet, men Regnskabsprotokoller og nogen Korrespondance. Regnskaberne findes ved den reviderende og deciderende Myndighed, d. v. s. i Stiftsøvrighedens Arkiv.

Den gejstlige Enkekasses Bøger og Sager gaar kun paa faa Punkter tilbage til det 18. Aarhundrede. Af *det gejstlige Brand-societet* er der ogsaa væsentlig kun levnet Sager fra det 19. Aarhundrede.

Slavekassen. Ved Reskr. 1715 12. April bestemtes det, at der to Gange om Aaret maatte sættes Bækken for Kirkedørene, for at Folk deri kunde nedlægge, hvad de af kristen Medynk og Kærlighed vilde skænke til at løskøbe de danske Sømænd, som maatte

være komne i Slaveri hos Tyrkerne (d. v. s. væsentlig i Marokko og Algier); ligeledes skulde Tolderne opkræve 3 Skilling af Drægtigheden af de danske Skibe, som sejlede paa England, Frankrig, Holland, Spanien og Portugal. Disse Penge samledes i den saakaldte Slavekasse, som bestyredes af Sjællands Biskop og to københavnske Købmænd. Slavekassens Arkiv er bevaret fra 1715 til 1758, det omfatter Mødeprotokol, Kopibøger, Journaler, Breve og Hovedbog og indeholder interessante Bidrag til Handels og Søfarts Historie i det 18. Aarhundrede. Kassens Regnskaber revideredes i Rentekammeret, hvor de findes for Aarene 1744—96.

SJÆLLANDS STIFTSØVRIGHEDS ARKIV.

Stiftsøvrigheden bestaar af Stiftamtmand og Biskop og har det øverste Tilsyn med Kirker, Skoler og Hospitaler, den skal sørge for, at deres Ejendomme ikke formindskes, at Bygningerne ikke forfalder, og at Regnskaberne holdes i tilbørlig Orden; den reviderer og deciderer Regnskaberne; man kan sige, at medens Biskoppen alene har Tilsynet med den aandelige Del af disse Institutioners Virksomhed, har han Stiftamtmanden ved sin Side, naar det gælder den materielle Del. Stiftsøvrighedens Forretningsomraade er allerede i alt væsentligt angivet i Forordningen 1672 23. August og Christian V.s Danske Lov 2—22—1 og 12.

Stiftamtmandens og Biskoppens Samvirken har haft til Følge, at Stiftsøvrighedens Arkiv ofte ikke let kan skilles fra Stiftamtmandens eller Biskoppens; det er derfor naturligt her at lade en Oversigt over Stiftsøvrighedsarkivet følge efter den over Bispearkivet.

Sjællands Stiftsøvrighedsarkiv har i høj Grad lidt under daarlig Behandling, særlig i det 19. Aarhundrede. I Aarene 1819—20 blev der optaget en Fortegnelse over det sammen med Stiftamtmandens Arkiv; hvor det da opbevaredes, vides ikke. »Senere er det blevet anbragt paa Loftet over Ting- og Arresthuset paa Blegdamsvejen, hvor der ved Undersøgelsen i 1883 og 1884 af daværende Arkivassistent J. Bloch fandtes tre store støvdækkede Dynge af halvfordærvede Pakker og Protokoller. Ved Eftersynet før Afleveringen i 1893 til Landsarkivet fandtes Arkivalierne udbredte

over hele Loftet, idet der ikke paa dette var opstillet nogen som helst Reol. Spredningen af Dyngerne havde Arrestforvareren efter eget Sigende foretaget. Alt var bedækket af et tykt Lag Snavs og Kulstøv, og mange Pakker og Bøger havde lidt Skade af nedsvivende eller neddryppende Vand. De fleste Baand om Pakkerne vare opraadnede, og mange Sager fandtes helt adsplittede¹⁾.

Ved Arkivets Aflevering til Landsarkivet i 1893 viste det sig, at af det, som fandtes i 1820, manglede nu 24 Bd. og 2 Pkr.

Hovedrækkerne er:

Kommune Kopibøger, d. v. s. Bøger over Stiftamtmandens og Biskoppens fælles Ekspeditioner 1735—38, 1741—42, 1748—92, 1804—12, 1820—50, altsaa en Række med mange Huller i. Hullet imellem 1812 og 1820 udfyldes af 10 Pakker Koncepter 1808—20. Kun i nogle faa af Bindene findes Register.

Journaler 1759—70, 1776—80, 1794—96, 1801—10, 1820—49; fra 1835 er de forsynede med Register.

De indkomne Sager er:

Reskripter og Kollegialbreve 1807—20.

Kommune Sager til 1850; til 1820 er de, ligesom i Bispearkivet, topografisk ordnede efter Købstæder og Herreder, efter 1820 ligger de i Nummerorden aarevis.

Henlagte kommune Sager 1820—50.

Indberetninger, af hvilke kan nævnes Indberetninger om Legater 1819—31, 1857—73, som imidlertid er stærkt medtagne af Fugtighed.

Som ovenfor meddelt, maa man være opmærksom paa, at der ogsaa findes Stiftsøvrighedssager i Biskoppens Kopibøger.

Blandt *Diverse Sager* rager frem som et meget vigtigt Stykke *Landebogen* fra 1567, hvis Titel lyder: »En Bog, som indeholder, hvis Gaarde, Pengeshuse, øde Jorder, Skove og anden vis Rente, som ligger til Kirkerne, Præstegaardene og Degnegaardene udi Sjællands Stigt, eftersom ærlig og velbyrdig Mand Bjørn Andersen til Steenholtt, Høvedsmand paa Københavns Slot og Kongl. Majts. Befalingsmand, over Sjællands Stigt haver ladet colligere og sammendrage Anno 1567 ved Michell Perssen, som den Tid var Stigt-skriver«. Bogen har tilhørt det kgl. historisk-genealogiske Arkiv

¹⁾ Af Fortalen til den i Landsarkivet optagne Registratur.

(Fol. Nr. 87), den har en Tid været ved at blive ødelagt paa Grund af daarlig Behandling, men er reddet, blevet lappet og nyindbundet og de manglende Partier med smuk Efterligning af den gamle Skrift suppleret af A. Thiset efter et andet Eksemplar, som findes i Rostgaards Samling (Fol. Nr. 67) i Universitetsbiblioteket. Landebogen erstatter til Dels de manglende Herredsbøger.

Tillige haves en fra det 17. Aarhundrede stammende Sammenarbejdelse af Landebogens Oplysninger kaldet »Sielands Stiets Bog 1567«; den har tidligere hørt til Thotts Samling (8° Nr. 456) i det kgl. Bibliotek.

Ved Stiftsøvrighedens Cirkulære 1801 7. Novbr. fik Præsterne Ordre til at indsende Oplysninger om deres Sogne til Brug ved Udarbejdelsen af en *ny Stiftsbog*; denne blev færdig 1804 og udgør 9 Bind. Selve det originale Materiale er ligeledes bevaret og udgør sammen med nogle i Aarene 1831—37 indsendte Supplementer 6 Pakker. Endelig findes en Samling af Adkomstbreve, Fundatser, Gavebreve og lign. for Kirker, Skoler og Legater; de er til Dels paa Pergament og gaar temmelig langt tilbage i Tiden; saaledes er nogle fra Vordingborg Vor Frue Kirke fra 1453.

At alle disse Bøger og Breve om Kirkers, Skolers, Præstegaardes og Stiftelsers Ejendomme er en meget værdifuld Kilde til deres Historie, er forstaaeligt.

Tiendeforeninger og Tiendekendelser 1796—1858 er ordnede amtsvis og indenfor Amterne alfabetisk efter Sognene; de gaar tilbage til den kongelige Indbydelse af 1796 18. Marts (se Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 272). En Tid blev de meget benyttede i Anledning af Tiendens Afløsning.

En meget vigtig Del og langt den største Del af Stiftsøvrighedens Arkiv er

Regnskaber,

1. De af Stiftsøvrigheden førte Regnskaber.
2. De af Stiftsøvrigheden reviderede og deciderede Regnskaber.

De første er: Kapitalregnskaber, Bilag til Kapitalregnskaber og Konzeptregnskaber for de under Sjællands Stiftsøvrigheds specielle Bestyrelse staaende offentlige saakaldte »mindre Stiftelser« fra 1814 til 1879.

De af Stiftsøvrigheden reviderede Regnskaber falder i følgende Afdelinger:

Sjællandske Købstadkirkers Regnskaber,
 De sjællandske Stiftslandsbykirkers Regnskaber,
 Diverse sjællandske og møenske Kirkers Regnskaber,
 Bornholmske Kirkers Regnskaber,
 Færøske Kirkers Regnskaber,
 Skoleregnskaber,
 Regnskaber for Hospitaler, Stiftelser og Legater,
 Fattigvæsensregnskaber,
 Sjællands Stiftsbiblioteks Regnskaber.

De vigtigste af disse er Kirkeregnskaberne, de naar til 1883, de bornholmske Kirkers dog til 1889, og begynder engang i det 18. Aarhundrede; mange af dem, ligesom af de andre Regnskaber, begynder 1737, det Aar, da Peder Hersleb blev Biskop. Ved sin Tiltræden fandt han, at mange Aars Regnskaber ikke var aflagte, men han fik snart Orden i Sagerne og sørgede for, at Regnskaberne aflagdes hvert Aar og hurtigt revideredes¹⁾.

Ogsaa de andre Regnskaber begynder sjældent før i 18. Aarh. og naar ned imod 19. Aarhundredes Slutning; nogle faa Steder findes dog noget ældre Regnskaber, saaledes for Slagelse Hospital nogle baade fra 17. og 16. Aarhundrede; men der er mange Huller i Rækken. Stiftsbibliotekets Regnskab gaar fra 1818 til 1875.

¹⁾ I Biskoppens Kopiprotokol for 1752 har Hersleb selv skrevet en interessant »Underretning om de publike Stiftets Regnskaber i den Tid jeg har voret ved Direktionen« (1737—51).

HÅNDSKRIFTER VEDRØRENDE DANMARKS TOPO- GRAFI I NATIONALMUSEETS 2. AFDELINGS BIBLIOTHEK.

Ved mag. art. Victor Hermansen.

Fra tid til anden er der til Nationalmuseet blevet skænket eller erhvervet håndskrifter, hvoraf enkelte atter er blevet afgivet til Rigsarkivet (se registratur 107) og det kongelige Bibliothek, medens resten, omhandlende emner af dansk topografi, efter museets deling i 1892 opbevares i dettes 2. afdelings bibliotek. Her blev de, efterhånden som de kom, indordnet blandt de trykte bøger, så at det var vanskeligt at få et overblik over deres antal og værdi. I sommeren 1923 blev de imidlertid udskilt af biblioteket, samlet for sig og katalogiseret. Vel er det ikke mange eller betydelige stykker, som denne nydannede håndskriftsamling rummer, men dog kan der i den vistnok gemme sig en og anden oplysning af værdi for den lokalhistoriske forskning, hvorfor det vil være på sin plads her at meddele en oversigt over dens indhold. Oversigten er opstillet i overensstemmelse med den i Trap anvendte orden. Benyttelsen af håndskrifterne må finde sted i museets kontortid, som er hverdage kl. 12—4, i månederne december—januar dog kl. 11—3.

Oldtidsminder i Danmarks Skove. 1834.

Indhold: »Indberetninger til det kongelige Rentekammer om Oldtidsminder i Danmarks Skove, indsendte efter Begjæring af Biskop P. E. Müller til Brug ved hans kritiske Udgave af Saxo Grammaticus«. — Anm.: Samlingsbind i fol.

F. Uldall: Om de danske landsbykirker I—VI.

Indh.: 980 kirkebeskrivelser, »optegnelser navnlig grundede på egne undersøgelser«, påbegyndt 1864, underskrevet 1. okt. 1920. — Anm.: 6 bind i fol. (376, 392, 392, 398, 398, 339 s.) med register i hvert bind. Testamentarisk gave.

R. Mejborg: Bilag til Borgerlige Huse særlig Kjøbenhavns Professor Residentser fra 1540 til 1630. Uddrag af Universitetets Regnskaber.

Indh.: 1. læg: s. 1—100, uddrag af Universitetets med flere regnskaber 1541—91, sagligt ordnet. 2. læg: s. 101—30, uddrag af Studiegårdsregnskaber 1613—32, sagligt ordnet. 3. læg: s. 132—47, inventarier. 4. læg: s. 148—52, gårde og grunde. — Anm.: Kvartmappe med 152 sedler og en trykt grundplan (udsnit). Gave fra R. Mejborg 1881.

A. *Mathiesen*: Kjøbenhavns 3die Raadhus Anno 1728.

Indh.: Skildring af rådhuset på Gammeltorv, før 1728, på grundlag af afbildninger og beskrivelser. — Anm.: Foliobind, 27 s., dat. 1897.

Georg Stein Thim: Mennesket i Graven eller Iagttagelser gjorde ved udgravningen af St: Nicolai Kirkegaard saa og nogle historiske Efterretninger om denne Kirke.

Anm.: Fol. 60 s. med tegninger. Vedlagt et supplement, to breve til etatsråd Thomsen ($\frac{9}{3}$, $\frac{29}{4}$ 1849) og et udsnit af Morgenposten for $\frac{11}{9}$ 1845.

Originale indberetninger vedrørende Sjælland til *Thura* og *Hofman*. 1755 og 1773. I—II.

Indh.: »Sjællands Kirkers og Sognes samt Herregaardenes Beskrivelse af Sognepræsterne og andre 1755 og 1773 med videre, hvoraf Extract er anført ved hvert Sogn i Foundationerne og siden i Atlas Daniae 2, 3 og 6 Tome, den sidste 6 Tome af Hans de Hofman« (titelblad). — Anm.: To foliobind (s. 1—325, 326—770), erhvervet ved bytte 1923 fra Deichmannske bibliotek i Kristiania universitetsbibliotek.

Thuras udkast til beskrivelsen af Sjælland og Fyn, suppleret af *Hofman*.

Indh.: »Generalmajor Hofbygmester Lauritz de Thura Beskrivelse over Sielland og Fyen som skulde have været udgivet ligesom Hafnia Hodierna, men hand døde, førend det var ferdig, og hafde været altfor ufuldstændig; dette har baade Procanceller Pontopidan i den 2 og 3 Tome af Atlas Daniae betjent sig af, men da jeg fandt enda mange anseelige Feiler, gjorde jeg et Suplement, og førend det blev trøkt lod det circulere i hver Herred som forandrede og tilsadte det mang-

lende, hvorefter den VI Tome af Atlas Daniae er forfattet af Hans de Hofman.« (titelblad). — Anm.: Foliobind, erhvervet sammen med de foregående.

Hans Buch: Roeskildia Subterranea. Det er Beskrivelse over Roeskilde Domkirkes Kongelige Begravelser tilligemed Alle Capeller og Begravelsestæder Samt Epitaphier inscriptioner, Gravskrifter, antiqviteter og Alle Mærkværdige Anmærkninger, Efter en nøye Ligning og Eftersyn af Manuscripter baade ældre og nye, ligeledes Auctoribus, samt Domkirken selv, forfattet ved Mag. Hans Buch Sognepræst og Provst til Domkirken Anno MDCCXXXIV.

Anm.: Foliobind, 120 s., med register over kapitlerne og alfabetisk personfortegnelse, samt tillæg dateret Kbh. 13. apr. 1793. Afskrift skænket af prof. Nyerup 1803. — Litt.: Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, s. XI.

H. Knudsen: Roskildensia. 1838.

Indh.: Henvisninger til trykt og utrykt stof vedrørende Roskilde sogne, by, kapitel, borgmestre og klosterforstandere. — Anm.: Hæfte i brækket 4to, 48 s., købt på auktion efter Kall-Rasmussen 1863.

Smiddenes Laugs Skraae i Roeskilde givet Aar 1491.

Anm.: Kvarthæfte, 36 s.; afskrift fra 1700'erne. — Litt.: C. Nyrop: Fra Roskilde Smedelavs Lade.

J. H. Larsen: Bidrag til Kundskab om Holbæk Kiøbstædi ældre og nyere Tider. 1847.

Anm.: Kwartbind, 52 s., også med titlen: Merløse Herred 1ste Hefte. Gave fra prof., dr. theol. J. H. Larsen 1847. — Litt.: C. A. Jensen: Fra Holbæks gamle Kirke (»Fra Holbæk Amt« III. 1909).

J. H. Larsen: Bidrag til en topografisk Beskrivelse over Miærløse Herred Siællands Stift samlede og forfattede af J. H. Larsen. 1842.

Anm.: Kwartbind, 183 bl., med reg. Også med titlen: Merløse Herred 2. Hefte. Gave fra forfatteren 1848.

J. H. Larsen: Bidrag til Løveherredets topografiske Beskrivelse i Siællands Stift samlede af J. H. Larsen 1848.

Anm.: Kvarthind, 79 bl. Gave fra forfatteren 1849.

H. van Deurs: Beskrivelse over Hovedgaarden Bødstrup beliggende i Holbeks Amt, Løve Herred, Drøsselberg Sogn, forfattet i Aaret 1848 af Ejeren H. van Deurs.

Anm.: Folio, 65 s.

J. H. Larsen: Bidrag til en topografisk Beskrivelse over Ars Herred i Siællands Stift. 1849.

Anm.: Kvarthind, 62 bl. Gave fra forfatteren. 1849.

J. H. Larsen: Samsøe og Tunø topografisk beskrevet af J. H. Larsen. 1849.

Anm.: Kvarthind, 47 bl. Gave fra forfatteren 1849.

Monumenta Sorensia Quorum priora exhibit tabula vetusta descripta Anno Chr: MDXXIV opera *Henrici Christierni* abbatis XLXII.

Indh.: Bl. 2r-7v = Wieland: Tabula Sorana, 1712, p. 23—28 (begravelserne i Sorø), bl. 7v—11r = Wieland p. 41—51 (Absalons genealogi, mærk dog bl. 11v), bl. 11v—15r = Wieland p. 3—19 (abbederne i Sorø), bl. 15r—16v (abbeder og kgl. forstandere indtil 1683), bl. 17v—25v inscriptiones et epitaphia templi Sorensis (inventar og ligsten), bl. 25—27v inscriptiones Scholæ, Triclinii inscriptio.

Peter Motzfeld: Fuldstændig Udtog af alle de Monumenter og mærkværdige Ting, Som forefundtes udi St. Bendts Kirke i Ringsted udi Aaret MDCCCLI ved Peter Motzfeld Chor-Degn samesteds.

Indh.: s. 1—134 Motzfelds beskrivelse, s. 137—44: »Nogle Anmærkninger, hvoraf endel ere Ringsted vedkommende, fundne udi en Gl: Bog for og bag, skrevne af een ved Navn Daniel Andreae Ringstadiensis«, s. 146—51 anvisninger på at forfærdige solskiver, s. 153—54 Copie af Hr. Inspecteur Klestrups Brev (dat. Giesegaard ²⁵/₄ 1783), s. 154—58 Copie af Hr. Matthiassøns Opmaaling af Degnejorden til Bjevskov liggende

i Qvistskovmark, s. 164—66 af Adam Gottlob Schirachs Bienschwärme, efterretning hvorledes man kan hjelpe Viiserløse Biestader til en nye Bie-Moder eller Viiser, s. 167—68 Epigramata til Liigsteene eller -træer. — Anm.: Kwartbind, 168 s., købt 1878 af enkefru Høyen.

M. Hillerøe: Descriptio Insulæ Monæ. 1740.

Anm.: Kwartbind, 87 s.; købt af boghandler Holm 1851. Dediceret til Moltke.

Balle: Beskrivelse af Kirken i Aakirkeby m. v. 1824.

Indh.: 1) Beskrivelse af kirkens inventar, kalkmalerier, indskrift, ligsten, runesten i våbenhuset (med enkelte farvelagte tegninger); 2) om stenkul. — Anm.: Kvarthæfte, 31 s.; p. 2 omtales en »hosfølgende Tab. 1«, som forefindes i museets billedsamling. Forfatteren var præst i Åkirkeby.

H. Wichfeld: Geologiske og antiqvariske Bemærkninger med Hensyn til Laalands Central Bassin og sammes nærmeste Omegn, ledsagede af 8 Stkr. Kort af H. Wichfeld 1854.

Anm.: Kvarthæfte, 50 s.; fra kammerherre v. Wichfeld til Engestofte 1854. — Litt.: »Dette Manuscript er trykt i Rhodes Samlinger ved Friis 18 . . , Side 310—28.

J. H. Larsen: Laaland og Falster topografisk beskrevet af Dr. J. H. Larsen Sognepræst i Holbek. Andet Bind. Bidrag til en topografisk Beskrivelse over Musse Herred . . . 1848.

Anm.: Kwartbind, 97 bl.; gave fra forfatteren 1849. »Første Bind, der er trykt, indeholder Nørre, Sønder og Fugelse Herreder«.

J. H. Larsen: Laaland og Falster topografisk beskrevet af Dr. J. H. Larsen Sognepræst i Holbæk. Tredie og sidste Bind. Falster. 1849.

Anm.: Kwartbind, 111 bl. Gave fra forfatteren 1849.

Historia pastoralis Fioniæ. 1700'erne.

Indh.: Personalhistorie, gravskrifter, klokkeindskrifter, oplysninger om kirkeinventar. — Anm.: Kwartbind, 32 s., overladt Vedel Simonsen af provst Knudsen og kom fra førstnævntes bo 1863. Sidste årstal, der nævnes, er 1730.

N. v. Haven: Optegnelser om fynske Antiquiteter.

Indh.: Claus Rønnovs ligsten i Odense S. Hans, ligsten over prior Oluf Pedersen på Dalum kirkegård, Sanderumskabet, Flemløserunestenen, røgelsekar fra Heden kirke, Odense var-tegn. Alle med tegninger, tildels med vedføjte målestok. — Anm.: Kvarthæfte, 22 bl.

Vedel Simonsen: Samlinger til Odense Bys Historie.
I—II. 1832.

Indh. I: 1. hæfte: Bidrag til Odense Bys Historie, kronologisk ordnede, indtil 1500 (foran i bindet en fortegnelse over de benyttede kilder). 2. hæfte fra 1500—1700, 3. hæfte fra 1700—1831, Bidrag til Vor Frue sogns historie. II. Bidrag til S. Albani sogns historie, — til S. Knuds, — Gråbrødre klostres, kirkes og hospitals, — til S. Hans, navneregister, sted- og sagregister. — Anm.: To kvartbind. Renskrift med enkelte tilføjelser af Vedel Simonsen. Fra hans bo 1863. — Litt.: Den del af indholdet, der går til 1600, er overstreget og i udvidet skikkelse trykt i »Bidrag til Odense Bys ældre Historie« 1842—44.

Vedel Simonsen: Samlinger til Odense Kirkers og Bys Historie. 1832.

Indh.: A. Bidrag til Vor Frue sogns historie (62 s.). B. S. Albani sg. (136 s.). D. Gråbrødre kloster, kirke og hospital (48 s.). E. S. Hans (75 s.). Odense bys historie 1554—1637 (s. 161—208), 1637—63 (s. 209—46), 1663—1738 (s. 247—78), 1738—83 (s. 279—310), 1783—95 (s. 311—42), 1795—1831 (s. 343—79). — Anm.: 15 kvarthæfter. Vedel Simonsens originalmanuskript.

Bircherod: Inscriptiones Othinienses cum Annotationibus historicis.

Indh.: 1) In æde Divi Albani vulgo Franciscanorum. 2) In æde Divi Kanuti. 3) In æde Divi Johannis. 4) In æde Divæ Virginis. 5) In Gymnasio Regio supra januam. — Anm.: Kvartbind. Afskrift ved H. Knudsen efter Thott, 4to, 1426. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Beskrivelse paa nogle Monumenter, som findes i Graabrødre Kirke i Odense . . . Inscriptiones Othinienses.

Indh.: Kong Hans' monument, Claus Bergs altertavle med fremstillingerne af Hans, Kristian II, Kr. II.s søn Hans, dron. Kristine, dron. Elisabeth og prinsesse Elisabeth, hertug Frans' monument, vægpanelets våbner, klokkeindskrifter, gravsten, indskrift på bispegården (efter Wolfs Encomion, Ar. Berntzen, Huitfeldt), S. Knuds inventar (»efter et manuskript lånt mig af Christen klokker«) ekstrakt om præsterne til Odense hospital og Pårup 1690, Korups klokke, »Sciographia Systematis Antiquitatum et Inscriptionum Otthinæ« (delt i to bøger med kapitelangivelser). — Anm.: Kvarthæfte, 32 s.; gave 1820 fra kirkesanger Faaborg i Uggerslev. Blandt kilderne nævnes: Cornelius Hamsfort: Series Episcop. Otthiniensium, ms.

W. Marckmann: Afskrifter af alle de endnu læselige Inscriptioner, som findes paa de, dels paa Assens gamle Kirkegaard henliggende jordfaste og dels, formedelst Kirkens indvendige Hovedreparation, i Sommeren 1842, af Kirken udførte Liigstene og Monumenter. Optagne i September 1842.

Indh.: Indskrifter fra gravminder og inventar. — Anm.: Afskrift fra 1884; modtaget samme år fra Kultusministeriet.

Vedel Simonsen: Samlinger til Odense Herreds Beskrivelse I—II. 1832.

Indh.: I. Næsbyhoved-Broby sg., Korup sg., Ubberød sg., Pårup sg., Dalum sg., Sanderum sg., Tommerup sg., Brylle sogns historie. II. Brændekilde sg., Bellinge sg., Stenløse sg., Fangel sg., Verninge sg., Vissenbjerg sogns historie. — Anm.: Kvartbind. Renskrift. Fra Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Samlinger til Aasum Herreds Beskrivelse 1833.

Indh.: Seden sogn (1—13), Åsum (15—31), Fravde (37—64) med Fravdegård (65—72) og Hollufgård (73—82), Allerup (83—99), Davinde (101—115) med Sanderumgård (117—25), Nørre Søby (131—43) med Søbysøgård (145—53), Nørre Lyndelse (155—73) med Brangstrup (175—83), Højby (185—93), Sønder Nærå (195—217) med Torpegård (219—25) og Ringstedgård (227—33), Rønninge (235—63) med Rønningesøgård

(265—74), Rolfsted sg. (275—91). — Anm.: Kwartbind, 297 s. Fra Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Samlinger til Bjerge Herreds Beskrivelse.

Indh.: Marslev sg. (1—15), Birkende sg. (17—23) med Selleberg (27—29), Rynkeby sg. (33—43) med Skovsbo (45—55), Revninge sg. (57—61) med Lundsgård (65—71) og Jershavne (73—74), Kølstrup sg. (77—87) med Ulriksholm (89—97), Agedrup sg. (101—05), Munkebo sg. (109—23), Kerteminde (125—51), Drigstrup sg. (157—67), Mesinge (173—83) med Torslund (185—87), Viby sg. (189—97) med Brolykke (201—05) og Hverringe (209—12), Dalby sg. (213—23), Stubberup sg. (229—41) med Eskebjerg (245—51). — Anm.: Kwartbind, 255 s. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Samlinger til Lunde Herreds beskrivelse I—II. 1832.

Indh.: I. Lumby sogn, Allesø sg., Lunde sg., Østrup sg., Østrupgård, Hjadstrup. II. Skeby sg., Otterup sg., Nislevgård, Ørridslevgård, Norup sg., Hofmansgave. — Anm.: Kwartbind. Renskrift. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Indsamlede Bidrag til Skam Herreds Sognehistorie. 1832.

Indh.: Skamby sg., Uggerslev sg., Uggerslevgård, Højerup sg., N. Næraå sg., Bederslev sg., Klinte sg., Grindløse sg., Jerstrup hgd., Agernæs og Kjørup sg., Kjørup hgd., Hundstrup eller Krogsbølle sg., Einsidelsborg hgd. — Anm.: Kwartbind. Renskrift. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Samlinger til Skovby Herreds Beskrivelse I—II.

Indh.: I. Udsigt over Fyenske Oldtidsminder eller Bidrag til Fyns Stifts Archæologi og ældste Historie. 1. Afd.: Skovby Herred. 1) Egnens ældste Beskaffenhed, 2) Egnens første Bebyggelse eller den saakaldte Jætte- og Trolde-Periode (bl. 1—38). Bidrag til Bogense sogns historie (39—114). Skovby sg. (115—53), Harritslevgård (154—73), Guldberg sg. (174—96), Nørre Sandager sg. (197—209), Enggård nuv. Gyldensteen (210—27), Brinchenslyst eller Sandagergård (228—40), Ejlbj

sg. (241—63), Medelby sg. (264—72. II. Ore sg. (bl. 1—33), Oregård (34—45), Hårslev (46—107), Sørslev (108—43), Wigergslev sg. (144—202), Langesø (203—14), Margård (215—20), Veflinge (221—57), Elvedgård (258—71), Rugård (272—87), Søndersø sg. (288—316), Dallund (317—31). — Anm.: To kvartbind, 272 og 331 blade.

J. F. Boesen: Physisk, oeconomic og historisk Beskrivelse over Wigergslev og Veflinge Sogne i Aaret 1831. I—II.

Anm.: Kvartbind, 295 og 258 s., med kort, grundplaner og tegninger. Fra Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Samlinger til Vends Herreds Sognebeskrivelse 1832.

Indh.: I. Middelfart sg., Hindsgavl hgd., Kavslunde sg., Vejlby sg., Billeshave hgd., Asperup sg., Roerslev sg. II. Brenderup sg., Kjærsgård hgd., Holsegård hgd., Gamborg sg., Udby sg., Nørre Åby sg., Inslev sg., Bubbegård hgd., (med kort), Balslev sg., Ejby sg., Fjeldsted sg., Billesbølle hgd., Harndrup sg. III. Føns sg., Bannerslund eller Sparretorn hgd., Ørslev sg., Tybring sg., Gjelsted sg., Hønnerup hgd., Rørup sg., Erholm hgd., Søndergårde hgd., Husby sg., Ivernæs nu Wedelsborg hgd. — Anm.: 3 kvartbind. Renskrift. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsen: Samlinger til Baag Herreds Beskrivelse. 1833.

Indh.: Assens by og sogn, Kærum sg., Sønderby sg., Hellenæs sg., Dreslette sg. (med Flenstofte), Hårby sg., Løgismose hgd., Flemløse sg., Kong sg., Søholm hgd., Gamtofte hgd., Braheborg hgd., Søby sg., Skovgård, Turup sg., Søllested sg., Vedtofte sg., Vedtoftegård, Barløse sg., Sandager sg., Orelund, Holevad sg., Ørsted sg., Krenkerup, Tanderup sg., Billeskov, Skydebjærg sg., Orte sg. — Anm.: Kvartbind. Originalmanuskript. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Laurits Pedersen Næraae: Noget liidet angaaende Svendborg og særdeles Vor Frue Sogn og Kirke. 1771.

Anm.: Kvartbind, 36 s. med tegn. og tabeller. Indsendt 1820 ved Vedel Simonsen fra kirkesanger Faaborg i Uggerslev.

Ulfeldtske monumenter i Kværndrup kirke
1765.

Indh.: En på foranledning af Sophia Juel til Egeskov 1765 udarbejdet serie (på 28) tegninger, flere med mål og farvelagte, af ligsten og gravskrifter over slægten Ulfeldt i Kværndrup kirke. Hver tegning er vidimeret af provst Joh. Steenstrup og degnen Chr. Winiche. — Anm.: Foliobind, 82 bl., i rødt skind med guldtryk og -snit, modtaget 1921 fra Frederiksborgmuseet af de af dette erhvervede ulfeldtske sager.

Inscriptioner i Quærndrup Kirke i Svendborg
Amt. 1700'erne.

Indh.: Latinsk beskrivelse af kirken ved en præst (jvf. s. 121 f.) Vedlagt en dansk oversættelse til s. 47—57, 92—113. — Anm.: Kvarthæfte i pergamentsomslag, opr. 124 s. men de første 28 s. er udskåret. Hs. er indsendt 1820 ved Vedel Simonsen fra kirkesanger Faaborg i Uggerslev.

Vedel Simonsen: Øen Lyøes archæologisk-historiske Beskrivelse efter et Manuscript af Præsten Sal. Ludvig Boesen til Wiggerslef i Fyensamtegen Undersøgelse paa Stedet meddeelt af Vedel Simonsen 1812. — Anm.: Kwartbind. Reenskrift. Af Vedel Simonsens bo 1863.

Vedel Simonsens og andres Samlinger om Gislev og Ellested Sogne og om Herregaarden Lykkesholm.

Indh.: Beskrivelse af Gislev kirke, udskrift af Thurahs indberetning (Kall. 377), Blochs Fyns Geistlighed (Add. 4. 238), Samlinger til Lykkesholms historie ved H. S. Knudsen (udskrift af Suhm XIV), Vedel Simonsen: Et Par Bidrag til Gislevs, Ellestedes og Lykkesholms Historie, 1849, vedlagt et brev af sept. 1851 fra Vedel Simonsen til provst Knudsen, Gislev, indeholdende tilføjelser til nævnte bidrag. — Anm.: 3 kvarthæfter. Gave 1917 fra dr. phil. Vilh. Lorenåen. Af provst H. J. E. Knudsens fynske topografiske samlinger.

Vedel Simonsen: Langelandske Annaler.

Anm.: Kwartbind. Originalmanuskript. Af Vedel Simonsens bo 1863.

R. H. Kruse: Nørre Jyllands Mærkværdigheder i det 19de Aarhundrede. I—II. 1843.

Indh.: »Fortidens tilbageværende Mærkværdigheder, saasom: Oldtidens Stensætninger, mærkværdige Personers Gravhøje fra Hedenold, Gravsten over mærkværdige og berømte Personer fra det 13., 14., 15. og 16. Aarhundrede, kort Beskrivelse over de gamle Kloostere, Slotte og Borge, forsaavidt samme kan erholdes, mærkelige Gravhøje, endeel fundne Oldsager, gamle Indskrifter, gamle mærkelige Bygninger, Gravsten fra den chaltolske(!) Tidsalder, Bomærker, Døbefonde m. m.« Vedlagt et brev af $\frac{7}{3}$ 1834 fra Kruse til oldsagskommissionens sekretær C. Thomsen. Indhæftet: (I. nr. 98) Tingsvidne af Salling N. Hrd. 1533, papir med rester af 6 segl, (II. nr. 28) breve til Kruse fra Finn Magnussen af $\frac{14}{8}$ 1843, $\frac{6}{6}$ 1842, $\frac{31}{5}$, $\frac{15}{6}$, $\frac{10}{10}$ 1843, (II. nr. 133) Aalborg bytingsvidne af 1566, pergament med indsnit til 5 seglremme. — Anm.: To foliobind, 121 og 59 s., med kolor. tegn. og reg.

Finn Magnusen: Efterretninger om forskjellige, mestendels nyopdagede Oldtids-Mindesmærker i Nørre-Jylland uddragne af en Skrivelse fra Hr. R. H. Kruse til Finn Magnusen, af 7de Septbr. 1843.

Anm.: To folioark, underskrevet af Finn Magnusen $\frac{16}{10}$ 1843.

R. H. Kruse: Første Tillæg til Manuskriptet Nørre Jyllands Mærkværdigheder i det 19de Aarhundrede. 1856.

Anm.: Foliobind, 32 s., med kolor. tegn. og reg.

R. H. Kruse: Andet Tillæg til Nørre Jyllands Mærkværdigheder i det 19de Aarhundrede. 1857.

Anm.: Foliobind, 37 s., med kolor. tegn. og reg.

R. H. Kruse. Antiquariske Efterretninger samlede paa en Rejse i Wensyssel. 1832.

Anm.: Foliohæfte med tegninger.

Chr. Fred. Jacobsen: Nogle Bemærkninger om Broust Sogns Oldsager foranledigede ved Deres Kongelige Høyheds huldrige Nærværelse og Erkyndigelse om Samme.

- Indh.: Indledningsdigt til prins Christian Frederik, dernæst bemærkningerne, delt i 21 paragraffer. — Anm.: Kvarthæfte, 24 bl.; fra Rigsarkivet 1896.
- R. H. Kruse*: Beretning til Commissionen for Oldsagers Oppebevaring. 1843.
Indh.: Antikvariske efterretninger fra rejser 1842—43 i Vendsyssel og Himmerland. — Anm.: 2 folioark.
- Udtag af *Chr. Erichsons* Manuskript: Viborg Byes Beskrivelse.
Indh.: Afskrift af de dele af originalmanuskriptet i Grams bibliothek, som ikke er medtaget i den trykte udgave (1721). — Anm.: Kvarthæfte. Indholdsfortegnelse på titelbladets bagside. Erholdt 1871 fra kammerherre E. Vedel, Bornholm.
- Viborg Byes Beboere April 1839.
Anm.: Oktavhæfte, 14 bl., dateret Viborg 18. apr. 1839, underskrevet af R. Christensen og stilet til pastor Ursin. Gave fra kaptajn Daniel Bruun 1920.
- C. Testrup*: Rinds Herreds Krønike.
Anm.: Kvarthæfte, 26 s. På titelbladet: Historiske og antiqvariske Optegnelser ved J. J. A. Worsaae 1840. Nærværende afskrift er meddelt Worsaae af stud. theol. M. N. C. Rasmussen.
- J. J. A. Worsaae*: Samlinger til Weiles Historie. I—II. 1838—39.
Indh.: Samlingerne går til o. 1700, A. Henrichsens beskrivelse 1838. — Anm.: To kvartbind, 176 og 67 s., købt efter Worsaae 1887.
- J. J. A. Worsaae*: Samlinger til Weile Bys Historie i det 17. Aarhundrede. 1840.
Indh.: Weile-Bye under det keiserlige Indfald 1627—29 og i Aarene 1629—43. 2) Weile-Bye under de Svenske i Midten af det syttende Aarhundrede. 3) Weile-Eggen under de svenske og brandenborgske Tropper (1657—60). 4) Weile-Eggen efter Fredens Slutning og de fremmede Troppers Bortmarch 1660. — Anm.: 4 Kvarthæfter.
- Jacob Ørsted*: Colding Kirkes Inscriptioner Samlede i Aaret 1730 og efter begiering Provsten ved Staden . . . Mag. Laurits Lech samt . . .

Borgmester Jens Riis tilstillede af Jacob Ørsted Rector Scholæ. Colding 7. Janv. 1731.

Anm.: Kvarthæfte, 39 s.

Mouritz Mouritzen: Encomium Jellingense eller Jellinge byes tilligemed hosliggende Kirke og tvende Høyes Beskrivelse, som Tirsdagen den 5. Augusti 1721 blev mundtlig refereret . . . Dronning Anna Sophia . . .

Anm.: Kvarthæfte, 12 bl.; af Vedel Simonsens bo 1863.

Isfron: Monumentum Jellingense med tydelig Forklaring over dens egentlige Indhold. Af-coperet, udmaalt og i Dansk oversat i Aaret 1797.

Anm.: 6 kvartblade med tegn., overleveret 1861 af prof. Worsaae fra Frederik VII, der havde fået hs. i Jellinge den 17. juli s. a.

A. Jensen: Beskrivelse af Trandum Sogn med den i 1554 nedbrudte Kirke, Gimling Herred. 1897.

Anm.: Kvarthæfte, 58 s.

Madtz Pederson Rostoch: Den gamle og navnkundige Kiøbstæd Ribe Samenskrefven af Den Velærværdige, Hæderlige og forneme Vellærd Mand Hr. Madtz Pederson Rostoch Aar MDCLXXXVIII.

Indh.: Versificeret beskrivelse med tilføjede oplysninger. —

Anm.: Kvarthæfte, 50 s., afskrift af Laurits Pedersen Næraae 1760. På originalens bind stod: J. R. WB 1681.

M. Quistgaard Muusmann: Bidrag til Dannevirkes Undersøgelse.

Indh.: 6 akvareller, med tilhørende text, fra det stykke af volden, som blev sløjfet ved anlægget af skanse 16. — Anm.: Tværføl. Muusmann var adjukt ved domskolen i Slesvig.

T. Hvass: Gravskrifter fra kirkegårdene på S. Thomas og S. Croix.

Indh.: Gravskrifter, tildels med oplysninger om reparationer

og mål på stenene. — Anm.: Springbind med maskinskrevne afskrifter; gave fra arkitekt T. Hvass 1919.

Chr. Heilskov: Danske indskrifter i Skåne.

Indh.: I. Malmö, II. Oxie og Skytts hrd., III. Vemmenhøgs, Ljunits og Herrestads hrd., IV. Ystad by og Bara hrd. — Anm.: 2 konvolutter med løse sedler (1—58, 59—100) og 2 hæfter (46, 56 s.).

FOLKEMINDESPØRGEN.¹⁾

Naar Fortælleren og Optegneren af Folkeminder mødes er Tiden oftest knap og skal udnyttes bedst muligt, mens de er sammen.

Fortælleren ævner ikke at give sine Minder helt overskueligt. Vi kan sidde og tale gammelt om løst og fast, men det bliver til lidet imod hvad det *kan* blive, og Tiden løber fra os.

Der maa drages samlende Linjer, spørges metodisk, hvis vi skal naa at faa samlet en hel Folketradition.

Der maa spørges, det *er* nødvendigt altid, og der maa udspørges nøje efter netop de Linjer, som indkredser denne Folketradition og, saavidt det er muligt, bringes Orden og Oversigt i det mangfoldige Stof eller i de fattige Lævn som er tilbage.

Der findes flere Spørgelister om Folkeminder, gode til Vejledning, men for omstændelige til Brug i Marken. Man maa søge sig frem, til man finder en Metode.

Optegneren sidder overfor den gamle Fortæller. De har en Time eller to at tale sammen i. De kan nemt sludre den Tid bort, men det vil være Synd at spilde den gamle, Øjeblikket maa udnyttes Døden venter Folkemindet.

Hvor skal vi tage fat?

— Lad os straks sætte midt ind i Landsbyen, men ikke altfor studs ind i Sjælelivet.

¹⁾ Red. har ment, at det kunde være af Interesse for Lærerne at høre efter hvilke Principer Stoffet i Thorkild Gravlunds »Dansk Bygd« blev samlet, og Forfatteren har med stor Elskværdighed imødekommet Ønsket.

I. Kender I noget til Bylav her?

Der var en Oldermænd. Han samlede Bymændene. Var det ved *Horntuden* eller ved *Trommeslag*, ved *Raaben* paa Gade eller Budsending med *Budstikke* — hver Ting paa sin Egn. Og hvor samledes de saa: i Oldermændens *Stue*, ved stensat *Stævne*, paa aaben *Byplads*, ved *Majtræ*, *Midsommertræ*? Hvad Tid paa Aaret var det, man *skiftede* Oldermænd her, *Nytaaer*, *Mikkelsdag*, *Kyndelmisse*? Hvilke Ting havde Oldermænden i sit Væрге, *Horn*, *Tromme*, *Bykæp*, *Lodpose*, *Pengebosse*, *Lade* med Dokumenter, *Fane*? Og hvorledes stod *Oldermændsgildet*?

— Alt det kan der være meget at sige om — men hvis ikke: skulde det være glemt, saa hurtigt bort fra det Æmne, der vil være trættende og videre frem i Bylavet.

II. Gilder. Hvilke Gilder fejredes? Der er flere Slags:

A. *Familiegilder*, *indenfor Gildelavet* (og hvor vidt strækstrækker dette?).

Der er *Bryllup* (Brudedansen), *Kvindegilde* (Dans med Barnet, Optøjer med Manden), *Barselgilde* (Daaben og *Jordefærd* (Kisten bæres, Bedesteder paa Kirkevej, Rundgang om Kirken? *Æreøl*?

B. *Bylavsgilder*. Oldermændens. Ungdommens. Julegilder. Fastelavns-gilder?

C. *Arbejds-gilder*. Alle Gilder om Fællesarbejde, Klinegilde, Kartegilde, Bindestue, Møggilde, Høstgilde o. s. v.

D. *Aarsfesten*. Var Aarets store samlende Fest en Sommer eller Vinterfest:

Blusbrænding, Kildemarked, Midsommerfest, Sommer i By, Fastelavnsridt, Julegilder udenfor Lavet.

III. Bygden er den Egn, hvor alle bosatte Folk er kendt med hverandre.

A. Hvorlangt omkring var de gamle Bønder *kendt med lige-stillede*,

B. og hvorlangt var de *vejkendt paa Færdselsvejene*.

- C. Med hvilke Byer og Sogne var man i Slægt, og hvorfra tog man helst *Giftermaal* om man giftede sig udenbys eller udensogns?
- D. Fra hvilken Egn (By, Sogn) kom de fleste *Tjenestefolk* hertil, eller hvor søgte man helst Tjeneste herfra?
- E. Med hvilke Nabobyer havde man aldrig Samfærd? Var der ogsaa *gammel Modvilje* mellem Byerne?
- F. Hvorledes saa man herfra paa de omliggende Sognes Folk, saa man paa dem som *Overmænd* eller *Ligemænd*, som *naragtige* og afstikkende, eller som foragtelige, *usle* Stakler?
- G. Kendes der nogle gamle *Remser* eller *Ordsprog* om Byerne?

III. Lad os følges ad, Sogneskallet eller By-skallet rundt.

- A. Hvad er det, som gør Skel i Groft eller Gærde, Aa, Mose eller Strand? Er der Kæmpehøje eller Banker? Hvilke *Stednavne* findes her.
- B. Og hvad er der sket i denne yderste Kreds? Er der gamle *Sagn* om Steder herude, hvor det er farligt at færdes ved Nat?
- C. Hvilken *Forskel* er der mellem Folk og Skikke paa begge Sider af Skellene?

V. Kendes der noget *Sagn* om *Kirken* eller *Kirkegaarden* eller om forsvundne Bygninger? Har Kæmper *kastet med Sten*? Hvor blev *Selvmoderen* jordet?

VI. Fortæl alt om den gamle Gaard eller det gamle Hus: Livet her Morgen, Middag, Aften og Nat. Kosten og Arbejdet. Spøgeriet — hvad blev der sagt derom?

VII. Vi gennemser *Almanakken*, hvis der endnu er Tid. Hvilke *Mærkedage* havde de gamle, og hvilket Arbejde var at udføre til fastsat Tid?

VIII. Danmarks Historie har ogsaa denne Egn taget sin Del af: ved Krig, ved Udskiftning af Jord og alskens andet Skifte i Tiderne. Hvad mindes man endnu deraf? Hortes Kanontordenen, kom Fjendens Soldater — og hvordan stod vore egne? Hvad tog de gamle for Held og for Uheld — for eget Hjem og for hele Landet?

Naar Fortælleren og Optegneren tilsammen har vandret denne Kreds rundt, saa har de fæstnet Linjerne i Egnens Tradition, og den ligger ikke mere og svømmer ud i nogle forskelsløse Rariteter, som ingen kender Rede paa.

Der kan stadig blive noget at spørge om, og der kan spørges paa mange Maader og efter andre Synsmaader end her, men stadig maa det ske efter faste Linjer. De skal blot ikke tvinge Fortælleren, men hjælpe paa Gled, naar Hukommelsen svigter. Istedetfor at plage Hukommelsen hos Fortælleren og muligt faa noget uklart og uset frem, maa der søges nye Veje, hvor den atter kan vandre frit. Derfor: Spørgsmaalene rede!

Den gamle Fortæller skal holdes i Aande og aldrig fristes til at digte selv.

Det er Optegnerens Kunst at spørge ret og dernæst at skrive ret.

En Talemaade, et Ordsprog, maa nedskrives aldeles ordret. Ellers mister det sin Karakter.

Hele Fortællingens Stil lader sig maaske ikke fastholde, og det er ejheller nødvendigt, naar blot de enkelte karakteristiske Vendinger gengives som et trykt Citat. Det er disse enkelte Vendinger, som giver baade Stilen og Aanden i det fortalte, og dem maa den øvede Optegner altid kunne fange.

Men ogsaa den uovedes Meddelelser har Værdi. Der er intet for ringe, naar blot det er ret og gengivet ærligt uden Pynt og aldeles sikkert stedfæstet.

Stedfæstningen skal være saa nøjagtig, at en fremmed altid vil kunne finde Stedet i Marken.

»Fortid og Nutid« har ønsket at bringe den Spørgeliste, hvorefter jeg har samlet Folkeminder, bl. a. til Dansk Bygd I—II, og det er mig en særlig Glæde at fremsætte den.

Endnu større Glæde vilde det være at se den nyttet.

Om en eller anden skulde prøve sig frem efter denne Fremgangsmaade, vilde jeg være meget taknemlig for Oplysning om, hvorledes det gaar med Spørgsmaalene III og IV, som ikke har været stillede i tidligere udsendte Spørgelister, og som det kan være ret svært at faa Svar paa, skønt mangfoldige kunde svare. Vor nutidige Kultur har ført med sig, at netop disse Spørgsmaal er trængt saa langt tilbage i Bevidstheden, at de synes vanskelige uden at være det. Disse Forestillinger om Bygdeskel er sletikke glemt endnu, men overordentlig godt gemt under et Lag af Vækkelser og Avislæsen. Man kan altid faa Svar derpaa, naar man kommer til den rette. Den gamle Sognefoged ved det altid! Og det vil være af særlig Værdi for Oversigten af vore Folkeminder at kende disse Bygdegrændser, indenfor hvilke Skikke, Sprog og Karakter har Fællespræg.

Derfor lægger jeg gerne et godt Ord ind for min Spørgelistes Nr. II og III.

Thorikild Grawlund.

PROVINSMUSEERNES FREMTID.

Gennem de senere Aars Forløb har der omkring i Landet rejst sig ikke faa Museer og Samlinger, der enten de nu er store eller smaa, hver for sig repræsenterer en oplysende og kulturel Værdi for den paagældende Egn; thi her er samlet Minder om Tider, der svandt, belysende Egnens Historie, Udvikling m. m., og derved er skabt et Led af opdragende Virkning for Folket, et Led, som ganske sikkert har en betydelig Værdi.

Imidlertid er Forholdet som oftest det, at en enkelt Person eller maaske nogle faa ved ihærdigt, uegennyttigt og utrætteligt, ja ofte møjsommeligt Arbejde har reddet mangt og meget af Værdi, som ellers uvægerligt vilde være gaaet tabt. Naar nu den eller de Personer, som har skabt disse Samlinger, Tid efter anden falder fra, hvem skal da afløse dem, og paase, at intet af Samlingen forfalder men vedligeholdes, man kan tilføje: ogsaa fremtidig vokser. Det vilde være baade Synd og Skam, om disse

Samlinger forfaldt ved Vanrøgt, dertil er de for gode og værdifulde.

Det vil imidlertid oftest være vanskeligt, for ikke at sige umuligt, paa Stedet at finde den Person, der egnede sig hertil, fordi der hyppigst intet Vederlag er ydet for Arbejdet. Og dog bør Samlingerne fremtidig vedligeholdes, blandt andre Grunde ogsaa, fordi Giverne, i god Tro og Haab om at Gaverne, ved at indlemmes i et saadant Museum, bedst blev bevarede for de kommende Slægter.

Kan man i Grunden forsvare, at lade det komme saa vidt, at de skötter sig selv, udsættes for ukyndig Behandling og paa den Maade forfalder, hvis deres Ophav falder bort. Bør der ikke gøres noget, for at sikre deres Fremtid udover det tilfældige; det er et Spørgsmaal, der før eller senere maa løses, helst før det er for sent, og tillige løses, saa at de alle kommer under sikre og betryggende Tilsyn.

Selvfølgelig vil et Provinsmuseum aldrig kunne maale sig med et af vore store Hovedmuseer; thi i disse sidste og ved dem vil det store grundlæggende videnskabelige Arbejde altid foregaa; men Provinsmuseerne bør heller aldrig skabe nogen Konkurrence, endsige danne en Stat i Staten, paa dette Omraade, de bør netop fortrinsvis holde sig til det lokale Stof, som Tid efter anden kommer frem; thi netop derpaa beror deres Værdi for Samfundet.

Det bør altid være saaledes, at hvis et Provinsmuseum kommer i Besiddelse af Genstande, der har virkelig videnskabelig Betydning som Studiemateriale for de store Museer, saa bør disse Genstande afgives til det respektive Hovedmuseum, der rettelig har Krav paa saadanne Sager, og desuden er i Stand til at yde et passende Vederlag herfor, f. Eks. ved Udveksling af egnsprægede Genstande af Betydning for Lokalmuseet.

Jeg kan af Erfaring sige, at f. Eks. Museet i Svendborg altid og af alle vore store Museers Embedsmænd er blevet absolut uhyre kulant behandlet i Tilfælde, som det ovenfor nævnte, og tillige bør anføres, at hvad der herfra er afgivet, aldrig nogensinde har efterladt et Savn i Svendborg Museum, tværtimod har jeg Grund til at udtale Taknemmelighed overfor vore Museer i Hovedstaden og deres Mænd, som ved enhver Lejlighed har støttet og vejledet Museet her, og saadan bør Forholdet ogsaa være overalt.

Alle de i Landet værende Museer burde ubetinget være underkastede et effektivt Tilsyn fra Nationalmuseet, men der burde lovgives herom; thi det allerede ydede Arbejde og de betydelige Samlinger omkring i Danmark fortjener, at Sagen tages op til Behandling.

Der er ganske vist for de Museer, som har opnaaet Statens Understøttelse, ansat en Tilsynsførende fra Nationalmuseet, og

selvfølgelig er det en uhyre Støtte for dem; men var det ikke rimeligt, at han havde en lokal Hjælp, som kunde tage sig af mange dagligt forefaldende mindre Arbejder, og som tillige kunde hjælpe og støtte de nyere Kræfter, der beskæftiger sig med Provinsmuseernes Ve og Vel.

Hvis man nu optog denne Tanke og søgte at realisere den, og tog f. Eks. et Amt for sig, i dette Tilfælde Svendborg Amt, som jeg kender bedst, da er der nu Museer i Faaborg, Ringe, Nyborg, Broholm, Rudkøbing, Ærøskøbing og Svendborg.

Hvem skal med Tiden passe dem?

Kunde man ikke ansætte en Mand, som ofrede sig for Sagen, som kunde sørge for deres Vedligeholdelse, Ordning og hvad dertil hører. Han blev da et Mellemlid mellem Nationalmuseet og Provinsmuseerne i den paagældende Egn. Derved opnaaedes for det første, at Nationalmuseet ikke i alle Tilfælde behøvede at udsende en Mand, i mange Tilfælde spares Tid og Penge, idet alle Fund inden for Amtet burde indberettes til ham. For det andet kunde man overdrage ham Tilsyn med alle fredede Bygninger og Mindesmærker, og maaske andre nærliggende Arbejder kunde overdrages til ham.

Endvidere burde han bestemme, hvor de til Museerne indleverede Sager skulde anbringes, at det ikke gaar, som det ofte gør nu, at Sager anbringes, hvor de slet ikke har hjemme, og sluttelig kunde han samarbejde med de historiske Samfund og lokale Blade og eventuelt ogsaa holde oplysende Foredrag, f. Eks. for Skolerne, tekniske Skoler o. s. v., hvorved man arbejdede hen til, at saa lidt som muligt gik tabt.

Selvfølgelig burde en saadan Mand være til Tjeneste for Nationalmuseet og modtage Instruktion fra dette, og iøvrigt være underordnet dets Bestemmelser. Han bør lønnes saaledes, at han kan leve sorgfrit, uden at Stillingen derfor behøvede at blive lukrativ. Naar Stat, Amt og saavel By- som Landkommune ad Lovens Vej skulde udrede Lønningen, blev det dog ganske minimale Beløb, her blev Tale om, og meget overkommelige. At en saadan Person vil komme til at gavne, turde være uden Tvivl, og samtidig vilde man ogsaa med større Lethed kunne regne med, at Afløsningen meldte sig, naar Tiden hertil var inde; thi saa blev det en Stilling, der kan søges, og ikke som nu overladt til rene Tilfældigheder, om der kommer nogen, som gratis har Tid og Raad til at paatage sig brodløst Arbejde, som det er.

Paa dette Omraade kan der læres noget af vort Naboland Sverige.

Vore Arkiver og Bibliotheker har man faaet ordnet, hvorfor saa ikke gøre noget for Provinsmuseerne, som dog er et Led i Oplysningen om vort Folks Færden gennem Tiderne.

Jeg tillader mig derfor at anbefale Sagen til Droftelse saavel i nærværende Tidsskrift som paa Fællesforeningens Møder, i det Haab, at der vil kunne fremkomme et praktisk anvendeligt Resultat med Tiden.

Svendborg Museum, Nov. 1923.

Johannes Olsen.

UDVALG FOR FOLKEMAAL.

I Fortsættelse af Udvalgets Beretning i nærværende Tidsskrifts IV Bind, Side 242¹⁾, skal man meddele, at der i November 1923 er blevet truffet den Aftale med Ledelsen af »Den danske Ordbog«, at Bidrag indeholdende Dialektord, der indkommer til denne, videresendes til Udvalg for Folkemaal til Behandling og Indordning der, idet der til Gengæld tilstedes Redaktørerne ved den danske Ordbog Adgang til Benyttelse paa Stedet af Udvalgets Samlinger.

Da Prof. O. Jespersens Afhandling »Dania's Lydskrift«, den eneste eksisterende udførlige Vejledning til Brugen af denne Lydskrift, længe ikke har været til at fremskaffe, har Udvalget besluttet med Prof. Jespersens Tilladelse at lade udarbejde en ny Vejledning til Anvendelse af nævnte Lydskrift. Den lille Bog, der er trykt i Lommeformat og fylder 32 Sider indbefattet en kort Bibliografi over Litteratur vedrørende danske Dialekter, er udarbejdet af Udvalgets Formand, Dr. phil. Marius Kristensen, den trykkes paa Udvalgets Bekostning og vil foreligge færdig til Brug ved Arbejdet i Marken i kommende Sommersæson.

Udvalget træder gerne i Samarbejde med Videnskabsmænd, der under deres Syslen med de specielle Fag tillige har haft Opmærksomheden henvendt paa den med Faget forbundne Nomenclatur, da de ofte vil kunne yde noget ganske særligt og ved deres

¹⁾ En Rettelse maa gøres i denne Beretning (S. 242): Frk. Christine Reimer har indsendt 5000 (ikke 3000) Sedler. En Del af disse er dog gaaet over til Dansk Folkemindesamling, da de indeholdt Ordsprog.

Forstaaelse af Faget være i Stand til at placere den enkelte Oplysning rigtigere, end en Filolog vil kunne gøre det. Noget i den Retning er allerede opnaaet. Saaledes arbejder Gymnastiklærer ved Statens Lærerhøjskole, cand. phil. Fr. Knudsen paa en Ord-samling, der omfatter dialektiske Benævnelser paa Lege og lign., og Fiskeribiolog, mag. scient. C. V. Otterstrøm har tilstillet Udvalget en større Samling dialektiske Fiske- og Fiskeriredskabsnavne.

Lærer M. Kristiansen, Tommerup, der gennem en Dagblads-artikkel havde faaet Kendskab til Udvalgets Virksomhed, har indsendt 5 Hefter vestfynske Dialektoptegninger. Optegnelserne, der er lydskrevet med en af Hr. Kristiansen selv tilrettelagt men iøvrigt fuldt forstaaelig Lydskrift, er ordnet i 1 Hefte Ordbog, 1 Hefte Lydlære, 1 Hefte Grammatik og 2 Hefter lydskrevne Tekster. Et Arbejde af denne Art er af ganske særlig Værdi, fordi det giver en mere dybtgaaende Behandling af Sproget paa et enkelt Sted, og for sprogvidenskabelige Studier vil det kunne afgive en bredere Basis end de almindelige Ordlister og Samlinger af usædvanlige Ord. Et Materiale, hvori alt det sædvanlige, gængse Ordstof kan findes, og hvor de enkelte Ord dels gives isoleret i deres nøjagtige Form og specielle Betydning, dels vises optrædende i deres rette syntaktiske Funktion i Sætninger og Udtryk, ja i hele Tekster, det kan bruges til Besvarelse af mange Spørgsmaal, som ikke den bedste Ordbog vil kunne give Oplysning om.

Det er et stort og dygtigt Arbejde, Hr. Kristiansen har udført, og Udvalget opfordrer andre, der har Kærlighed til deres Hjemegns Folkemaal og vil bidrage til at bevare Kendskabet til det for Efterslægten, til at arbejde for at faa optegnet saa meget som muligt om det, inden alt er glemt. Udvalget giver gerne den fornødne Vejledning til Paabegyndelse af saadanne Arbejder (Adr.: Udvalg for Folkemaal, Stednavneudvalget, Tøjhusgade 9, Kbh. K).

ANMELDELSER.

Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse
En Oversigt af *Kr. Erslev*. København 1923
115 S.).

Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede, beroende i
Rigsarkivet, ved *Kr. Erslev*. Vejledende Arkiv-
registraturer IV. Kbh. 1923 (95 S.).

Før denne Oversigt over Rigsarkivets Indhold blev givet, var de besøgende paa Rigsarkivet i det væsentlige henvist til at søge Oplysninger om Arkivalierne i de af Rigsarkivet udgivne Vejledende Arkivregistraturer I—III. Det har længe været en staaende Vittighed — som dog uden Tvivl kun kan gælde Bind II—III — at det var mere passende at betegne dem vildledende end vejledende. Lad dette nu være for grov en Søg, saa kunde man dog for de af J. Bloch med stor Grundighed og Flid udarbejdede to sidste Bind maaske nok have Grund til at udelade Ordet »vejledende«, og nøjes med at betegne dem som Registraturer, d. v. s. Afskrifter af de i Arkivet paa Blochs Tid eksisterende Seddelregistraturer over Pakkerne i Rentekammerets og de derfra udsøndrede Myndigheders Arkiver. Mens Dr. Secher ved sin Oversigt over Kancelliets Arkiv virkelig har gjort Bogen vejledende, ikke mindst ved den fortræffelige Indledning, hvori han giver en indgaaende Fremstilling af hele Kancelliets Forretningsgang og værdifulde Vink ved Benyttelsen, som praktisk talt gør Bogen til en uundværlig Haandbog for den, der ønsker at udnytte Danske Kancellis Arkiv, saa har Bloch, maaske overvældet af det gamle Rentekammerarkivs brogede Indhold og store Stofmængde, paa dette Punkt givet blankt op. Dog, den der vil benytte det rige og mangeartede Stof i Rentekammerets Arkiver, maa endnu stadig ty til Bloch, og efter Vejledende Arkivregistraturer II—III maa Sagerne forlanges, saafremt Arkivets Personale skal kunne finde dem hurtigt. Selvom Rentekammerets Arkiv siden Blochs Tid er blevet rationelt omordnet efter vor Tids langt klarere og strengere Arkivprinciper, saa er dog — indtil en ny Oversigt over den nye Ordning udkommer — Blochs Bog Nøglen hvorefter Sagerne maa forlanges.

Som et uundværligt Hjælpemiddel for enhver ikke særlig arkivuddannet Besøgende i Rigsarkivet har den tidligere Rigsarkivar kort før sin Afgang udgivet denne Oversigt, der virker umaadelig velgørende ved sin Knaphed og Klarhed. Foruden en meget kærkommen Oversigt ogsaa over de Hjælpemidler — trykte som

haandskrevne — der findes paa selve Rigsarkivets Læsesal, giver Bogen paa alle Punkter en Henvisning til den mere udførlige og i Enkeltheder gaaende Registrering dels i Rigsarkivets haandskrevne Registraturer og dels i Vejledende Arkivregistraturer I—III, hvortil nu fra samme Haand er føjet et nyt Bind IV, med en Oversigt over de i Rigsarkivet beroende Privatarkiver. Desuden er der mangfoldige Henvisninger af største Betydning for Rigsarkivets Benytttere — bl. a. kan dette Tidsskrift smigre sig med, at de heri givne Oversigter over forskellige Arkiver og Arkivaliegrupper hyppigt citeres — og over de for baade Lokal- og Personalhistorikere overordentlig vigtige Regnskaber (f. Eks. fra Ryttergodset, Købstæderne, Toldstederne, Kirkerne, Skolerne, de kgl. Godser m. m.) er der i et Tillæg for første Gang givet en Oversigt. Til Bogen er der føjet et fortrinligt Sagregister, hvori dog ikke indgaar Stoffet i den ovennævnte Oversigt over Regnskaberne.

Naar til Slut nævnes Bogens usædvanlige Prisbillighed (1 Kr.), vil uden Tvivl alle DHF.s Medlemmer og dette Tidsskrifts Læsere forstaa, at denne lille Bog vil være særdeles nyttig at erhverve for enhver historisk interesseret, i første Række enhver Bruger af Rigsarkivets rige historiske Kildestof.

Om Arkivvæsen. Statens Bibliotekstilsyns Publikationer. VII. Af Georg Saxild. Hagerups Forlag. Kbh. 1923. (68 S.).

Det er en ualmindelig fornøjelig og i bedste Betydning »populær« Bog, den Viborg Landsarkivar her har givet i Trykken. Bogen omfatter fire Forelæsninger holdte paa Statens Biblioteksskole, og Landsarkivaren har gjort det ikke ringe Kunststykke at give en virkelig grundig og klar Vejledning i dette Emne i en Tone og med en Fylde af smaa oplysende Anekdoter og stærkt krydret med alskens Pudsigheder, som gør den lille Bog til ligefrem Morskabslæsning. Hvor ofte tager ikke andre Foredragsholdere et helt højtideligt og unaturligt Mæle, saasnt de har bestegit Katedret. Men her! Enhver, der kender Nørrejylland's altid elskværdige, altid lunerige Landsarkivar, vil sande, at han ingenlunde »skaber sig«, men taler i det samme ungdommelige Kærnesprog her i Bogen som til daglig liver op i Viborg-Arkivets hyggelige Læsestue. Man synes at høre hans vældige homeriske Latter, der kan runge som en Fanfare, og der er over Bogen en Undertone af Friskhed og Ungdommelighed, der faar den skolede og erfarne Arkivmand's Visdomsord til at glide i den læge Læser »som brædt Smør«.

Ved Siden af, at man ved letfattelige og fornøjelige Eksempler faar begribeliggjort, hvad et Arkiv er, hvad man kan vente at finde

der, hvorledes det bør ordnes (Proveniensi- el. Hjemhørsprincipet), giver Landsarkivaren langvejs værdifulde Vink for den topografisk-lokalhistoriske Forsker, og denne bør derfor haste med at erhverve sig den lille fornøjelige, billige og lærerige Bog.

Marius Hansen: T i r s b æ k G o d s o g E j e r e 1421—1921. Udg. af Vejle Amts hist. Samf. 1923 (277 S.).

Det er en ualmindelig smuk Bog, Lærer Marius Hansen, Bredballe, her har udgivet, nydeligt typografisk udstyret og med en Række smukke Gengivelser af Fotografier, Malerier og Tegninger. Hvis ikke Tirsbæks Ejer, Hofjægermester Frode Neergaard, og Vejle-Samfundets Styrelse var traadt til, var Bogen vel næppe heller blevet saa stor og pyntelig.

Bogen er Resultatet af et overordentlig flittigt Samlerarbejde, som har bragt en Del nyt Stof for Dagen. Hovedvægten ligger øjensynlig mindre paa selve Godsets og det underliggende Bøndergodes landøkonomiske Historie end paa de skiftende Ejeres Biografi og Slægtsforhold, samt paa Beskrivelsen af Hovedgaardens og Kirkernes Bygninger og Inventarium.

Saa vel om de skiftende middelalderlige adelige Ejere, Dyrer, Lunger, Brysker og Biller, som om de senere Aarhundreders Godsejere har Forf. samlet en Mængde biografiske og genealogiske Oplysninger. Men hvad der meddeles af rent landbrugshistorisk Stof er kun spredt og mangelfuldt (meget omhyggelig Afskrift af Jordebøger fra 17. Aarh. findes dog).

Enhver Forfatter maa jo arbejde som hans Lyst er, men skulde Anmelderen rette en Indvending mod Bogen, vilde det være, at skønt Titlen: Tirsbæk Gods og Ejere, lover ogsaa en historisk (landbrugshistorisk) Beskrivelse af Godset, har Forf. valgt at nøjes i det væsentlige med Ejerne. Alligevel indeholder Bogen ogsaa langvejs værdifulde Ting for den landbrugsinteresserede Læser, men for Forf. kommer dette aabenbart i anden Række.

DET ANDET DANSKE HJEMSTAVNSKURSUS.

D.H.F. afholder i Aar sit Aarsmøde i nøje Tilslutning til Det andet danske Hjemstavnskursus i Kerteminde. Program for vort Aarsmøde er allerede udsendt til Medlemmerne, men D.H.F.

kunde ogsaa ønske at meddele vore Medlemmer og andre Læsere af dette Tidsskrift lidt om, hvad der skal foregaa paa Hjemstavns-kursuset. Mens vort Møde afholdes i Kerteminde Lørdag den 2. Aug. og Søndag den 3. Aug., i Odense Mandag den 4. Aug., spænder Hjemstavnsk. over 10 Dage, fra 28. Juli til 6. Aug., og afholdes paa Kerteminde Højskole.

Programmet er, ligesom ved det første Kursus i Rønde-Kalø ifjor, meget righoldigt. Bl. a. vil Dr. phil. *Holger Hjelholt* give Vejledning i Hjemstavns- og Slægtsforskning, Dr. phil. *Viktor Madsen* vil paa Udflugter i Omegnen give Oversigt over dennes geologiske Forhold, Førstelærer *Storgaard-Pedersen* vil tale om Hjemstavnslæren i Landsbyskolen. Museumsdirektør *M. Mackeprang*, Museumsinspektorerne *Chr. Axel Jensen*, *Hans Kjær* og *K. Uldall* vil tale om Egnens arkæologiske Mindesmærker, cand. mag. *Gunnar Knusen* om dens Stednavne, Bibliotekar *E. Haugsted* om den gamle Landsby, ligesom der vil blive Foredrag af Fagfolk om Folkesagn, Folkeminder og fynske Folkemaal. Der vil stadig blive Anledning til smukke Udflugter i Byen og Omegnen.

Vi kan derfor paa det bedste anbefale alle interesserede snarest muligt at tegne sig som Deltagere.

Nærmere Oplysninger faas og Anmeldelse af Deltagelse sker hos Ingeniør C. Andreasen, *Kongensgade 31, Odense*.

DE JYDSKE BISPEARKIVER.

Af Hans Knudsen.

Ved Siden af Amtsarkiverne er Bispearkiverne det jydsk Landsarkivs omfangsrigeste Embedsarkiver, men skønt samtlige Amtsarkiver nu i en Aarrække har staaet færdigregistrerede og gennemordnede, er det dog saare lidet af dem, der bruges. Naturligvis vil Personalhistorikere have Brug for Skifteprotokollerne, og i Stiftamternes Kopibøger og indkomne Sager vil Købstadhistorikerne kunne hente meget godt Stof, men ellers røres de sjældent til andet end Undersøgelser for Administrationen. Anderledes er det gaaet med Bispearkiverne, skønt kun Ribe Bispearkiv er blevet gennemordnet og registreret. Allerede før de samledes i Landsarkivet, var de blevet benyttede af Forskere som Kinch i Ribe, Wulff i Aalborg, Heise i Viborg og Hübertz i Aarhus, og nu bruges de i stigende Grad, men i videre Kredse er man dog næppe klar over, hvad de byder paa, og hvorledes man lettest benytter dem.

Efterfølgende er ikke en Registratur, men kun et Forsøg paa ved en nogenlunde ensartet Opstilling af Hovedgrupperne i de 4 Arkiver at give en Oversigt over Bestanden, og ved Fremdragning og nærmere Omtale af mærkeligere Protokoller og Sager at henlede især Topografernes Opmærksomhed paa, hvad der kunde være dem tjenligt. En og anden vilde maaske finde, at der er gjort vel meget ud af Indberetningerne om gejstlige Embeders Beskaffenhed, men naar de benyttes med Kritik, giver de udmærkede Oplysninger om Tilstanden i Sognene, thi Præsten og hans Sognebørn var da saa nøje forbundne i Vilkaar, at de næsten altid fortæller den, der forstaar at lytte, noget om hele Sognekaldet.

Sager fra før Reformationen vil man, bortset fra nogle spredte Adkomster, forgæves søge i Bispearkiverne, ja der findes endog meget lidt ældre end 1559, da dette Aar paa en ganske vilkaarlig Maade er blevet sat til Grænseaar mellem Rigsarkivet og Landsarkiverne, saaledes at Rigsarkivet ganske stridende mod det Proveniens- eller Hjemmehørsprincip, der ellers er Grundloven for al dansk Arkivvirksomhed, har indlemmet i sine Samlinger alt, hvad det har kunnet overkomme af jydsk Bispearkivalier ældre end 1559. De maa altsaa søges i København og ikke i Viborg, hvor de hører hjemme, men store Sager er det nu ikke.

Da Landsarkivar Holger Hansen i dette Tidsskrift (S. 45 f.) har givet en fortræffelig Oversigt over Indholdet af Sjællands Biske- og Stiftsovrighedsarkiv, vil der ikke være Anledning til nu atter her at gøre Rede for, hvilke Arter af Protokoller og Sager der naturnødvendigt maa findes i et Bispearkiv, thi selv om de jydsk ikke er brandhærgede eller mishandlede af Kassationer saaledes som det sjællandske og derfor har Sager af større Ælde at byde paa, saa er de dog ikke væsensforskellige fra de sjællandske, men de samme Embedsvirksomheder har afsat nogenlunde ensartede Grupper af Arkivalier over alt. Dog vil det bemærkes, at der i Jylland ikke er gjort noget Forsøg paa i hvert Stift at sondre mellem et særligt Bispearkiv og Stiftsovrighedsarkivet. Paa visse Punkter kunde ganske vist en saadan Deling ogsaa dér uden Vanskelighed gennemføres, men paa mangfoldige andre vilde man derved komme til at gøre Vold paa gamle Arkivordninger og skabe sig selv og Brugerne ganske unødvendige Vanskeligheder. Mere værd er det, at man baade i Viborg og Aarhus vil kunne opstille og i Ribe har opstillet Rester af efterreformatoriske Kapitelsarkiver som særlige Afdelinger.

Som noget for de jydsk Bispearkiver særegent maa endvidere anføres, at der over dem alle fire haves Reversaler, gamle Fortegnelser over Arkiverne, oftest optagne ved Bispeskifte, mere eller mindre vidtløftige, men dog altid saa udførlige, at de paa Forhaand binder Ordningen og for Benytteren bliver Nøgen til hele den ældre Bestand.

Oftest findes der et helt Komplex af Reversaler til hvert

af Bispearkiverne, men kun den eller de, der er af afgørende Betydning for vedkommende Arkivs Henlæggelse, vil blive nævnt, thi denne Oversigt skal og kan ikke være en Registratur, og af samme Grund vil der ikke blive skænket de efter Reversaler henlagte Sager videre Omtale, ligesom det ogsaa hyppigt vil være Tilfældet, at Protokoller og Pakker, der i de 3 endnu ikke ordnede Arkiver indgaar i Mængden af de efter Reversalerne opstillede Sager, her nævnes i Grupper og Rækker, hvor de efter deres Natur hører hen. I Aarhus Bispearkiv er der f. Eks. 10 Reversaler, hver for en Bishops Embedstid, saaledes at de Journaler, Kopibøger, andre Protokoller og Sager, der er afsluttede i denne Biskops Tid, staar for sig, mærkede med hans Reversals Nummer, og derefter fortsættes i næste Reversalafdeling for den følgende Bisp, men for saadanne i Virkeligheden ganske ensartede Rækker nævnes her blot ældste og yngste Aar uden Hensyn til deres Fordeling efter Reversalerne. For at opnaa nogenlunde systematiske og ensartede Opstillinger af Bestanden i de tre ikke ordnede Arkiver har det derfor været nødvendigt ofte at se bort fra deres nuværende Tilstand og konstruere en Ordning svarende til Ribes. Det er vel heller ikke udelukket, at en fremtidig Registratur hist og her vil kunne ændre enkelte Opførelser, men forhaabentlig vil denne foreløbige Oversigt indtil videre kunne gøre Nytte.

Af vigtigere Arkivalier, som findes i Bispearkiverne, men som dog oftest lades uomtalte i de følgende Oversigter, maa nævnes Fundatser for Stiftelser, Legater, danske Skoler osv., Dokumenter vedrørende Almueundervisningen — 1814 og reviderede Regnskaber for Kirker, Hospitaler, Skoler og Stiftelser under Stiftsøvrighedens Tilsyn, da en Redegørelse for hvert Stift over, hvad der findes af slige Sager, vilde blive alt for vidtløftig.

Sluttelig turde det maaske ikke være overflødigt at gøre opmærksom paa, at den nye Stiftsinddeling, som traadte i Kraft 1922 1. December i Henh. t. kgl. Anordning af 15. November s. A., naturligvis helt maa lades ude af Betragtning. Her er over alt kun Tale om Nørrejylland's fire gamle historiske Stifter.

I. AALBORG STIFT.

Over Bisparkivet haves der en *Reversal*, optaget 1779. Den omfatter altsaa kun Arkivet til dette Aar og er til Dels indrettet efter topografiske Principer. saa denne Afdeling af Arkivet er meget let tilgængelig.

Blandt de *efter Reversalen henlagte Sager* er der Grund til særlig at gøre opmærksom paa det vigtige topografiske Stof, der findes under Capsa B. Loc. 3. Fasc. A—O. Det er Indberetninger fra Aarene 1666, 1686—87, 1692—93 om gejstligt Gods og til Dels Kirkegods, herredsvis ordnede og bilagte med Adkomstbreve, ofte i Original fra 15.—17. Aarh. Lidt deraf er dog allerede trykt i Jydske Samlinger 2. II. S. 215 f. og 386 f. Hovedmassen er vist indgaaet i Henh. til Frederik III's Reskript 1666 25. Januar, at de, »som pro officio nyder af os enten gejstlig Gods eller Tiender, skulle være tiltænkt in originali at producere og tillige med vidimerede Kopier deraf at indlevere i Skatkammeret alle hvis Fundatser, originale Dokumenter og Adkomster, hvorefter de ved Kapellerne saavel som Kirker, Skoler og Hospitaler og dets Betsjente formener at være berettiget til den Indkomst og Underhold, dennem hidtil fulgt er.« Her findes en saadan Sjældenhed som et originalt Brev fra Jørgen Orning 1636 6. Maj, hvorved han tilsiger Præsten i Elling 2 Td. Rug, 2 Td. Byg og 4 Td. Havre til Erstatning, fordi han havde ødelagt Bondebyen Skorup; thi selv om slige Refusioner for Tiender af nedlagt Bøndergods hyppigt findes i Indberetninger om Præsters Indkomster, ogsaa med Angivelse af den forsvundne By, er et saadant Hjemmelsdokument utvivlsomt en stor Sjældenhed.

Under Capsa B. Loc. 4. Fasc. VIII. findes en Række originale Præsteindberetninger fra 1638 til Brug for Ole Worm om Byer, Præstegaarde, Bjerge, Dale og Dysser samt antikvariske Mærkværdigheder i Sognene, nu fuldstændig trykt i Jydske Samlinger 4. I. S. 73 f.

Korrespondancen. Der findes Kopibøger over udgaaede Breve fra 1709—1841. Indkomne Breve i kronologisk Orden fra hele Stiftet c. 1600—1841.

*Indberetninger.**a. Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.*

1553. Efterretninger om Præsternes Indkomster i Kær, Hvetbo, Han, Jerslev, Børglum og Horns Herreder (alle skrevne med samme Haand) samt i Vennebjerg Herred og Købstæderne Aalborg og Hjørring (skrevne med en anden Haand). Originalerne findes i en Smalfolio, afleveret til Landsarkivet fra Aalborg Stiftsbibliotek, og Indholdet er aftrykt i Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie under Mærket C.

1555. Indberetninger med Titel: »Disse efterskrevne Præster udi Vendelbo Stift haver sig at beklage, som herefter skrevet stander, og er derfor begærendes Hjælp ud af kgl. Majestæt.« Vedføjet findes Provsternes Attester om, at der ikke er andet at klage over. Disse Indberetninger er foranledigede ved Kongebrev 1554 4. Oktbr. til samtlige Bisper og Lensmænd, der have gejstlige i Befaling¹⁾. Originalerne er i Smalfolioen fra Stiftsbiblioteket, og Teksterne er uddragsvis trykt i ovennævnte Samling af Wulff under Mærket D, naar han her fandt noget ud over Beretningerne af 1553.

1555. Beretninger for Mors og Thy (for Thy i 2 Ekspl.), vist foranledigede ved Kongebrev 1555 20. Marts²⁾, Originalerne et Bind i Folio (Nr. 418 a), fuldstændig trykt smst. af Wulff under Mærket A og B (Varianter fra 2. Thyekspl.).

1571. Beretninger for hele Stiftet, skrevet med samme Haand, men dog oftest forsynet med Præsternes egenhændige Underskrifter. Dateringen er Anno Domini 1571 circa festum Canuti for hele Samlingen, der findes i samme Foliobind (Nr. 418 a), som de lige nævnte og er udgivet smst. af Wulff under Mærket A.

1625. Indberetninger fra Provster og Præster om »hvis aarlig Indkomme, de have i visse og uvisse Rente, Korn, Kvæg, Pending, Offer og Sæd til deres Præstegaarde«. Mens de tidligere Indberetninger var givne, for at Regeringen kunde være klar over de forskellige Præstekalds Værdi for eventuelt at bøde paa Manglerne ved Sammenlægninger af Kald eller Tillæg af Kongetiender

¹⁾ Kanc. Brevb. 342—43.

²⁾ Kanc. Brevb. 374.

eller andet, var Øjemedet nu Skattepaalæg, og det mærkes paa Tønen i Indberetningerne. De er affattede i April og Begyndelsen af Maj, men fik dog ingen Betydning for Byrdernes Fordeling, thi da de jydskes Bisper mødtes med de tre kongelige Kommissarier 16. Maj samme Aar, vedtog de, at hver Præst skulde give 8 Rdlr. og hver Kirke 4 Rdlr. »den rige hjælpe den fattige«, for at skaffe de 12330 Rdlr. in specie, der udkrævedes for at underholde 90 Kyradsere. Originalerne findes i Foliobindet 418 a. og er fuldstændig udgivne af Wulff i hans Vendelbo Stift under Mærke A.

1689 Novbr. Originalindberetninger fra Præsterne i Henh. til kgl. Befaling, dateret Koldinghus 1689 2. Oktbr. om at indberette Formindskelser af gejstlige Intrader siden 1660. Disse Indberetninger giver gode Oplysninger om nedlagte Bøndergaarde, Besiddelsesforhold paa de smaa Adelsgaarde, Sandflugt m. m. og er ofte meget personligt prægede af de klagende Præster. Originalerne i Foliobindet 418 a er hidtil udgivne.

1690. Aalborg Stiftsbog. Den bestaar af et Foliobind (Nr. 419) sammenhæftede originale Indberetninger fra Præsterne og Degnene om deres Kald, indgivne i Henh. t. Reskript 1690 1. Februar.

Da lignende Indberetninger findes i alle 4 Bisperarkiver, og de over alt er affattet i nøjeste Overensstemmelse med det for dem givne Skema, skal Indholdet af dette her anføres, for at det deraf kan ses, hvilket udmærket Stof der her meddeles. Følgende Ting skulde der gøres Rede for: 1. Præster og Provster siden Reformationen. 2. Tiendeydere og Størrelsen af Korn- og Kvægtienderne. 3. Indkomster ved Højtiderne, nemlig a. Offer til de tre store Højtider. b. St. Hans Rente. c. Jule Rente. d. Paaske Rente. 4. Bygninger. a. Præstegaardene om deres Beskaffenhed, om de ere fri eller ej. b. Capacité i Grunden med alle dens tilliggende Marker og Agre, alle ved Navn specificerede for Efterkommernes Skyld. c. Præstegaardens Takst i Matriklen. d. Præstegaardenes Køb og Værdi. e. Inventarium til Præstegaardene. f. Huse, som Præstegaardene tilhøre med sin Afgift og Beskaffenhed. g. Anneksgaarde i deres Bygning, Land-

gilde, Sæd og alle tilliggende Marker og Agre saavel som Inventarium, og om de er fri for Skat eller ej. 5. Beneficier: a. Mensalia (hvad der er lagt til Præstebordet). b. Anden Tillæg, som kan agtes pro auctario stipendii (Tillæg til Lønnen). c. Legater. d. Afgift af Sædegaarde. e. Fri Ildebrand og Olden. 6. Gravamina (Klagepunkter), nemlig: a. Pension til Enken i Kaldet. b. Pension til andre. c. Tiendeydernes Formindskelse. d. Mangel paa Hø, Foder etc. Disse Indberetninger er udgivet af Wulff i Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie, men med betydelige Udeladelser, som Præsterækken, fordi Wibergs Præstehistorie da var udkommen, og det omfattende og nu for meget vigtigt ansete Stof af Marknavne, som forekommer, naar Præstegaardens, Anneksgaardens eller andet gejstligt Godsdes Del af Bymarken anføres.

1707. Indberetninger i Henh. t. Fdg. 1707 1. August om examinibus og vocation til Prædikeembedet. Ifølge denne Forordnings Artikel 11 var det Regeringens Agt at faa gennemført en Udligning af Præsteembedernes Indkomster til Hjælp for de sletteste Kald, »paa det alle de, som forrette Gudstjeneste, kunde have at leve af og ej skulle gøre deres Embede med Suk og Graad«. Der er bevaret originale Indberetninger fra Præsterne i alle Stiftets Herreder (Pk. Nr. 421) undtagen Børglum, dog ret summariske, da det blot gælder om at forklare Indkomsternes ringe Størrelse, ikke at bevise Adkomsterne til dem. f. Eks. Kollerup-Skræm. »Uvisse Offer og andre Akcidentier i denne skarpe, sandflugtige Egn, som mestendelen bebos af fattige, betrængte Folk, falder slet og ringe, thi i Skræm Sogn ere nogle Aar ingen Brudefolk og faa Børn, og over mange døde begæres ingen Ligprædiken for Armodis Skyld, saa det kan anses for 10 Sl. Dlr.«

1768. Indberetninger i Henh. t. Fdg. 1768 14. Maj om Ekstrapaabud af gejstlige og verdslige Betjentes Gage og anden Embedsindkomst. Der krævedes skriftlig og saa nøje Angivelse »som de, naar forlanges, edelig kunde bekræftes«, men de Opgivelser, der her foreligger fra gejstlige i videste Forstand i Aalborg Stift, er dog saare kortfattede, ofte blot med Angivelse af Indtægters og Udgifters Sum (Pk. Nr. 420), f. Eks. Skoleholderen og Bede-

manden i Thisted: Indkomst 40 Rdlr., Udgift 68, Underskud 28 Rdlr, men han gør dog nærmere Rede for dette bedrøvelige Resultat.

1801. Indberetninger i Henh. t. Kancellipromemoria 1801 8. Aug. Kancelliet krævede nøjagtig Efterretning om hvert Præstekalds aarlige uvisse og visse Indkomster, og det føjes beroligende til »hvored ikke haves mindste Hensigt til at foranledige nogen Forandring i Gejstlighedens Embedsindkomster eller nogen Forhøjelse af dens Afgifter«. Der foreligger her specificerede Opgivelser af Kaldenes forskellige Indkomster samt Oplysninger om Kaldsret og Kirkeejere, for nogle Herreder i Original fra Præsterne, for andre i Afskrift gennem Provsterne. (Pk. Nr. 421).

1813. Indberetninger om Sognepræsternes Indkomster i Aaret 1812 i Henh. t. Kancelliskr. 1813 3. April, hvored der krævedes nøjagtige Oplysninger om Tiendernes Beløb, beneficeret Gods og Præstegaardes Indbringende. Offer og Akcidenser. Der haves Originaler fra Vendsyssel og provstivis affattede for Ty og Mors. (Pk. 421).

b. *Statistiske Indberetninger om Sognene.*

I den foran omtalte Smalfolio, afleveret fra Stiftsbiblioteket, findes indhæftet originale Præsteindberetninger fra 1568 og 1599, desværre paa en meget lidt overskuelig Maade, idet de er knækkede og sammenlagte for uden Hensyn til deres Størrelse at føje sig efter Bogens Format.

Indberetningerne fra 1568 er indsendt i Henh. til Kongebrev af 26. Juni s. A.¹⁾ til Superintendenterne om straks at lade Herredsprovsterne optage Registre over Sognene med Angivelse af deres Navne, deri liggende Herregaarde og deres Ejere, Tallet paa Bøndergaarde, Bol og Gadehuse i hvert Sogn og disses Ejere. Her haves altsaa et første Rangs statistisk Materiale, hvor man endda ofte finder Bøndernes Navne medtaget. Det er allerede tildels udnyttet af Molbech i Historisk Tidsskrift 2. III. S. 535, idet han meddeler 1) herredsviis sammendragne Oversigter over Fordelingen af Gaarde, Boel og Huse mellem Kronen og Adelen.

¹⁾ Kanc. Brevb. S. 344.

2) Summer paa Gaarde, Boel og Huse til de kgl. Forleninger og til de adelige Hovedgaarde. Dertil føjer Wulff i Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie S. 199 ff. Navne paa de indberettede Herregaarde med deres Ejere samt Godsets Fordeling, men for en Sognehistoriker er der endnu værdifulde Enkeltoplysninger at hente.

Indberetningerne 1599 er utvivlsomt fremkomne ved et Brev fra Kansler Chr. Friis. I Ribe Bispearkiv findes nemlig et Brev, dateret 17. Juli 1599, fra Kansleren til Bisp Peder Hegelund, i hvilket han kræver Indberetninger om Herreder, Birker og Sogne samt om, hvormange Decimanter der var i hvert Sogn, »dog ikke beregnet Gadehusmænd, men de der sidder for Gaarde«, og deres Fordeling mellem Kronen og Adelen. Da de her omtalte ganske svarer til det forlangte og er affattede efter Juli, er der saaledes al Grund til at tro, at de er blevet til som Følge af et tilsvarende Brev til Bispen over Vendelbo Stift.

Disse Indberetninger er noget mere summariske end de ældre, men de har Betydning ved de Oplysninger, man faar om Brugenes Antal gennem Decimanttallene. Som oftest er det originale Indberetninger fra Præsterne, men for Revs Herred er det en fælles Beretning for alle Sognene med een Haand, dateret Ydby Kirke 5. Septbr. og underskrevet af Herredets Præster. Molbech har ogsaa benyttet disse smst. i Historisk Tidsskrift og meddelt herredsvis sammendragne Oversigter over Gaarde og Boel samt Decimanterne og hvormange af dem, der hørte Kronen til. Senere er de gennemgaaet af Chr. Thorsen (H. T. 8. IV. S. 190 ff.), der navnlig har undersøgt Forholdet mellem Tal paa Jordebrug og Decimanter.

Lettere at bruge end Originalerne er dog »Ekstrakt af Aalborg Stifts Jordebog, hvorudi er specificeret, hvormange Herreder, Sogne, Helgaarde, Halvgaarde, Boel der findes, og hvem de da tilhørte«, et Haandskrift, som er indhæftet i samme Smalfolio som Originalerne.

Hermed er ikke udtømt, hvad der findes i dette mærkelige Bind, thi der er endnu en gejstlig Jordebog over Hundborg Herred, som ikke er udgivet, Optegnelser af Biskop Chrysostomus

om Præsternes Bogsamlinger ca. 1550 samt »Register over alt Viborg Stift paa alle Sognepræsters og Kapellaners Klage paa deres aarlige Rente og Underholdnings Vegne, som vi Otte Krumpen, Ridder, og Kjeld Juel, Superintendent udi Viborg Stift, efter kgl. Majestæts vor naadige Herres Skrivelse og Befaling haver hver besynderlig forhørt og antegnet.« Derefter følger dog kun Forslag af 1555 til Forbedring af Ørslev Kloster, Grinderslev Kloster, Vive-Ove-Valsgaard og Rostrup-Arden Sognekald.

c. *Andre Indberetninger*: om Kirkerne 1801 og 1813 (Pk. 421).

Iblandt Aalborg Bisparkivs *diverse Sager* kan noteres *Vita-protokoller* 1683—1871 6 Bd., *Edsbøger* 1673—1860 2 Bd. *Visitats-protokol* 1822—32 1 Bd. *Gejstlige Skiftebreve* 1670—1774 13 Pk. En saadan Samling Skiftebreve findes ellers ikke i Bisparkiverne, idet de gejstlige Skifter —1812 skal søges i Herredsprovstiernes Skifteprotokoller, men i Aalborg Stift fandtes et særligt Embede, den gejstlige Skifteskriver, paa hvilket Jørgen Jockumsen 1669 26. Juli fik kgl. Konfirmation (Aalborg Bisparkiv 418 a Bl. 37 i Bindets Slutning). *Herredsvis ordnede Kirkeregnskaber* med Bilag ca. 1667—1821 25 Pk.

Landemodeprotokoller 1673—1842 2 Bd., hvortil slutter sig en Række Landemodesager 1600—1842, sammenhæftede i Bind, hvori in originali findes alle Kongebreve, Forordninger og andre Dokumenter, som er blevet publicerede paa Landemodet og indeholder en Fylde af Bidrag til Stiftets Historie.

Tamperretsprotokoller 1688—1797 2 Bd.

II. VIBORG STIFT.

Over Viborg Bisparkiv haves følgende *Reversaler*: 1) Hovedreversal —1776, 2) Supplementsreversal —1818, 3) Ny Supplementsreversal ca. 1805—45, 4) Reversalfortsættelse —1859. Af disse er naturligvis Hovedreversalen den vigtigste, og den er tilmed fortræffeligt tilrettelagt for topografiske Studier, da Herrederne for alle dertil egnede Sagers Vedkommende er lagt til Grund for Inddelingen. Indenfor Herredet kommer først en For-

tegnelse over Sager vedrørende dette i Almindelighed og derefter de enkelte Pastorater.

Korrespondancen. 1) Kollegialkopibøger (Udgaede Breve til Kollegierne) 1771—1836. 2) Almindelige Kopibøger 1682—1835. 3) Indkomne Breve fra Provster, Præster og andre 1660—1840.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.*

Herredsbøger 1649—51 er i Behold fra Slet, Rinds og Helsum Herreder. De er muligvis blevet til i Henh. t. Reskript 1648 7. December til Bisperne om at fremskaffe en Specifikation over Præsternes visse Indkomster, Tiender og Avl til deres Præstegaarde. De gør for hvert Pastorat først Rede for Kirkernes Indkomster, Ornamente, Messeklæder og Bøger og derefter for Præsternes Indkomster af Tiender (for de to førstnævnte Herreders Vedkommende med Angivelse af Tiendeydernes Navne og hver Gaards Præstation i Traver og Kærve eller i Skæppen) og af Præstegaarden med Opgivelse af dens Jorder med Agrenes Navne.

Stiftsbogen over de gejstlige Embeder 1690 2 Bd. bestaar af Beretninger, affattede i Henh. til Reskriptet af 1. Febr. s. A. efter det Skema, der er meddelt under Aalborg Stift. De er herredsvist indførte med samme Haand, til Tider vistnok Provstens, men for hvert Embede forsynet med Indehaverens egenhændige Underskrift. En Liste over Provsterne indleder hvert Herred. Da Beretningerne i øvrigt er affattede efter det kendte Skema, er deres Indhold ikke forskelligt fra de tilsvarende fra Aalborg Stift, men Mængden af citerede Dokumenter overgaar sikkert langt, hvad der haves andet Steds fra. Dog bør det bemærkes, at Originalerne til en stor Del af dem findes i Bispearkivet, henlagt efter Hovedreversalen, og selv om Stiftsbogen er et for sin Tid ualmindelig omhyggeligt Arbejde, kan dens Gengivelser kun være vejledende, og de faar først selvstændig Betydning, hvor Originalerne er gaaet tabt.

b. *Statistiske Indberetninger om Sognene.*

Blandt Sager henlagte efter Hovedreversalen findes et rigt statistisk topografisk Materiale i originale Præsteindberetninger.

fordelte efter Herreder og anbragte i den Del af vedkommende Herreds Pakke, som hedder »Herredet i Almindelighed«.

1647 Maj—Juni indsendtes Indberetninger med »Fortegnelse paa Kirkerne i Sognene, Leengaaarde, Herregaarde, Begravelsesmonumenter i Kirkerne og Jus patronatus«.

1651 maatte Præsterne sende Fortegnelser over hele og halve Gaarde, Boel og Tiendeydere. Foruden dette statistiske Stof er der samtidig et betydeligt Navnestof, fordi de allerfleste Beretninger foruden Godsejernes Navne tillige giver deres Bønders Navne, for Vive-Ove-Valsgaard Pastorat i Hindsted Herred meddeles endog, hvad hver Bonde ydede i Tiendekorn i Traver og Kærve. I Tostrup-Roum og Ulbjærg-Lynderup i Rinds Herred synes Delingen i hele og halve Gaarde at have voldt Præsterne nogen Vanskelighed, idet man der inddelte Gaardene efter deres Favnamaal i Marken, velsagtens efter hvad der ved Rebning maatte tilkomme enhver Gaard. Det hedder saaledes: »Disse velb. Niels Parsbergs Tjenere til Lynderupgaard er ikke regnede for hele eller halve Gaarde i Niels Parsbergs Jordebog, men ikkuns for 20½ Feiring¹⁾, beregnet til hver Feiring 6 Favne Jord. Ved Trolstrup By hedder det dog: »thi der i Byen gør 6 Favne ½ Gaard og 12 Favne 1 hel Gaard«.

1657 ved Reskript af 27. Oktbr.²⁾ forlangtes der til Kanceliet en Fortegnelse »paa efterskrevne Manér, nemlig: Udi N. Herred er N. Sogne, ere N. Herregaarde og N. hele Gaarde, N. halve Gaarde, N. Boel og Fjerdingsgaarde. Deraf tilkommer kgl. Majst. og Kronen saa mange og Adelen saa mange hele Gaarde, saa mange halve, saa mange Bole og saa mange Huse«. I hvert Fald for Viborg Stifts Vedkommende synes der at have været dobbelt Anledning til at fremskaffe saadanne Indberetninger, da lignende ogsaa krævedes af Svenskerne, som da holdt det meste af Jylland besat. Præsten for Bælum og Solbjærg i Hellum Herred skriver saaledes paa sin Indberetning »efter voris ærværdige Biskops Skrivelse paa Generalmajor Bødtkers Vegne«. Atter her er der over alt bevaret originale Indberetninger fra Præsterne, oftest

¹⁾ Fjerdings.

²⁾ Rørdam: Kirkelove III S. 403.

affattede i Oktbr.-Novbr. Maaneder, og de indeholder ligesom de forrige som Regel ogsaa Bøndernes Navne. En Plovberegning dukker her hyppigt frem, men er dog næppe Vidnesbyrd om en saadan Taksationsmaade som den gamle sønderjydske, da dens Brug synes foranlediget af Svenskerne baade nu og under Tørstenson-Fejden. Lem-Vejby Præst i Rødding Herred skriver nemlig saaledes: »Anno 1644, da Svensken sig Landet havde bemægtiget, var Lem By takseret for halvanden Plov«. 1 Plov ses ellers at svare til en Helgaard, og Beregningen hænger sammen med Hoveriet, da Nørbeg-Sønderbeg-Læsten Præst beretter, »hvilke der skal holdes og regnes for hele, halve eller Fjerdings Gaarde, eller hvormange der er om at udrede en fuld Plov til deres Husbonders Arbejde at gøre, ved jeg ikke Beskeden paa«.

Ganske undtagelsesvis er af Præsten i Brøndum-Hvidbjærg i Salling Boel brugt for Gaard, idet han deler alle Brug i 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ og $\frac{3}{8}$ Boel, men ogsaa her genfinder man den fra Indberetningerne i 1651 kendte Inddeling af Gaardene efter Favne Jord, saaledes var i Skibsted i Hellum Herred 8 Favns Gaarde Helgaard, og i Terndrup var der 5 5-Favnsгарde og 5 $3\frac{1}{2}$ -Favns Gaarde.

1663 Indberetninger fra Præsterne om Sogne, Herregaarde og Bøndergaarde (hele, halve og Boel). De var allerede indkrævede ved et Skatkammerbrev af 1661 31. Maj, men indgik først efter en Rykkerskrivelse 1663 7. Novbr. (Dr. Peder Schavenii Brev ang. den anbefalede Designation paa Sogne, Herregaarde, Bøndergaarde og Huse i Viborg Stift). I Sammenligning med de ældre er de af ringere Værd, de oplyser vel oftest Gaardtallet og Ejendomsfordelingen mellem Krone og Adel, men er dog meget summarisk affattede, Bøndernes Navne er saaledes næsten aldrig aldrig medtagne. I Tid er vi ogsaa nu saa tæt ved de første Hartkornsmatrikler, at disse Lister allerede af den Grund maa være af mindre Betydning. En let Oversigt over det Materiale, denne Række Indberetninger rummer, har man i Genparten af den Indberetning, som udarbejdedes paa Grundlag af dem og indsendtes til Rentekammeret (Hovedreversal Litr. N. Nr. 2).

1674 Indberetninger om Jura patronatus, Præsters og Deg-

nes Navne samt om Kirkernes økonomiske Tilstand med Angivelse af Landgilde, Tiender og andre Indtægter og de ordinære Udgifter. De er rimeligvis foranledigede ved Skatkammerets Missive 1674 12. Januar om at indgive Underretning om Jura patronatus. De har mest Betydning for deres Oplysninger om Kirkerne, men da den kun lidt yngre Stiftsbog er saa meget lettere tilgængelig og langt fyldigere i sin Meddelelser, vil man kun undtagelsesvis faa Brug for dem.

1676 Indberetninger om de Personer paa Landet, der skulde svare Familieskat eller Konsumtion. De giver Oplysninger af nogen Værdi om Familier udenfor Bondestanden paa Landet.

Med disse slutter Rækken af ensartede Indberetninger fordelt rundt om i Herredspakkerne.

1754 Indberetninger til L. Thura. I en Skrivelse, dateret Aalborg 1754 28. Febr., til Biskoppen meddeler Hofbygmesteren, at Kongen har paalagt ham at udarbejde et Atlas Danicæ, og han ønskede i den Anledning fra Præsterne Indberetninger 1) om alle Mærkværdigheder i Kirkerne i Retning af Antikviteter, Begravelser, Indskrifter og Inventar, 2) Landsbyernes Navne, 3) og om muligt disses Oprindelse, 4) Hospitaler og Stiftelser, 5) Herregaarde med Inskriptioner, Historie og Bygninger, 6) hedenske Monumenter, Altre, Begravelser eller deslige, »hvad samme af den gemene Mand kaldes, og hvad den gemene Tradition eller Historie derom melder«. De originale Indberetninger er her ikke i Behold, der haves kun en Afskrift af Præsternes Beretninger, helt igennem med samme Haand. Det indsamlede Stof er allerede benyttet i Pontoppidans Danske Atlas, idet en Del af Noterne under Landsbyernes Beskrivelse øjensynlig har disse Indberetninger til Kilde, men en Topograf vil dog altid gøre vel i at undersøge, om tidligere Benyttede helt har udtømt dette Materiale.

Iblandt Viborg Bispearkivs *diverse Sager* findes følgende meget brugte Protokoller: *Vitaprotokol* 1771—1832 1 Bd., *Edsbog* 1726—1826 1 Bd., Protokoller med Kopier af *Kaldsbreve* 1670—1719, 1726—1833 6 Bd. og endelig er der *Stiftsbogen over Kirkerne* 1678—81. Den er indrettet af Biskop Søren Glud i Henh.

t. Kirkeordinansen Fol. 81 og Kristian IVs Reces I.—IV.—18. for at faa en paalidelig Oversigt over Kirkernes økonomiske Stilling. Den giver for hvert Sogn Oplysning om Antal af hele og halve Gaarde og Boel, Kirkens Indkomster af Tiende og Landgilde af Jordegods, om Forekomsten af Kirkelader m. v., alt meget udførligt udredet og med Henvisning til Fæstebreve og Adkomster, hvoraf en Del Genpartier findes indført bag i Bogen. Desuden er der ogsaa Specifikationer over Kirkernes ordinære aarlige Udgifter, saaledes at Stiftsovrigheden derved kunde vide fuld Besked om hver Kirkes Forhold. Af en Fortegnelse over de Kilder, der er anvendt ved Udarbejdelsen, fremgaar det, at man er skredet til Værket med en for den Tid ualmindelig Grundighed. Alle Kirke-regnskabsbøger samt Kirkernes Jordebog 1662 var blevet undersøgt, endvidere »andre gamle Dokumenter, nemlig Fundatser, Kongebreve, Gavebreve, Tingsvindner, Domme, Skøder, Lavhævder, Vidisser og Sognevindner etc., som enten i Stiftskisten ere forefundne eller ved Kirkeregnskabs-Forhør eller og paa andre Tider siden Aar 1674 efter utallige derom tilførn til vedkommende givne mundtlige og skriftlige Paamindelser og Formaninger fra et eller andet Sted hid indtil ere indkomne, enten in originali eller Kopier og nu tillige med forberørte indkomne gamle Kirkebøger [Kirkeregnskabsbøger] udi Stiftskisten ethvert udi sit Herreds Skuffe er henlagt.«

En stor Del af de paaberaabte Dokumenter er ogsaa endnu i Behold og meget let tilgængelige efter Hovedreversalen, saa man gør vel i at sikre sig, at et Dokument, man har Brug for, ikke eksisterer i Original, inden man nøjes med Kopien i Stiftsbogen. Sluttelig findes bag i Bogen den Liste over Tingsteder og -Dage, der er udgivet i Jydske Samlinger 4. III. S. 383 f., saa Stiftsbogen over Kirkerne rummer et langt mere omfattende og topografisk vigtigt Stof, end man efter Titelen skulde tro.

Landemodeprotokoller 1676—1821 2 Bd.

Tamperretsprotokol 1717—1797 1 Bd.

Af *Domkapitlets Sager* bør nævnes en Jordebog over dets Gods 1625 samt de Masser af Arkivalier, der findes om Læsø og andre Besiddelser, for en stor Del henlagt efter Hovedreversalen.

3. AARHUS STIFT.

10 *Reversaler* 1689—1845. Af disse omfatter den ældste alt, hvad Arkivet rummede op til dens Afslutningsaar 1689, mens de følgende hver strækker sig over en Bisp Embedstid og optegner Tilvæksten i hans Tid. Den første var saa udmærket anlagt, at de følgende i alt væsentligt har kunnet nøjes med dens Gruppering af Arkivalierne, hvorfor Arkivet er let at benytte, skønt Ordningen her er mere kronologisk og saglig end topografisk som i de andre Bispearkiver.

Da *den indkomne Korrespondance* i høj Grad er omlagt efter Reversalerne, er Journalerne ikke af videre Betydning, men *Kopibøgerne* over Biskoppens og Stiftøvrighedens udgaede Skrivelser har naturligvis stor Værdi. Der haves Kopibøger 1751—1846 og Stiftøvrighedskorrespondance, som ikke er indordnet under Reversalerne, fra 1670—1805.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.* Aarhus Bispearkiv besidder her den mest fuldkomne Række af Herredsbøger, noget Bispearkiv kan opvise.

Herredsbøgerne 1660—61 synes ikke affattede efter noget givet Skema, men indeholder dog som Regel en Præsterække fra Reformationen for hvert Sogn, Oplysninger om Præstegaarden og andet Kaldet tilhørende Jordegods, undertiden med Opgivelse af Tilliggendet i Bymarken med Agernavne, Tal paa hele, halve Gaarde og Boel samt Decimanter i Sognet, Kopier af Hjemmelsdokumenter, Oplysninger om Kirken og dens Indkomster, Herregaarde i Sognet, og endelig Opgivelser om Degnens Bolig og Løn. Indberetningerne er samlede i Kwartbind, et for hvert Herred.

Herredsbøgerne 1690 er affattede i Overensstemmelse med Reskriptet af 1. Febr. s. A. efter det under Aalborg Stift meddelte Skema og bestaar af originale Indberetninger samlede i Foliohæfter, et for hvert Herredsprovsti og indledet med en Provsterække.

Herredsbøgerne 1772 affattedes i Henh. t. et Reskript af 14. Maj s. A. til Biskoppen over Aarhus Stift, der havde forestillet, at Herredsbøgerne fra 1690 nu var uefterrettelige. De skulde indrettes ganske i Overensstemmelse med Skemaet for disse og fremstilles i to Eksemplarer, det ene til Forvaring i Stiftskisten, det andet til Indsendelse til Kancelliet. I Lighed med den ældre Række er de meget omhyggeligt anlagte, og da de viste, at der endnu ude i Præstegaardene forvaredes mangfoldige gamle Dokumenter, som dér var udsat for at gaa til Grunde, fik Præsterne ved Foraarslandemødet 1774 Ordre til inden Juli Maanedes Udgang at indsende alle Originaler og gyldige Bevisligheder til Stiftsøvrigheden med en rigtig Genpart til Bekræftelse af denne, derefter skulde »enten Genparten eller, som holdes sikrest, Originalen« indlægges til Forvaring »udi den i Aarhus Domkapitel værende Stiftskiste« og det andet tilbageleveres.

Det er blevet Anledning til, at der under Reversal V. Pag. 104. Nr. 23. findes en Mængde ærværdige Dokumenter af langt højere Ælde end Reversalen, de er henlagt efter. De er herredsvist fordelt, det ældste er fra 1499 og Hovedmassen fra 16. og 17. Aarh.

Stiftsbogen 1830. Kort efter at P. H. Mønster var blevet Biskop i Aarhus, udsendte han 1830 19. Maj Cirkulærskrivelse til Provsterne i sit Stift om Indrettelsen af en ny Stiftsbog. Besvarelserne skulde være inden Midten eller senest Slutningen af Juni Maaned og omfatte 18 Punkter, nemlig 1) Herred. 2) Pastorat. 3) Sogne. 4) Byer og Steder. 5) Forklaring paa Lodsejerne i enhver By og deres Hartkorn. 6) Præsternes Tiender af enhver Slags, opgivet for hver By og Sted. 7) Samlet Tiendeindkomst. 8) Jordernes Beskaffenhed i Sognene og deres Driftsmaade. 9) Præstegaardene og deres Beskaffenhed. 10) Deres Jorder og Driftsmaade samt Afskrift af alle Adkomst- og Hjemmelsdokumenter. 11) Anneks- og Mensalgaarde behandlede paa lignende Maade. 12) Forklaring over Skatter, Afgifter og Byrder. 13) Højtidsoffer og Akcidenser. 14) Refusioner, Naturalpræstationer, Legater med Afskrift af Hjemmelsdokumenterne. 15) Fattigvæsenet. 16) Legater og Donationer med Adkomstdokumenter. 17) Kirken eller Kirkerne med Oplysning om Ejendoms- og Kaldsret, deres

Vedligeholdelse, Tilliggende og Indkomster. 18) »Dersom nogen særdeles Mærkværdighed maatte finde Sted ved Pastoratet, være sig i historisk, statistisk, antikvarisk eller hvilken som helst anden Henseende, bedes den meddelt«.

Allerede 31. Juli s. A. døde Biskop Mønster, og en færdig Stiftsbog kom der aldrig ud af Indsamlingen, kun Materialet der-til haves i Præsternes originale Indberetninger, dog er Bjerre og Hatting Herreder slet ikke repræsenterede, og enkelte Sogne kan mangle i andre Herreder. Værdien af disse Indberetninger er noget forskellig efter den Interesse, Præsterne har vist Foretagendet, men alt i alt giver de dog et ikke uvigtigt Bidrag til Belysning af Forholdene paa Landet i Aarhus Stift for snart 100 Aar siden.

Foruden Herredsboerne findes der i Aarhus Bispearkiv følgende Indberetninger om Gejstlighedens økonomiske Forhold:

Indberetninger om Degneembederne 1691 (Rev. II. Fol. 33. Litr. F. Nr. 7 a.).

Indberetninger om Præsteembedernes Beskaffenhed i Henh. t. Fdg. 1707 1. Aug. om examinibus og vocation, Art. 11.

1) Præsternes originale Indberetninger. (Smst. Nr. 3).

2) Koncept til Stiftsovrighedens Indberetning til Kancelliet paa Grundlag af Originalerne. (Smst. Nr. 4).

Andre Indberetninger om Gejstlighedens Indkomster haves fra

1714 (Rev. III. Pag. 165. Nr. 2).

1749 (Rev. IV. Fol. 90. Nr. 5).

1757 (Rev. IV. Fol. 91. Nr. 14).

1768, 1770 (Rev. V. Pag. 112. Nr. 30).

1801 (Rev. VII. Fol. 325. Nr. 32).

1805—39 Indberetninger om ledige Embeder 2 Bd.

b. *Andre Indberetninger.* Indberetninger fra Gejstligheden om Caffedrikken blandt Almuen paa Landet i Flg. Kancelliets Brev 1783 29. Marts.

Blandt Aarhus Bispearkivs *diverse Sager* skal blot nævnes: *Vitaprotokol 1785—1842* 1 Bd., *Edsbøger* (Fortegnelser over Provster, Præster og Degne) 1645—1815 2 Bd., Protokoller med

Kopier af *Kaldsbreve* 1645—1846 13 Bd., Visitatsprotokoller og -Beretninger 1791—1844 2 Bd. 5 Pk. En *Stiftsbog over Kirkerne* haves kun fra Dronningborg Len (Rev. I. Fol. 90. Nr. 30). Den meddeler deres ordinære Indtægter og Udgifter samt Inventar, men er dog ikke nær saa omfattende og grundigt et Arbejde som den Viborgske, da den blot er lavet paa Grundlag af en Gennemgang af Kirkeregnskaberne 1646—47. *Folketællingslister for Aarhus Stift* 1787 (Rev. VI. Fol. 137. Nr. 19).

Landemodeprotokoller 1647—1776 2 Bd.

Tamperretsprotokoller 1692—1798 2 Bd.

4. RIBE STIFT.

De vigtigste *Reversaler* er Registratur Nr. 7, der er optaget 1774 og omfatter hele Bisparkivet op til dette Aar, og Registratur Nr. 8, dens Fortsættelse 1775—91. Alle Sager, hvis Natur gjorde det muligt, er dér indordnede efter topografiske Hensyn omtrent som i Viborg Hovedreversal, men dog ikke fuldt saa overskueligt og gennemført. Foruden disse Hovedregistraturer findes der adskillige andre, som oftest kun Underregistraturer, der yder nøjere Specifikationer til visse Grupper, hvis Plads i Ordningen er bestemt af Nr. 7 og 8.

Korrespondancen. Kopibøger over udgaaede Breve 1652—64, 1731—1843. Bispens Journaler 1793—1841 betyder ikke stort for Benytteren, fordi de indkomne Breve, bortset fra de meget gamle (1569—1699), er ordnede efter de Kollegier, hvorfra de er komne, eller efter de Herreds- og senere Amtsprovstier, hvorfra de hidrører, saa at det ofte er lettere at finde dem i Pakkerne end i de alt omfattende Journaler. Lidt mere Betydning har Stiftsøvrighedsjournalerne 1791—1842, da det meste af den til dem svarende Korrespondance blot er ordnet efter Journalnumre.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.* Herredsbøger haves kun fra 1649 og 1690. Den første Række er affattet i Henh. t. Reskript 1648 7. December og indeholder Indberetninger fra Præsterne om deres Tiende, Præstegaardenes Udsæd og Avl, deres Offer og andre Indtægter med Bemærkninger om Tilstanden,

undertiden ret brede. Fra Nørvang Herred er der saaledes et betydeligt topografisk Stof med Gaardtal og Byers og Enstegaardes Navne. Herredsbøger 1649 mangler for Holmans, Jerlev-Slavs, Malt og Skads Herreder. Den anden Række er blevet til i Henh. t. Reskriptet 1690 1. Febr. efter det kendte Skema og behøver saaledes ikke nøjere Omtale (se Aalborg Stift). De forekommer ofte i 2 tilsyneladende lige originale Eksemplarer, men mangler ganske for Anst. Gram, Gørding, Kalslund, Frøs, Skads, Vandfuld, V. og Ø. Horne Herreder.

Af andre Indberetninger om Præsternes Indkomster haves 1688 i Anledning af Paabud om Defensionsskat.

1707—08 i Henh. t. Fdg. 1707 1. Aug. om examinibus og vocation, Art. 11.

1714 i Henh. t. Fdg. 1714 21. April om Krigsstyr.

1731—44 i Henh. t. Fdg. 1731 30. Novbr. om, at der ved Vakance skulde indsendes Beretning om Embederne.

1768. Se ad Reg. Nr. 7. Capsa 63 Pk. 58 p. A. i B.

1799 i Henh. t. Bispekrivelse 11.—13. Novbr. s. A.

1801—03 i Henh. t. Kancelliskrivelse 1801 8. Aug., ogsaa med Indberetninger om Kirkeejere.

b. Foruden Indberetningerne om de gejstlige Embeders Beskaffenhed haves der i dette Bispearkiv et meget stort Materiale i Retning af Indberetninger, dels *Betænkninger og Indberetninger i specielle Anledninger*, saaledes 1794, 1798—1809 om beneficeret Gods og Kirkeejere, 1794—95, 1813 om Fundatser, 1798—1806 om Skolevæsen og Degneboliger, 1811—12 om Skolelærernes Undervisning, 1816 om Skolevæsenets Organisation; dels ordinære *aarlige Indberetninger* fra Provsterne, hvoriblandt kan mærkes Konduitelister 1793—1840, aarlige Indberetninger i Henh. t. Reskr. 1804 28. Decbr. § 2. 1805—40, men det maa samtidig erindres, at Indberetninger af forskellig Slags fra ældre Tid er registrerede og indordnede efter Registraturerne Nr. 7 og 8 i Gruppen Miscellanea, Capsa 63, hvorfor enhver Bruger af Ribe Bispearkiv vil gøre vel i ogsaa at gennemgaa denne Afdeling foruden de Partier af Arkivet, som direkte angaar det behandlede Æmne, da han dér ofte vil kunne finde baade Indberetninger og

diverse Sager, som efter deres Natur ikke har kunnet anbringes i nogen af de andre Skuffer, hvori Arkivet ellers er fordelt, og som dog kan være af stor Betydning, f. Eks. Fortegnelse over Kirkeejere 1726—74 (ad Registratur Nr. 7. Capsa 63. Pk. 25 og 86 p. A. i B.), Stiftsbøger (herom senere), Ansøgninger om Præste- og Degnekald, Sager vedrørende Stiftets Skolevæsen m. m.

Iblandt Ribe Bispearkivs *diverse Sager* bør fremhæves *Vita-protokoller* 1731—1841 2 Bd., *Edsbøger* 1643—1768 2 Bd., *Visitationssprotokoller* 1809—33 4 Bd. »*Stigts Register*« ca. 1599 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 1. Nr. 1). Dette Register indeholder for hvert Sogn en summarisk Fortegnelse over Decimanter, en Opførelse af Antallet paa Helgaarde, Halvgaarde og Boel, fordelt paa Kronen, Adelen og Gejstligheden. Det oplyses ikke, hvem de adelige Godsejere er, mens der gøres Rede for de forskellige gejstlige Ejere (Sognekirken, Domkapitlet, Hospitaler o. s. v.). Selvejerne finder man ikke beregnede for sig, de er altid anført blandt Kronens Gaarde. Bogen synes at være en Kladder, forfattet paa Grundlag af et ældre Register og gennemrettet af en anden Haand end den, der har skrevet Teksten. For nogle Sognes Vedkommende henvises blot til »den store Bog«, saaledes ved Sevel: »Her skal indskrives 10 Linier af den store Bog«. Dette Register er utvivlsomt affattet i Henh. t. det under Aalborg Stift nævnte Brev af 1599 17. Juli fra Kansler Chr. Friis til Bispen i Ribe, og Indholdet svarer ganske til de samtidige Indberetninger fra Aalborg Stift. (Se iøvrigt Chr. Thorsen: *Smaa Bidrag til Belysning af Ejendomsforholdene i Slutningen af det 16. Aarh.* Historisk Tidsskrift 8. IV. S. 183).

Sogneregister for Ribe Stifts sønderjydske Herreder 1599 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 1. Nr. 2) indeholder for Herrederne Kalslund, Frøs, Gram, Rangstrup, Møgeltonder, Højer og Lø Beretninger om Sogdenes Decimantal, Jordbrugernes Navne, Gaardenes Størrelse angivet i Ottinger Jord, og Navnene paa Husbonderne, altsaa langt mere detaillerede Oplysninger, end Stiftsregistret giver. Nogle af Fortegnelserne er underskrevet af Sognepræsterne og dateret September 1599, saa der er al Grund til at

tro, at vi her har de originale Indberetninger i Henh. t. Kanslerens nysnævnte Brev, og da der er væsentlig Overensstemmelse mellem Sogneregistrets Hovedsummer og de Tal, der for de sønderjydske Herreders Vedkommende findes i Stiftsregistret, er det tillige rimeligt, at »Den store Bog«, som været Forlægget for den, er de nu desværre tabte Indberetninger af samme Slags for de norrøjydske Herreder.

Fortegnelse over Ribe Stifts Sysler, Herreder, Sogne, Præster og Herregaarde med Ejere ca. 1668 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 6. Pk. 83 p. A. i B.). Denne Bog giver en god Oversigt paa det angivne Tidspunkt og fører tillige Præsternes og Herremændenes Navne ca. 40 Aar frem i Tiden. Den indeholder desuden en Fortegnelse over ordinerede Præster 1650—82.

Ribe Stifts Amter, Sysler, Herreder, Patroner, Sogne og Præster 1717 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 82 p. A. i B.). Denne Bog indeholder en Opgørelse paa Tallet af Kirker og Præster, herredsvise affattede Fortegnelser over Patroner (denne Rubrik dog ofte udfyldt), Sognepræster og Herregaarde samt Angivelser af Kirkers og Præsters Expenser.

Landemodeprotokoller 1635—64, 1674—1854 7 Bd.

Tamperretsprotokol 1772—1798 1 Bd.

Domkapitlets Arkiv. Pergamenter 1578—1655, Ribe Kapitels Tegnebog 1538—1675 (af Kinch kaldet Kapitlets Divisionsprotokol), Adkomster og Retsdokumenter 1503—1667, Ribe Kapitels Jordebog 1669. Foruden disse Kapitlets fælles Sager er der ogsaa bevaret Sager fra enkelte Prælaturer, saaledes Arkidiakonaten (omfattende Kirkerne i Tørninglen, Lø, Tønder og Højer Herreder med Møgeltønder og Ballum), Dekanaten (Varde Syssels Kirker) og Domprovstiet (Hardsyssels Kirker, særlig oplysende er her Hardsyssels Provstis Jordebog 1655 med Angivelse af Kirkernes Jordegods, Indkomster og visse Udgifter).

Regnskaber. For Købstadkirkerne findes der betydelige Rækker af reviderede Regnskaber, til Dels med Bilag, og for Landsbykirkernes Vedkommende er der følgende betydeligere Grupper: Arkidiakonatets for sønderjydske Kirker 1554—1863 og Jelling

Syssels Kirker 1676/77—85/86. Desuden haves der Regnskaber for Hospitaler, latinske Skoler (bl. a. Ribe 1596—1807, dog med Lakuner) og danske Skoler.

INGTYPENS UDVIKLING I GEOGRAFISKE NAVNE OG SLÆGTSNAVNE.

Spørgsmaalet om Oprindelsen til de nordiske Stednavne paa *-ing* har været gjort til Genstand for vidtløftige Undersøgelser. Men disse har hidtil været noget for ensidig etymologiske, uden at tage tilstrækkelig flersidigt Hensyn til Navnedannelsens Udviklingshistorie, — en Skødesynd, som den nordiske Navneforskning meget ofte lider af.

I det følgende vil jeg prøve at tilvejebringe nogle rigtigere Rammer for Undersøgelsen. Den gængse Slags Etymologier, dvs. Henførelse til alskens lydlig mulige Stamord fra Ordbogen, indlader jeg mig i Reglen ikke paa, da jeg regner en saadan Fremgangsmaade for ret gold. Jeg søger at holde mig til de Forklaringer, der er geografisk nærliggende og iøjnefaldende, f. Ex. Afledning fra faktisk forekommende Indbyggernavne, — et Synspunkt, der er blevet stærkt forsømt.

Vedrørende det store sydgottonske Omraade kan jeg kun fremsætte nogle nødtørftige indledende Iagttagelser, da der ogsaa dér i høj Grad savnes grundlæggende Forarbejder. Som en prisværdig Undtagelse fra den almindelige Goldhed kan fremhæves *Langenfelt's »Toponymics in English«*, hvor de ellers saa grundsættelig forsømte Indbyggernavne bliver gjort til Genstand for omhyggelig Undersøgelse.

I. *Oversigt over praktisk vigtige Stofklasser.*

1. Stednavne, dannede af stedskildrende Led. Keltisk Kon-divinkon, indeholdende det yndede kelt. Flodnavne-

led Deva, Diva; pannonisk Aquinkon, ved Donau, vel afledet af aqua, »Vand«; ligurisk Flodnavn Savenca, hvoraf atter afledes et Indbyggernavn Savincates. Langbard. Egnsnavne Scoringa, jfr. eng. *shore*, »Kyst«. Gotisk (?) Flodnavn Scarniunga i Pannonien, vel af »Skarn«.

2. Følkenavne eller etniske Tillægsord, hvoraf atter kan dannes Landsnavne. Lat. Aurunci, der skal høre til Ausonii, »de sydøstlige« (?); litau. Lėtuwiniņkas, »Litauer«. Vandalisk Hasdingi, »Mænd med kvindelig Haardragt«, oldn. *haddr*. Oldtysk Thuringâ, vel afledet af Stammenavnet Ermunduri, og atter dannende Landsnavnet Thüringen.

3. Egn-Indbyggernavne, dannede af Stednavne, og atter dannende Egnsnavne. Russ. Poliak, Indbygger af Polen, dvs. »Sletten«. Oldeng. Centingas i Kent, Lindisfarnelondingas i Lindsey. Germaniseret frisisk But-jadinger i Landet »udenfor Jadebugten«, hvoraf atter Egnsnavnet Butjadingen.

4. Bygd-Indbyggernavne, dannede af Stednavne, og atter dannende Stednavne. Lett. Ridsiniks, Indbygger af Riga; oldeng. Eoforwicingas i York; flamsk Yperlinge i Ypern, Brügge-linge i Brügge, Mechelinge i Mecheln. Nyt Stednavn dannet af et saadant Indbyggernavn, oldeng. Hertfordingberie. Man vil maaske være tilbøjelig til at mene, at denne Gruppe ikke fortjener at sondres fra Gruppe 3; men vi skal nedenfor se, at der gives Egne, som nok kender Gruppe 3, men derimod ikke Gruppe 4, saa der maa i Brugen have været gjort et Skel.

5. Sønnavne og Slægtsnavne dannede af sammensatte Personnavne. (Kortnavne); deraf dannes atter Lands-, Egn- og Bygdnavne. Nordfrisisk Peter Jepping (= dansk Peter Jepsen); oldeng. Amulingas; tysk-lat. Karolingi, hvoraf tysk Landsnavn Kerlingen = Frankrig; tysk Hegelinge for Hetelinge (af Hetel, oldn. Heðinn), hvoraf tysk Landsnavn Hegelingen; nordfrisisk Tating, bygget paa Tate Eskels Grund.

6. Sønnavne og Slægtnavne dannede af det fulde, sammensatte Personnavn (Fuldnavn); deraf dannes atter Lands-, Egn- og Bygdnavne. Oldeng. Finn Folcwalding (= Finn Folcwalds Søn); islandsk Krákneflingar; tysk Agilolfingâ;

burgund. Gundbadingi (»de, der lever under Kong Gundbads Lov«); oldeng. Merewioingas = Franker; tysk Egnsnavn Lothringen; tysk Bygdnavn Sigmaringen; langbard. do. Ghislarengo.

7. Stednavne dannede af Type 5 plus efterhængt Stednavneled; tysk Richilinheim; gotlandsk Elingiahem; oldeng. Walsingaham, Bagingatun.

8. Stednavne dannede af Type 6, svarende til Nr. 7; oldeng. Godmundingham; gotlandsk Hagborlingbo.

II. Fordelingen hos Nordboernes Naboer.

Det tyske Omraade, hvortil her sproglig medregnes den franske Del af Nederlandene, afhjemler alle 8 Klasser; Afgrænsningen overfor Saxerne er noget svævende.

Klasse 1: langbard. Scoringa »Strandland«, Mauringa »Mose-land« (?). Nordtysk Bjerg Osning ved Osnabrück. Thyriingsk Salzungen af »Salt«, Schleusingen ved Strøm Schleuse, Egn Baringi med Bygd Behringen ved Strøm Bahra; bajersk Chemenatingun af lat. *caminata*, »Værelse med Kamin«. Særlig talrig synes denne Klasse ikke at være; i Förstemanns Liste over Navne paa *-ing* og *-ung* seer den patronymiske Oprindelse ud til at være i afgjort Overvægt.

Klasse 2, 3, 4: Folkenavne Polabingi og Smeldingi i Elblandet (slav. Po-labi, »ved Elben«); Egns-Indbyggernavn Baringâ, at slutte af lat. Baringenses i det førnævnte Baringi; Bygd-Indbyggernavne Mechelinge i Mecheln, Rojinger i Rojach (Lavantdalen, Kärnten). Afhjemlingsfeltet spænder fra Belgien til Kärnten, hvad der turde vise, at Brugen engang har været almindelig. Men den er ikke bleven stærkt udviklet, idet *-ing* tidlig er blevet trængt tilbage af *-er*, som dels stammer fra gottonsk *-warja*, dels fra lat. *-arius*. Brugen af *-ing* ved Klasserne 2, 3, 4 holder sig kraftigere hos de nordligere Folk, især Nordboerne.

Klassen 5, Slægtnavne paa *-ing* udgaaende fra Kortnavne, er til Gengæld stærkt produktiv i tyske Stednavne og skaber Typer, der afgjort er ukendte i Norden, saadan som Landsnavnet Kerlingen. Klasse 6, Slægtsnavne paa *-ing* udgaaende fra Fulddavne, er rigeligt udviklet og frembringer talrige Stednavne, medens den

i Norden kun optræder rent sporadisk og slet ikke viser sig i Stednavne; jfr. tyske Egnsnavne som Lothringen og Bygdnavne som Sigmaringen. Endelig er der de videreudviklede Klasser 7 og 8, Navne som Richilinheim og Alaholfinheim, hvortil der intet Sidestykke findes i Norden (bortset fra gotl. Elingiahem). Det er utvivlsomt, at saadanne »Fuldnavn-Ing« i et nordisk Øre strax røber en fremmed, sydgottosk Klang.

Iøvrigt er Fordelingen indenfor de enkelte Egne ofte højst forskellig, hvad jeg af Pladshensyn ikke her kan komme nærmere ind paa. F. Ex. er Bygdnavne paa *-ing* ret sjældne hos Frankerne og Elsasserne, hvor til Gengæld Typen *-heim* er yderst frugtbar; derimod myldrer *-ing* hos Lothringere, Svaber og Langbarder. En Kortskitse over en Del af disse Modsætninger har jeg givet i Artiklen »Frankisk Kolonisation paa allemanisk Grund« (»Geogr. Tidsskrift« Bd. 24, 1918, Hefte VI).

Den nordligste tætte Samling tyske »Fuldnavn-Ing«, jeg har truffet, er i Herrederne Unimoti og Laingau vestenfor Lüneburg; her vrimler det med Former som Sieverdingen, Schneverdingen, Gilmerdingen, Hilperdingen, Volkwardingen. I Nabolandskabet Bardengau findes et Elleringen, og Fuldnavnstypen er jo ogsaa frugtbar hos Bardernes Kolonister i Lombardiet. Naar Typen viser sig saa rigt udviklet som her, maa den afgjort opfattes som Kendemærke for tysk Nationalitet. Hos de tilgrænsende Saxer og Friser findes den kun rent sporadisk, saa Forskellen i Styrkegrad markerer Overgangen fra den ene Nationalitet til den anden.

Til Gengæld er »Fuldnavn-Ing« plus *-heim* afgjort svagere udviklet hos Tyskerne end hos de flanderske Saxer, skønt iøvrigt *-ingheim* er ret yndet i Rhinegnene. Jeg har hos Förstemann kun kunnet finde to Exempler, Alaholfingheim ved Maulbronn og Sigulfinkheim ved Lorsch.

Paavisningen af Saxernes Forraad af Ingtyper i Tyskland vanskeliggøres ved Nationalitetsblandingen. Det er ofte ikke let at afgøre, hvad der er ægte saxisk, og hvad der skyldes sekundær tysk Udvikling. Imidlertid kan vi dog se tilstrækkeligt til at skønne, at de brittiske Saxers ejendommelige Navne-

udvikling i mange Tilfælde ikke har sin Basis i Hjemlandet, men derimod først i Kolonierne paa Flanderns Kyst.

1. Ingstednavne, dannede af stedskildrende Led, forekommer, men synes ikke særlig fremtrædende. Et Par sikre Exemp-
ler er: Heslinge, nu Heselingen, i Heilangau, \angle »Hassel«; Dörp-
lingen i Nordvestholsten \angle »Torp«.

2, 3, 4. Et kendt saxisk Ingfolkenavn er Nordalbingi, og desuden forekommer Westfälinge. Men i Almindelighed synes hverken Folkenavne eller Egns-Indbyggernavne eller Bygd-Indbyggernavne hos Saxerne i Holsten og Hannover at ynde Endelsen *-ing*. Hvor Saxer og Friser mødes, bliver derfor Egnsnavne paa *-ing* Kendemærker for den frisiske Sprogskik; hvor Saxer og Danskere mødes, bliver Bygd-Indbyggernavne paa *-ing* Kendemærker for den danske.

5. Ingbygdnavne udgaaende fra usammensat Slægtsnavn synes at forekomme nogle Gange i Holsten; Dägelingen, Esingen, Hetlingen, Richlingen. Af Hensyn til Etymologiserings Farer tør jeg dog ikke udtale mig med Sikkerhed om Tydningen.

6. Ingbygdnavne udgaaende fra sammensat Slægtsnavn er temmelig sikkert Sachsendingen i Landet Wursten ved Cuxhaven \angle *Sachsmund, og Eggeringen nordvest for Hamburg \angle *Egghar, men jeg har ikke kunnet finde flere tilsvarende i disse Egne, og det k u n d e vel tænkes, at de nævnte to udgik fra frankisk Kolonisation. Modsætningen til den myldrende tyske Tilvirkning af saadanne Typer i Herrederne Unimoti og Laingan er ialfald paafaldende.

7. Et eneste *-ing-heim* har jeg fundet ved Nordspidsen af Hannover, nemlig Brüninghem i Ostingau. Medens dette er enestaaende, er der fuldt op af *-ing* i Forbindelse med andre Navnelid. Tæt ved Brüninghem ligger Kedingbruch, Dörringwort, Pädingwort. I Holsten: Talingburen, Hollingsted, Weddingsted, Weddinghusen, Tzellingehusen, nu Kellinghusen; Cyængæhusæn, nu Zenhusen; slige Navne bidrager stærkt til at give det saxiske Stednavneforraad Præg. De to sidste har den angelsaxiske Palatalisering af *k*, hvad der røber, at vi har med virkelig saxisk Navnedannelse at gøre.

Vigtigt er det, at der i hele Nordtyskland ikke forekommer et eneste Exempel paa *-ing* i Forbindelse med det typisk saxiske Stednavneled *-tun*. Jeg har hos Förstemann noteret følgende Exempler paa *-tun*: Thun ved Stade, Tunu ved Göttingen; Flechtunum ved Höxter, Hamertunen ved Stendal; Loctuna ved Goslar; Mackentun ved Fallingbostel; Moorthun ved Norden; Onder-tunun ved Burgdorf; Thorntune ved Goslar; Veletunnum ved Braunschweig. Forleddene synes gennemgaaende at være geografiske, jfr. Hamer-, Moor- og Thorn-; kun Macken- seer ud til at være et Personnavn.

Fuldnavn-Ing med efterhængt Stednavneled synes aldeles ikke at forekomme i Saxernes egentlige Hjemland, Holsten og Nordhannover. Derimod i Westfalen findes hyppig Former som Wiggerenchusen (nu Wiggeringhausen). Ricoldinghusen (nu Recklinghausen), Simanningthorp etc., men hvorvidt de skyldes de egentlige Saxer, tør jeg ikke udtale mig om; snarest synes de vel at skyldes saxisk Returpaavirkning fra Flandern.

I Typer som Brüninghem og Kedingbruch kan vi vel nok se Forudsætningen for Udviklingen af tilsvarende Former i England: Walsingham, Bolingbroke etc.; eller skulde de være Returudstraaling fra de flanderske Saxer? Men hvorfor savnes fuldkommen en hjemland-saxisk Prototyp til den engelske Yndlings-type *-ington*? Der er her en Uoverensstemmelse mellem Hjemlandets og Nybygdens Skik, som er vanskelig at forklare. Jeg maa forlade den med et Spørgsmaalstegn.

De flanderske og engelske Saxers Tilvirkning af Ingtyper er afgjort stærkere end de holstenske og hannoveranske Stammefrænders.

Exempler paa de forskellige Klasser er: 1. Ingbygdnavne med geogr. Indhold: Westringe (Domesday Book) ved den vestlige Ende af Sussex; 2. Folkenavne som Seringas »Kinesere« og Sercingas »Saracener«; 3. Egns-Indbyggernavne som Centingas i Kent og Lindisfarnelondingas i Lindsey; 4. Bygd-Indbyggernavne som Eoforwicingas i York; 5 & 6. Slægtnavne som Iclingas og Folewalingas, hvoraf atter Bygdnavne som Wacheringa

(Dom. B.), nu Wakering i Essex, og Godelminge (Dom. B.), nu Godalming i Surrey; 7 & 8, sammensatte Bygdnavne som Walsingham (Dom. B.), nu Walsingham i Norfolk, og Godmundingham (Beda), nu Goodmanham i East Riding.

Vi vil nu kortelig mønstre de enkelte Klasser med stadigt Henblik paa Forholdet til Saxerne i Hjemlandet. Om Klasse 1. Westringe, er i Overvægt over Klasse 5. Wakering, skal jeg ikke indlade mig paa at afgøre, da jeg som ovenfor antydet nærer nogen Mistro til Etymologernes Resultater overfor Former af disse Typer. Klasserne 2, 3, 4 synes at være rigelig afhjemlede; jfr. Langenfeldt. »Toponymics in English«, hvor der er givet rigelige Samlinger. Heri slutter de britiske Saxer sig nærmere til Frisland og Norden end til deres Brødre i Hjemstavn; en Type som Lindisfarnelondingas turde vistnok være ret utænkelig hos Saxerne i Holsten og Hannover. Ved Bygdnavne af Klasse 6 er der mindre Modsætning; jeg har i Domesday Book kun kunnet finde følgende sikre Exempler: Godelminge i Surrey, Herbertinges i Sussex, Wimeringes i Hants og Wineferthine i Norfolk*); det kan saa nogenlunde svare til Sachsendingen i Nordhannover, Eggeringen i Holsten. Ved Klasse 7 er der atter stærk Modsætning. Det er velkendt, at Navne som Walsingham og Buckingham er typiske for de britiske Saxer (Walsingham, Bochingham, Dom. B.), medens vi derimod i Hjemlandet kun har fundet et enkelt Rudiment, Brüninghem i Nordhannover. Typens Hovedarnested er tydeligt nok Flandern, hvor der er fuldt af Navne som Blaringhem, Ebblinghem, Radinghem etc. — Endnu mere tilspidset er Modsætningsforholdet ved Typen *-ingtun*. At den er ligesaa karakteristisk for de britiske Saxer som *-ingham*, fremgaar af saadanne velkendte Navne som Wellington og Washington (Wasingetone Dom B.); deraf er der slet ingen Spor sos Hjemlandets Saxer, medens derimod Flandern har omkring en Snes Exempler. Vi har ovenfor seet, at *-tun* i Hjemlandet næsten kun synes at forbindes med geografiske Forled som »Moor« og

*) Jeg har gennemgaaet den efter Indices i Udgaven af 1816. Her skal jeg endnu blot nævne Brocowarding, Gloucester 168 a, og Warcatinge, Suffolk 371 b, som jeg ikke tør klassificere.

»Thorn«. Ved Klasse 8. Fuldnavns-ing plus Stednavneled, hersker stadig samme tilspidsede Forhold mellem Nybygd og Hjemstavn. Vi finder f. Ex. følgende britiske Exempler: Godmundingham Beda II, 13, nu Goodmanham i East Riding; Hachberdingham, Helperincham (Dom. B.) i Lincolnshire; Wiboldingtune, Hunlavin(g)tone, Alvredin(g)tone (Dom. B.). Tilsvarende Typer findes ikke hos Saxerne i Hjemlandet; vi har som ovenfor nævnt kun fundet Fuldavns-Ing i Forbindelse med yngre Typer som *-huson* og *-thorp* (i Westfalen). — I Forholdet mellem de britiske og flanderske Saxer viser der sig en Modsætning ved denne Klasses Underafdelinger. Typen *-ing-heim* er meget stærkt udviklet i Flandern, endog adskilligt stærkere end i Britannien; den har aabenbart for Saxernes Vedkommende sit Arnested paa flandersk Jord. Jfr. Ansoldinghem, Ascoldengehem, Dagmaringahem, Erenbaldenghem, Henrikingahem, Humbaldinghem, Ingaldinghem, Ramaringhem, Ricolwingahem, Seueringahem, Thiabodingahem, 2 Walderinghem, Wolbrechtenghem, 2 Wulveringhem. Derimod kan der næppe paavises et eneste tydelig tilsvarende Forled ved *-tun*, kun Navne som Audincthun, Tourlinc-tun, Waringethun. I Förstemanns Liste over flanderske *-tun* synes Forleddet overhovedet kun en eneste Gang at være et Fuldnavn, nemlig ved Wolfertun. Der synes baade i Hjemlandet og i Nybygderne at være et fast Afstandsforhold mellem *-heim* og *-tun*, saadan, at *-heim* stadig er et Hestehoved foran.

Hjemland	Flandern	Britannien
Kortnavn + -ingheim	Fuldnavn + -ingheim	Fuldnavn + -ingheim
Brüninghem	Ansoldinghem	Godmundingham
Geogr. Led + -tun	Kortnavn + -ingtun	Fuldnavn + -ingtun
Thorntune	Theletingtun	Wiboldingtune.

En lignende kronologisk Iagttagelse er allerede gjort af Round i »The Commune of London« (1899), idet han paaviser, at medens *-heim* hos de britiske Saxer normalt har saxiske Forled, forbindes *-tun* ofte med kristelige Personnavne. Han mener ogsaa at kunne iagttage, at *-heim* dominerer de naturlige Landgangspunkter og strækker sig op langs Flodløbene, medens *-tun* udfylder det bagvedliggende Land i Mellemrummene.

Om Indholdet af de saxiske Ingstednavne hersker der nogen Uenighed blandt Forskerne. *Kemble* formoder i vidt Omfang patronymisk Oprindelse, og heri følges han af *Hellquist*. Mod denne Opfattelse tager *Round* til Genmæle, og hans Resultater godkendes af *Steenstrup* i »Indledende Studier over de danske Stednavnes Bygning«, 337.

Round fremdrager bl. a. Stednavnet Angmeringaton, som Forfægterne af den patronymiske Tydning uvilkaarlig vilde aflede fra »Efterkommerne af Angemar«; men i Virkeligheden viser det sig at hidrøre fra Indbyggerne af et i Domesday Book nævnt Sted Angemare. Han viser ogsaa, at *-ing* i forskellige Tilfælde er uægte, f. Ex. i Huntingdon < Huntedone.

Paa den Maade kan der jo fradrages en Del Exempler, men jeg troer dog ikke, det ændrer væsentligt ved Hovedsummen. Ogsaa gaar *Round* for vidt, naar han vil støtte sig paa, at en Del nuværende *-ington* i Domesday Book skrives *-inton*; thi saadanne Skrivemaader skyldes ofte simpelthen Skodesløshed eller fransk Manér. Jfr. f. Ex. Limintone i Somerset 94 a = Limington 91 a, Alvredintone og Hunlavintone, der nødvendig maa rettes til Alvedredington, Hunlavington, fordi Ejeform af Alfred og Hunlaf aldrig kan ende paa *-in*. Hovedsagen er og bliver den Kendsgæring, at de saxiske Stednavne paa *-ingheim* og *-ingtun* i meget vidt Omfang maa afledes fra Personnavne. Altsaa har *Hellquist*, trods *Rounds* Fradrag, Ret i sin Opfattelse af de saxiske Stednavne; men deraf følger rigtignok ingenlunde, at han har Ret i sin Opfattelse af de *nordiske*, thi netop mellem saxisk og nordisk ligger der et afgjort Skel, saa vi ikke kan slutte fra den ene Part til den anden.

Vor Undersøgelse har vist os, at der maa tillægges den flanderske Saxerbygd en vigtig Rolle i Udviklingen. Typen *-ingheim*, hvortil det hannoveranske Brünninghem nok viser Tilløb i Hjemlandet, kommer først her til virkelig Udfoldelse. For Fuldnavns-*-ingheim* er Flandern det absolute Fødested og vistnok ogsaa Kulminationspunktet. Typen *-tun*, der i Hjemlandet saa at sige udelukkende var geografisk, gaar i Flandern over til at sammensæt-

tes med Personnavne, og først her skabes Typen *-ingtun*, der siden i Brittannien udvikler sig videre til Fuldnavn*-ingtun*.

Fra Flandern spredes de nyskabte Typer siden med Søfarten til forskellige Kystegne mod Nordøst, uden dog at naa til Hjemlands-Saxerne. Saaledes finder vi Ingaldinghem og Wulviringhem i Frisland; Elingiahem paa Gotland; Færingatunum hos Upsvearne ved Mälarens Udløb; fra saxisk Indflydelse maa vi ogsaa kunne udlede en gotlandsk Type som Hagborlingbo. At den svenske og norske Type *-tuna* har sit Udgangspunkt i Flandern, ikke i Saxernes Hjemland, kan skønnes deraf, at den sammensættes med Personnavne, hvortil Modellen ikke kan søges i de hjemlandsaxiske Navne. Paa den anden Side maa Overførelsen være skeet, inden Typen *-ington* var bleven rigtig udfoldet, thi vi finder kun det ene Tilløb til denne Type, nemlig Færingatunum.

Saa meget om Saxerne; vi vender os nu til deres nære Frænder Friserne. Saa vidt jeg kan skønne, indtager Friserne en Slags Mellemstilling: de gaar videre i Udvikling af Ingtyper end Hjemlandssaxerne, men dog langt fra saa vidt som de udvandrede Saxer, og det lader sig spore, hvordan Indflydelsen fra Centret i den flanderske Saxerbygd endnu fremtræder tydelig i hollandsk Frisland, men taber sig længere mod Nordøst.

Klasse 1, Ingbygdnavne med stedskildrende Indhold, kendes men kan dog næppe siges at sætte saadan Præg paa Landskabet som Typen *-heim*. Uden at inklade mig nærmere paa den altid prekære Etymologi nævner jeg som mulige Exempler fra hollandsk Frisland: Groningen, fris. Grens, med frisisk Palatalisering *-ns* for *-ng*; Ezinge; Tochingen; Peazens; fra Østfrisland: Auinge, Esens, Tettens, Atens; fra Eiderstedt: Esing, Sach. »Das Herzogtum Schleswig« II, 156; fra Pelworm Baling, Sach 183; fra Før Gotinga, Sach 241. Paa Amrum og Sild savnes denne Klasse helt.

Klasse 3, Egns-Indbyggernavne paa *-ing*, er rigt udviklet: Westeringe vest for Vlie, Butjadinger »udenfor Jade«. Stedinger i Stade, dvs. »Kystlandet«, Pelwerminger paa Pelworm, Strandin-

ger paa Strand (Nordstrand), Wallinger paa Wäl, dvs. »Kysten« = Bøking og Viding Herreder, Moringer i Risum Moor, Føringer paa Før, Amringer paa Amrum, Sildringer paa Sild. Af saadanne Indbyggernavne dannes en Række nye Egnsnavne: Wieringen for det ældre Ønavn Wironi, Butjadingen, Stedingerland, Harlingerland, for ældre Herlega (fris. Harns), Rüstringerland, for ældre Hriustri, Risingmor, Lundingland, Hornungland, Peelwermingherde, Strandingerland. Det tør derfor formodes, at alle nordfrisiske Herredsnavne paa *-ing* er opstaaede paa denne Maade. Herhen hører i Eiderstedt Thynning og Giæ(r)thning el. Gardinghe, nu Garding. Sidstnævnte er vel egentlig Navn for Gardinge gheest (1438), som er afledet af Garsand, se Sach, II, 151; Dobbeltformen *-ing* og *-ning* peger stærkt i Retning af Indbyggernavn, jfr. Løjtinger og Løjtninger i Løjt, Nibinger og Nivninger i Nibe etc. Byltring el. Beltring Herred har sikkert sine Indbyggere fra den østfrisiske Ø Baltrum, ligesom Bygden Fedderingman i Naboherredet Edom vel stammer fra gamle Genboer til denne Ø, »Mænd fra Federgau«. Bøking Herreds Indbyggere er Folk fra Bøgekrat-Eggen, Viding Herreds Indbyggere er Folk fra Vidaaen.

Klasse 4. Bygdindbyggernavne paa *-ing*, synes ikke at forekomme hos Nordfriserne; hvordan det er hos de sydlige Friser, tør jeg ikke udtale mig om. *Johansen*, »Die nordfriesische Sprache nach der Föhringer und Amringer Mundart«, 157, har ved Siden af en Række Exempler paa *-ing* ved Egns-Indbyggernavne, kun *-ar* ved Bygd-Indbyggernavne: hüßmar, kiilar altnaaar, hamborgar, amstardamar; ligesaa keidamar 251. Her findes nok Former som Klenninger Bähri ved Klintum og Stedsönninger ved Stedesand. Allen, »Det danske Sprogs Hist. i Sdj.«, II, 750; endvidere Engesbullinger ved Enge (Meiers Kort hos Danckwerth Tab. XII), *Lundinger ved Lund med Afbygd paa Øen Lundingland (Meier Tab. XI), Horninger i Langhorn, Turpinger i Dörpum, Bræjlsinger i Bredsted, Fjoldinger i Fjolde, efter Meddelelse af Lærer *Lorenzen*, Bordelum. Nordfriserne gemmer med stor Trofasthed paa den Slags Former; men der er ingen Tvivl om, at

de er Laan fra Sønderjysk. I et Tilfælde som Lund er jo ogsaa Udgangspunktet tydelig dansk.

Klasse 5, Søn- og Slægtnavne paa *-ing* med usammensat Stamord har holdt sig usædvanlig længe i levende Brug hos Nordfriserne. *Sach* citerer i 2. Del af »Das Herzogtum Schleswig« en Række Mandtal fra 15.—16. Aarh., som vrimler af Sønnavne paa *-ing*. F. Ex. fra Bordelum 1519, S. 302: Herre Toding, Jappe Toding, Broder Nissing, Harke Nissing; fra Butkebul 1463: Banne Annongh, Broder Duyng; 1519: Odke Toring, Peter Esting, Ketel Nissing, Sunne Nissing. Følgen af denne sent fortsatte Brug af oldgottonske Sønnavne paa *-ing* er, at der ogsaa tilsvarende sent kan dannes Ingbygdnavne med personligt Indhold. Et saadant er f. Ex. Tating i Eiderstedt. Derom hedder det i *Chronicon Eiderstadense* fra 15. Aarhundrede: »Anno Christi 1100 in der vasten an St. Benedictus Dage ward gebuwet eine holten capelle by Wittendünen in de ere S. Magni vp Taten Eskels Land, vnde wart genömet Tatinghen vnde was dat erste Gadeshus in Spadenland (Marsklandet)«.

Klasse 6, Søn- og Slægtnavne paa *-ing*, udgaaende fra Fuldnavne, synes ikke at være saa udbredte hos Friserne som Klasse 5; ialfald er der ingen Fortsættelse at spore i de nordfrisiske Mandtal fra 16. Aarh. Af hidrørende Bygdnavne kender jeg kun et eneste, nemlig Baldratingen paa Øen Texel, hvortil der mærkeligt nok foreligger en Biform Baltremodorf, se Förstemann, »Altdeutsches Namenbuch«, 2. Udg., Stedn. I, 348. Om Achtersing i Eiderstedt skulde kunne høre sammestedshen, skal jeg lade være usagt.

Klasse 7, *-ing* plus Stednavneled, lader sig i sit ældste Lag afhjemle med forskellige *-ingheim*. De holder sig alle til vestlige Egne — ligesom Baldratingen —, hvad der rober Udstraaling fra Ingheim-Centret i den flanderske Saxerbygd. Hertil hører: Tatingham i holl. Frisland, *Sach* II, 158; Pettinghem ved Jadebugten; Hrisingham smst., nu Rysum, Förstemann, II, 1447. Medens Udviklingen af *-ingheim* ikke synes at trænge frem videre østpaa udover Jade, fremviser den frisiske Sekundærudvikling en hel Række *-ing* plus Vedhæft. Deraf genfindes flere hos

Hjemlandets Saxer; i det hele følges den frisiske Sekundærudvikling paa dette Punkt nøje med den saxiske. Exempler er: Cammingahunderi ved Leeuwarden, Förstemann II, 1638; Hamyngehorne, Eiderstedt, Sach, II, 146; Imminghusen, Beltring Herred, Sach II, 180; Waringhusen, S. Geest H., Sach II, 302; Fedderingman, Edoms Herred, do. II, 187; Klintringsted (1352) = Stedesand, Kær H., Sach II, 292; Heddinghusen, Før, do. II, 271; Wallingstede, Amrum, do. II, 254; Wenningstede, Schillinghörn, Sild, do. II, 222. Herhen maa vi vel ogsaa regne Hollingsted, Ellingsted, Bollingsted, Immingsted, Tinningssted, skønt de skyder sig lovlig langt ind paa dansk Grund; at tage disse Ingstedenavne som Levn fra tidlig Folkevandringstid, som *Vilh. la Cour* gør i »Geschichte des schleswigschen Volkes«, gaar aldeles ikke an, da de afgjort hører til Sekundærlaget. — Om Indholdet af de her nævnte *-ing* lader der sig ikke paa Forhaand opstille nogen altomfattende Regel. Fedderingman har vi ovenfor tydet som »Mænd fra Federgau«, og Wallingstede er vel en Landingsplads for Wallinger fra Kystlandet Wal; Klintringsted har aabenbart Navn af Klintringerne paa Klint ∴ Geestranden jfr. Klintringenge = Enge, og Klintringe (1352) = Klintrum i samme Nabolag; derimod Tatingham har vel ligesom Tating sin Rod i et Personnavn, og Cammingahunderi henføres af Förstemann til det i Leeuwarden hyppige Slægtnavn Camminga, jfr. *J. Winkler*, »Lijst van Frische eigennamen«, 208. (Om la Cour Dan. Stud. 1924, 83).

Klasse 8. Fuldnavns*-ing* plus Stednavneled, har jeg kun forefundet i to Exemplarer, Ingaldinghem, nu Tinallinge ved Bello i Prov. Groningen, og Wulviringhem, se Förstemann, I. 1584, og II, 1436. Disse sporadiske Dannelser maa som sagt sættes i Forbindelse med Ingheim-Centret i den flanderske Saxerbygd.

Naar noget skal fremhæves som ejendommeligt for den frisiske Skik, maa det være det stærke Eftertryk, der lægges paa Egns-Indbyggernavnene. Vi har ovenfor seet, at der i yngre Tid næsten over hele Linjen dannes nye Egnsnavne af Indbyggernavnene, lige fra Wieringen og Butjadingen til Peelwermingherde, Strandingerland, Bøking og Viding Herreder. Dertil svarer ydermere Egnsnavne, dannede af Indbyggernavne paa *-mann*:

Mormerland \leq Mórman, Brokmerland af Brókman, Schiermonnikoog af Schierman; endelig Dannelser som Kennemerland for ældre Kinhem, Humsterland for ældre Hugmerki, Wurstenerland »de paa Wurt-Højene siddendes Land«. Af frisisk Indflydelse forklares sikkert også det nederlandske Nardingland ved Byen Naarden, som grænser umiddelbart op til Vestfrisland. — Paa de nordligste Øer savnes denne Skik; der tales aldrig om *Føringland, *Amringland, *Sildringland. Hos de tilgrænsende Jyder og Odaner kan den findes, f. Ex. i Barngø Syssel for Barwith Syssel, Heingø Herred ved He; Taasinge for Þórslundr; men det er en sjælden Undtagelse; vi hører aldrig, at der dannes nye Egnsnavne af Indbyggernavne som Høvringer, Tyndringer, Risinger, Næssinger, Varsinger, Alsinger, Gramere etc.

Da Egns-Indbyggernavnene paa -ing hos Friserne spiller en saa fremragende Rolle, er det desto mere paafaldende, at der saa at sige fuldstændig savnes en tilsvarende Klasse Bygd-Indbyggernavne. Egns-Indbyggernavnene paa -ing er med andre Ord en udpræget Adelsklasse. Paa Nordisk gøres dette Skel ikke; Indbyggernavnene paa -ing er rigelig repræsenterede ved Bygdnavnene. Højt regnet paa Fyn og de sydligere Øer hersker det frisiske Forhold, og det skyldes maaske tilfældigt Afhjemlingsbrist ved Bygdindbyggernavnene.

Man vil heraf skønne, at i Forholdet til Endelsen -ing er den frisisk-danske Nationalgrænse tydelig markeret paa begge Sider. Paa frisisk Side har vi den tætte Række Egnsnavne, der mer eller mindre tydelig gaar tilbage til Indbyggernavne: Thynning, Gerdinghe, Pelwermingherde, Strandingerland, Lundingland, Beltring, Hornungland, Risingmor, Bøking, Viding; over mod dansk Side Bygdindbyggernavnene Fjoldinger, Klenninger, Stedsönninger, Engesbullinger, Lækringer, Ly(gu)minger, Brarpninger, Sædninger, Rensinger, 2 Lundinger, Tyndringer, Garinger, Dalinger, Høvringer, Emlinger, Sejslinger*). Der synes at holdes ret strængt over Skellet. Saaledes synes der aldrig at forekomme nogen Ingform ved Bygdnavnet Risum el. Rysum (1352, 1450, 1463 etc.);

*) Jeg medtager her nogle saakaldt frisiske Former, da disse utvivlsomt er danske Laan, se S. 114 øverst.

men derimod bliver *Eggen* Risum Moor gentagende kaldt Rising-mor (1429, *1470, se Sach II, 201, 202).

I en anden Modsætning staar Nordfriserne til det tilgrænsende jyske Omraade derved, at de til at danne Egns-Indbyggernavne ikke bruger andre Afledningstyper end *-ing*, medens der imod deres jyske Naboer har et større Udvalg af Typer: ved Siden af Fanninger forekommer Fanniker; dertil slutter sig Manniker paa Manø, og (maaske ikke helt sikkert) Lyviker paa Livø, jfr. Lolliker paa Laaland. Endvidere haves Rømiser paa Røm, Nordriser i Nørrejyland, og Aabutter for Aaboer.

III. *Fordelingen hos Nordboerne.*

Jeg maa i det væsentlige holde mig til Danskerne og nøjes med af og til at kaste nogle Sideblik paa deres Nærfrænder.

Nordboerne som Helhed kan siges at afhjemle Klasserne 1, 2, 3, 4, 5, medens 6 og 7 kun rent sporadisk er tilstede. Hvorvidt der af Klasse 5a, Slægtnavne, kan tænkes at dannes en Klasse 5b, patronymiske Stednavne, er et Stridsspørgsmaal, som jeg vil gemme til sidst.

Klasse 1, Ingstednavne af stedmærkende Indhold svarende til de langbard. Egnsnavne Scoringa og Mauringa og got. (?) Flodnavn Scarniunga, har vi tydeligst ved visse Egnsnavne og Vandnavne. Halvø Skallingen i Varde Syssel; Grunde Hadingen ved Bornholm, Flessingen i Lillebælt, Svitring øst for Vendsyssel; Bugt Vemming Bund ved Sundved; Søer Yddingen og Tydingen, Baræ & Gønge Herreder, Skaane; Hevring Aa i Rougsø Herred med Hevring Flak, jfr. Hever Strøm vest for Sønderjylland, Havvæsenet Rans Datter Hefring, Snorre, Skåldskaparmål 69. Ved Bygdnavne kan vi ofte være i Tvivl, om Endelsen *-ing* er oprindelig, eller om den er laant fra et Indbyggernavn. Formodningsvis kan her nævnes: Boltunge ved Bolte Skov, Gudme Hd., Fyn; Flintunge nord for Laalands Sydøstspids Flintore, Musse Hd.; Gæfninge Sogn (1364) ved *Gefn = Lejre Aa. hvis gamle Navn skimtes i Gefnewathe (1170); Rødding Sogn tæt syd for Rød Sø, Nørlyng Hd., Jyll.; Stavsinge ved Stav Sø, Steninge ved Sten Sø, begge i Halmstads Hd., Halland.

Klasse 2, Folkenavne paa *-ing*, er ikke særlig stærkt udviklet. I ældre Skaansk findes Svenskinger for Svenskere, nærmest nedsettende; i Jysk Sindinger = Zigeunere, af Sind ǝ: Indere.

Klasse 3, Egn-Indbyggernavne paa *-ing*, er rigt udviklet ligesom hos Friserne. Vi tør gaa ud fra, at de fleste vigtigere Herreder og tilsvarende Omraader har haft saadanne; et Minde derom er *Cl. Clavus'* Opregning af fynske Herredsindbyggernavne i Naneytexten, se *Bjørnbos* og *Carl Petersens* Udgave S. 236. Adskillige foreligger imidlertid kun i en Sekundærform, hvor Ejendomsmærket *-s* er blevet hæftet til Stammen; det er et Rangmærke, hvorved Herredsindbyggernavnene adskiller sig fra Bygdindbyggernavnene. Exp. Skaaninger i Scadinauja; Hallinger for ældre Hallin hos Jordanes; Blekinger, hos Adam af Bremen Pleichani, visende tilbage paa et Egnsnavn *Bleik; Frostinger i Frosta Hd.; Borringer paa *Borgund = Bornholm. Fra Sjælland Røsingler i Kongelevet Røsnæs; *Tyssinger i Tuzæ Hd.; Faxinger i Faxæ Hd., *Helsingler i 2 Kongelev Hals. Fra de sydlige Øer. Falstringer paa Falster. *Volsinger paa Valnæs, *Myssinger i Mussæ Hd., *Slettinger paa Sletten, Fogellinghi i Fuglse Hd. (? , Cl. Clavus), *Tæringler paa Thærhøfdæ, *Hæslinger paa Hasselø, *Omlinger paa Halvøen Ommel, Ærø (Gunnar Knudsen). Fynske Exp. hos Clavus: Vuenzellinghi i Wændæslet Hd., Boggingi i Bokæ Hd., Vinningh(i) i Winnyng Hd., Salinghi i Salæng Hd., Skoghingi i Skou Hd., Odhoningi i Odense Hd. Det manglende *Lundingler fra Lundæ Hd. skimtes maaske i Slægtsnavnet Lonning, som findes paa Øerne ved Fyn. Jyske Exp.: Håningler i Hanæ Hd., Nord- og Mellem-Fjordinger ved Mariager Fjord, Rousinger i Roxæ Hd., Hallinger i Hallæ Hd.; Lunningboer i Lognø Kongelev og Birk; Aaboinger i Aabo Syssel, Lovringler i Lofræth Syssel, *Baringler i Barngel. Barwith Syssel, Anstningler i Anstath Hd., Skovningler i Stenderup Skov, Næssinger paa Haderslev Næs, Risinger i Risæ Hd., Fanningler paa Fanø, Birkeomraade, ogsaa kaldet Fanniker; Varnsinger i Varnæs Birk; Høvringer i Høthær Hd.; Tyndringler i Tundær Hd. Muligt er det (se S. 130), at Personnavnet Svend Dyring skriver sig fra Indbyggernavnet *Dyringer i Dyursæ Herreder. Af Sallingboer

kan vi vel ogsaa slutte os til et Indbyggernævn *Salinger, svarende til det fynske Salinghi; jfr. Stammenavnet Sabalingii fra 2. Aarh. e. Kr. — Noget usikker er Oprindelsen til Göinger, Gønger i Skaane, da Herredsnavnet fremviser de helt afvigende Former Gything og Gudisbo; den sidstnævnte Form kunde se ud til at indeholde et Personnavn.

Rimeligvis genitiviske S-Former er: *Højsinger i Høks Hd., Halland (se S. 130); Færsinger i Færs Hd., Gærdsinger i Gærds Hd., Skaane; Odsinger i Ods Hd., Rindsinger i Rinds Hd., Lømsinger i Kongelevet Lumsås; *Gejsinger paa Geds-ør; Tøssinger paa Þórslundr, Birkeomraade; Læsinger paa Læsø, Birkeomraade; Samsinger paa Samsø, Birkeomraade; Mørsinger paa Morsø; Alsinger paa Alsø*).

Istedendfor *-ing* optræder *-ik* og *-is* ved enkelte Øer: Lolliker paa Laaland, Lyviker (?) paa Livo, Fanniker paa Fanø, Maniker paa Manø, Rømsinger paa Røm.

Indbyggernavnet indført i Egnsnavnet har vi paa følgende Steder: Bleking; Borringholm, som er Navnets ægte, indfødte Form, jfr. oldeng. Burgenda-land; Michlingæ Hd. smst.; Tyssinge Mose; Taasinge; Geting el. *Getning Hd.; Heingæ Hd.; Barnges Syssel for Barwith Syssel. Af samme Oprindelse er mulig nogle af følgende Herredsnavne: Hænning, Bornh.; Arnøng, Laaland; Salæng, Winnyng, Fyn; Hasing, Rything, Styfring, Bylæng, Hatting, Hwiting i Jylland, samt Gæltling Kongeleve og Saling og Jalyng Syssel smst.

I deres Helhed er de danske Egns-Indbyggernavne ikke saa tilhøjelige som de frisiske til at trænge ind paa Egnsnavnenes Plads, og Navnetyper som Strandingerland, Harlingerland kendes ikke**).

Fortrængelsen af de gamle Egns-Indbyggernavne paa *-ing* synes at udgaa fra den sjællandske Lev-Bosættelse, men den nær-

*) S'et er ved nogle af disse Navne blevet opfattet som hørende til Stammen; f. Ex. tyder Wadstein Færsinger som = de ptolemæiske Firaisoi. I Almindelighed turde det vel være rimeligere at gaa ud fra en Genitiv. Kun ved Rousinger hører S'et afgjort til Stammen, da Herredet oprindelig hedder Roxæ; og rimeligvis udgaar Røssinger fra et oprindeligt »Røse«.

***) Jeg har kun noteret Gydingeland for Gotland.

mere Paavisning maa opsættes til Gennemgangen af næste Klasse, Bygdindbyggernavnene.

Klasse 4, Bygd-Indbyggernavne paa *-ing*, er stærkt udviklet i Norden og bliver derved et Nationalmærke i Danskhedens sydlige Grænsestrøg overfor Friser og Saxer; blot maa dertil tilføjes, at visse nordfrisiske Egne har optaget Skikken fra Dansk.

Følgende Hovedregler lader sig iagttage i Danmark. Bygd-Indbyggernavnene mangler Ejendomsmærket *s*, der er et Rangmærke for Herreds-Indbyggernavnene; derimod skifter det rene *-ing* ofte med *-ning*, undertiden ogsaa med *-ling* og *-ring*: Nibinger el. Nivninger, Lækninger og Lækringer; Indb. i Bredsted hedder Bræjslinger, Indb. i Bruunby Bromlinger, Indb. i Kivik Kivlinger. Særlig hyppig optræder *-ing* ved de korte Simplexer, saasom Linde, Tvede, Blære, Bjert, Skern, Bork, Uge, Fjorde. Dernæst er det i Jylland ret hyppigt ved *-heim*: 2 Siem, Hem, Lem, Vium, Lydum, Oddum, Løgum. Endelig har Alsingerne det ved *-borg* og *-bjerg*: Nørborg, Havnbjerg, Ærtbjerg, Lambjerg — di Nøborrings, di Havnbjerrings, di Ærtbjerrings. Jeg opfatter Endelsen *-ing* her som et Aldersrangmærke; i Hardsyssel og det nordlige Vardesyssel udgøres Sognavnene næsten udelukkende af de nævnte tre-fire Typer samt *-ing*, — dvs.: vi har her den danske Urnomenklatur saa at sige urørt fastholdt i denne konservative jyske Egn til den Dag idag.

Paafaldende er det, at den ret sene Type *-bøl* i det sydlige Nørrejylland og i Østsonderjylland næsten regelmæssig udmærkes med Indbyggernavne paa *-ing*. Dette maa være noget sekundært; der har aabenbart existeret et særskilt Indbygger-Element *-bolling*, svarende til *-batting* i Fej-battinger, skaansk Vilbattinger; norsk *-væring* ved Siden af *-ver*, *-sokning* ved Siden af *-soknar* etc. Exempelvis bliver Indbyggerne af Mosebøl ved Arnaa kaldt Aabøllinger; Indb. af Rott ved Treenen kaldes Rottbollinger, se Sach, »Das Herzogtum Schleswig« II, 328, og Lærer Lorenzen oplyser mig om, at Indb. af Enge paa Frisisk kaldes d'Ingsböla, hvortil hører en Form Engesbulling(e)r paa Meiers Kort hos Danckwerth Tab. XII*).

*) Meier har ogsaa en By Engesbul, men det er ifølge Lorenzen en Forvexling med Indbyggernavnet d'Ingsböla.

Spredt forekommer Indbyggernavne paa *-ing* ved en Række forskellige Typer i Danmark. Jeg har noteret 5 *-lev*, 2 *-løse*, 4 *-stad*, 2 *-by*, 1 *-rum*, 6 *-torp*, 1 *-gaard*; endvidere Tilfælde ved *-næs*, *-vig*, *-ø*, *-sø*, *-sand* og lignende Naturnavne. Tilsammen kan disse spredte Tilfælde næppe mere end nogenlunde opveje Gruppen Simplex-*ing*. Særlig breder Ingformerne sig i enkelte Egne, hvor den gamle Navneskik har holdt sig levende lige til Torp-Perioden, f. Ex. i Østsonderjylland og i Odsherred. I Almindelighed er derimod den fortsatte Tilvirkning af Indbyggernavne paa *-ing* tidlig ophørt i Danmark, hvorved saadanne Former er bleven staaende som Rangmærker for de før nævnte gamle Stednavnegrupper. Anderledes er det i Norge og særlig paa Island, hvor Dannelsen fortsættes og breder sig til alle mulige Grupper; jfr. min Exs eksempelsamling »Norges Indbyggernavne« i »Maal og Minne« 1918, samt *Langenfelt's* islandske Exempler i »Toponymics in English« S. 13 ff.

Naar jeg ovenfor har givet Levbyggerne Skyld for at have udryddet Indbyggernavnene paa *-ing*, da skyldes det følgende Overvejelser.

Vi har som nævnt *-ing* ved de privilegerede Typer Simplex, Heim og Borg-Bjerg, der sammen med Ingstednavne fylder det vestjyske Uromraade. Blandt de Bygdnavne, der kan kræve den næstfølgende Plads i Aldersrækken, indtager Lev og Stad en fremragende Plads. Ved den savnes Indbyggernavne paa *-ing* normalt, og da nu Lev og Stad hører til de første Banebrydere for den sydfra kommende Skik at danne Stednavne med personlige Elementer, er det naturligt at formode, at de ogsaa har brudt nye Baner med Hensyn til Indbyggernavnene. Jeg tænker mig, at de var Udbredere af Elementet *-warja*, som paa Kristi Tid kun var afhjemlet hos Vesttyskerne, men c. 500 Aar senere er naaet til Vidivarjerne i Preussen, og i Vikingetiden til Vikverjerne i det sydligste Norge, hvorfra det efterhaanden spredt sig over hele det norske Omraade. Paa Dansk er det nu afsvækket til *-ere*: Tyskere = Þjóðverjar. Den nærmere Paavisning af Elementet *-warja's* Spredning maa jeg imidlertid opsætte til en særskilt Undersøgelse. — Vi skal nu gennemgaa de enkelte

Egne af Danmark for at paavise Forbindelsen mellem Levbosættelsen og de gamle Indbyggernavnnes Forsvinden. Jeg eftersporer ogsaa Relikterne af foransat etnisk Artikel (»de Køge Høns«), der plejer at følges med Ingbonavnene*).

Sjælland maa ifølge H. V. Clausens Undersøgelser i »Aarb. f. nord. Oldk.« 1916 regnes for Levbosættelsens Centrum. Dermed stemmer det, at Ingbonavnene her er overordentlig stærkt tilbagetrængte. Øindbyggernavnet er Sjællandsfarer eller Sjællændere; en Form som *Sjællændinger findes næppe selv i Islandsk. Det synes, som Sjælland er Centrum for Udbredelsen af Elementet *-far*, der ellers forekommer hos Hallændinger, Blekinger, Lolliker, Langelændere og Angler. Fortsat Brug af Ingbonavne har kun holdt sig paa tre afsides Halvoer mod Nord og Nordvest, hvor de ogsaa har smittet Indbyggerne i to Levbygder, Ferslinger og Venslinger*). I samme Reliktfelt et Spor af den forannævnte Artikel: de Røsnæs Dreng = Røsingler. Iøvrigt bruger Sjælland næsten udelukkende Endelsen *-ere* = Køgere, og Konstruktionen Køge Høns.

Skaane med tilliggende Landskaber danner Periferien mod Ost. Her har vi Indbyggernavnene paa *-ing* baade ved højere og lavere Klasser, men bortset fra Landskabsindbyggernavnet Skaaninger har jeg hidtil ingen Afhjemlinger fundet vestenfor en Linje fra Helsingborg til Simrishamn; dvs., *-ing* er fordrevet fra Levbosættelsens Hovedomraade.

Øerne sydfør Sjælland og vestpaa til Lillebælt — *Laaland-Falster, Taasinge, Fyn* etc. — er i Forhold til den sjællandske Levbosættelse at regne for mere periferiske; dermed stemmer det, at Egns-Indbyggernavne paa *-ing* har holdt sig i almindelig Brug indtil ind i 15. Aarh., efter hvad vi kan skønne fra Cl. Clavus. Falstringer og Tøsingler lever fremdeles. Foransat etnisk Artikel er almindelig udbredt.

Mors har udpræget Levbosættelse, og dertil svarer, at Øen savner ethvert Spor af Indbyggernavne paa *-ing*, bortset fra Morsinger el. Morsingboer.

*) Jfr. mit Skrift »Jysk og østdansk Artikelbrug«.

**) Meddelelse fra Knud Jensen.

Aabo Syssel og *Himmer Syssel* har for største Delen udpræget Levbosættelse, og indenfor dens Omraade er næsten hvert Spor af Ingbonavne udryddet. Jævnfør Magister H. V. Clausens Kort Nr. VIII i »Aarb. f. nord. Oldk.« 1916. Vi finder nok levnet Navnet Aaboinger, dog kun hos Ommerboerne, ikke hos Aaboerne selv. Efter hvad jeg kan skønne, er Endelsen *-ere* (eller afkortet *-er*) stærkt fremherskende i Aabo Syssel, noget mindre i Østhimmerland; om Himmerland se Meddelelser af Lærer Ertbøll-Nielsen i min Afh. i »Hist. Aarvog for Skive og Omegn« 1921, 12. Mellem Aabo Syssel og Himmer Syssel ligger i Ommer Syssel et Reliktfelt for den ældre Skik, baade med Hensyn til Ingbonavne og Artikelbrug, og her sees det aldeles tydeligt, at *-ing* holder sig til Simplex og *-heim*, medens *-lev* og *-stad* undtagelsesløst faar Endelsen *-ere*. Denne Iagttagelse stadfæstes af to stedkendte Ommerboer, Lærer *N. P. Bjerregaard* i Skive og Gaardejer *Aage Sørensen* i Mellerup. Endvidere viser det sig, at baade Ingbonavne og foransat etnisk Artikel i Himmer Syssel og det vestlige Ommer Syssel holder sig vestenfor en Linje, der er markeret med Lev-Stad-Bygder*). Linjen gaar først fra Nibe Bredning til Lovns Bredning; paa denne Strækning kan nævnes følgende Grænsepunkter: Voxlev, Grydsted, Bislev, Valsted, Gundersted, Haverslev, Tisted, Højslev, Simested, Gedsted (ved Lovns Bredning). Ved Valsted ligger Danshøj med Gravsagn, mellem Haverslev og Tisted Skjoldhøje med Gravsagn, Olrik »Danm. Heltedigtn.« II, 285. Fra Simested fortsættes mod Sydøst til Randers, med Grænsepunkterne Øls(ted), Handest, Kovsted, Raasted, Helsted, Ovst, Vallev. Dette Stykke af Linjen følger Simested-Aadalen og Skalsaadalen, som ifølge Oplysning fra Statsgeolog Viktor Madsen maa have været ufremkommeligt Morads paa Folkevandringstiden. Syd for Hobro er Skalsaadalen flankeret af to gamle Fæstningsvolde, Dosset mod Vest og Dandiget mod Øst, hvad der vidner om, at her engang har været et midlertidigt Grænsepunkt for Danerne = Levbyggerne. Alle disse ledsagende Omstændigheder — Artikelbrug, Stednavne, Skjoldung-

*) Jfr. mit Skrift »Jysk og østdansk Artikelbrug« S. 134 og 141.

sagn og Dan-Fæstningsværk — vidner om, at Modsætningen mellem Inghonavne og Warja-navne falder sammen med et Stammeskel fra Folkevandringstiden.

Sønderjylland har leveret et temmelig rigeligt Stof til Oplysning om Indbyggernavnene ved Lev- og Stadbygder. At dømme efter de tilvejbragte Samlinger*), synes Levbosættelsen at have fortrængt den gamle Skik fra Omegnen af Haderslev og fra Størstedelen af Vestkysten. Næsten enstemmig fastslaar Meddelelserne, at Lev og Stad danner Indbyggernavne paa *-er* eller *-ere*, aldrig paa *-ing*. Herfor har jeg Vidnesbyrd fra følgende Steder: Haderslev (Ludv. Holberg), Jægerup, Roost, Hoptrup, Ø. Højst, Ravsted, Tønder, Kolstrup, Klipleve, Felsted, Svejrup, Dybbøl, Nybøl, Broager, Frøslev. Dir. Rossen, Tønder, siger, at denne Dannelsesmaade er undtagelsesløs; Gaardejer P. Rostgaard Evald i Roost skriver: »vi Folk her i Midtlandet (er) mest tilbøjelige til at bruge Endelsen *-er* Det er naturligt for os at sige Roost'er, Bedsteder, Kliplever, Haslere. . . . Derimod har vi her paa Midt- og Vestlandet liden Tilbøjelighed til at sige *-ing*«. En vistnok enestaaende Undtagelse fra den her paaviste almindelige Regel danner Emlingerne i Emmerslev og Sejslingerne i Sejerslev; de nævnte to Bygder ligger i et Yderhjørne, hvor Indbyggernavnene paa *-ing* har holdt sig særlig kraftig, og er da aabenbart bleven smittede af deres Omgivelser.

Hermed mener jeg at have godtgjort, at Lev og Stad normalt ikke danner Inghonavne. Iøvrigt gælder Iagttagelsen for Stads Vedkommende kun paa dansk Omraade; i Norge haves oftere Former som Baastinger, Rakstinger, Trykstinger, og Vikens Dialekt danner normalt Former med *-støding*, som f. Ex. Vivestødninger, se Ross, »Norsk Ordbog« under »Støding«, samt min Afh. i »Maal og Minne« 1918, 119.

Til Slutning paa Undersøgelsen af de danske Indbyggernavne maa jeg gøre opmærksom paa, at den næsten grundsættelige Forsømmelse af dette Ordforraadsstof har forvoldt en hel Del grasserende Vranglærdomme. Man laver alle mulige skarp-

*) Deponerede hos Stednavneudvalget.

sindige etymologiske Gætninger istendenfor at undersøge den endnu levende Sprogskik.

Exempelvis er det et gammelkendt Dogme, at Taasinge er »Thors-Eng«, og denne i Baroniet Thorsengs Navn optagne Tydning godkendes endnu af Weitemeyer i Salm. Lex. 1906, medens det mistydede Ønavn i Virkeligheden ikke er andet end Indbyggernavnet Taasinger el. Tøsing er til det oprindelige Navn Thorslund. Hing Herred skrives i A. D. Jørgensens Oversættelse af Valdemars Jordebog S. 133 Hejnge Herred, hvori der vel skal ligge en eller anden Etymologi, og nutildags er det fejlagtig omtydnet til Hind Herred, saa at endog det tilhørende Hingø radbrækkes til Hindø; i Virkeligheden indeholder den gamle Form Heingæ selvfølgelig Indbyggernavnet til Herredstingstedet He. Viding Herred bliver i Lyngbys Skrift om Nordfrisisk, endda paa selve Titelbladet, fejlagtig omlavet til »Hviding Herred«; selvfølgelig er det opkaldt efter Indbyggerne af Landet ved Vidaaen. De danske Winninghe, Vindinge etc., henføres af Hellquist, »Svenska ortnamn på -inge«, 168, til en Personnavnestamme Winn-, medens det dog er iøjnefaldende, at Vinding i Hardsyssel simpelthen vil sige »Afbyggere fra Nabosognet Vind«. Løjtingager i Sundved bliver af Kok, »Det danske Folkesprog i Sønderjylland«, II, 266, henført til sønderj. *løjt*, »at løfte«, medens det i Virkeligheden er en Bosættelse af Løjtinger fra det nærliggende Sogn Løjt. Det nordsjællandske Helsing er af Bering Liisberg, »Domina Helena« 51, afledet fra Nybyggere fra det fjærne svenske Helsingland; men det er aabenbart at gaa over Bækken efter Vand, naar vi har en saa snublende nærliggende Rod som det vestlig tilgrænsende Kongelev Hals, nu Halsnæs. En saadan Række fejle Tydninger viser tilstrækkelig den uheldige Følge af at ignorere Indbyggernavnenes Tilværelse.

Jeg forlader hermed Indbyggernavnene og vender mig til Klasserne 5—8, Slægtnavne og deraf dannede Stednavne. Vi kommer her til et vigtigt Stridsspørgsmaal ved Tolkningen af det nordiske Navneforraad.

Med Hensyn til Dannelsen af Slægtnavne staar Norden som

Helhed i afgjort Modsætning til Tyskere og Saxer. De urgotonske Slægtnavne udgaaende fra Kortnavne — Volsunger, Nivlunger, Hjadninger, vandalsk Hazdinger, got. Amalunger, langbard. Guginger, Lithinger, angl. Icelinger, kentisk-jysk Æscunger osv. — vedbliver næsten uomstridt at herske i Norden. Vi finder ikke blot i Folkevandringstiden Former som Skjoldunger, Siklinger, Helminger, Hredlinger, Skilvinger, Ynglinger, men endnu i Vikingetiden og senere dannes de gængse Slægtnavne tilsvarende: dansk Knytlinger, svensk Folkunger, islandsk Sturlunger etc. Naar Beowulf omtaler en svensk Fuldnavn-Ingtype som Wægmunding, og naar Finsburgdigtet indfører en dansk Person Hunlafing, tør vi ganske rolig stryge dem som ikke ægte nordiske, men stammende fra saxisk Sprogskik.

Helt lod den sydligere Sprogskik sig ganske vist ikke udelukke. Vi finder paa Gotland en Slægt *Hagborlinger, som sagens har hentet sit sproglige Mønster fra Flandern. I Norge blomstrede Arnmødlerne, og ogsaa Slægtnavnet Veklinger skal ifølge *A. Bugge*, »Norges Historie« II, 44, være afledet fra et Fuldnavn, nemlig Vegeir. At den udenlandske Sprogskik netop indfortes af en Slægt som Arnmødlerne, er ikke noget blot Lune af det blinde Tilfælde. Thi dette var netop »Norges mærkeligste Stormandsslægt i Middelalderen« (O. Øverland hos Salmonsen), saa det er forstaaeligt nok, at den kan have gaaet i Spidsen med at indføre fremmede Moder. Paa Island endelig finder vi en hel Række tilsvarende Former: Olmødler, Modylfinger, Krakneflinger, Freysgydler, se *Landnåma* 94, 125 etc. Denne Indstrømning paa den fjærne Ø maa forklares ved, at Islænderne var Nordens rejsevanteste og aandslivligste Folk.

Vi kommer nu til Slægtnavnenes Afspejling i Stednavne.

Spørgsmaalet om, hvorvidt der til Slægt. Helminger kan tænkes at svare et nord. Stedn. Helminge, opsætter jeg at drøfte til bagefter. Jeg nøjes foreløbig med at gennemgaa de Punkter, hvorom der hersker mere almindelig Enighed.

Det er givet, at trods Forekomsten af *Hagborlinger paa Gotland og Arnmødler i Norge, er det utænkeligt, at vi skulde kunne finde noget nordisk Stednavn af Typen *Hagborlinge,

*Arnmødlinge. Saadanne Former har, som nævnt, i vore Øren en afgjort unordisk Klang. Den nordligste Repræsentant for denne Type paa Vejen mod Danmark er vel Eggeringen nord-vest for Hamburg.

Jeg tilføjer til Analogi, at den hos Tyskere og Saxer saavndede Forbindelse af *-heim* med Personnavne næsten ikke forekommer i Norden. Der turde herske almindelig Enighed om, at den savnes i Danmark og paa det svenske Fastland. Et sporadisk Eskilhem paa Gotland maa forklares ved denne Øs særlige Søforbindelser med den flanderske Saxerbygd. Endvidere nævner *Magnus Olsen*, »Hedenske Kultminder« 36, et norsk Baldrsheimr; da Forleddet her er et Gudenavn, kan det følge en Undtagelsesregel, der ikke gjaldt for almindelige Dødeliges Navne.

Tilbage staar Typen *-ing* plus Stednavneled. Af den har jeg fundet tre Exempler, gotl. Elingiahem og Hagborlingbo, og uplandsk Færingatunum. Dem regner jeg alle for sporadisk Udsæd fra Centret i den flanderske Saxerbygd.

Klasse Nr. 8, Former som Erenbaldenghem etc., har jeg hidtil ikke fundet afhjælede i Norden, og jeg regner dem for absolut udelukkede.

Herefter vender jeg mig endelig til det af *Hellquist* drøftede Spørgsmaal om personligt Indhold i nordiske Stednavne paa *-ing*, *-ung*.

Hellquist gaar ret vidt i at formode, at Slægtnavne som Skjoldunger, Knytlinger, Vølsunger osv. i Nordisk har dannet Udgangspunkt for Stednavne, se »Om de svenska ortnamn på -inge« (»Göteborgs högskolas årsskrift 1904«) og »Ark. f. nord. fil.« XXIV, 84, & XXVI, 361. Derimod hævder Steenstrup, at de nordiske Ingstednavne ene dannes ved stedmærkende Forled, se »De danske Stednavne« S. 33, og »Indledende Studier over de danske Stednavnes Bygning«, S. 439 ff. Jeg selv har nærmest sluttet mig til Steenstrup, se Universitetsjubilæets »Blandinger«, II. H. 3, 107 ff.

De nævnte Indvendinger mod Hellquists Opfattelse har næppe endnu sagt det sidste Ord i Striden, men ialfald gaar han afgjort for vidt i at søge nordiske Ingstednavne forklarede som oprinde-

lige Slægtsnavne. Det er ikke nok med at tilvejebringe saa og saa mange lydlig ulastelige Etymologier; i hvert enkelt Tilfælde maa det prøves, om virkelig Afledningen fra et Slægtsnavn er tvingende, om ikke en Afledning fra et Stednavn eller et Indbyggernavn er mere nærliggende. Hellquist har nok selv udskilt en Række Ingstednavne som geografiske, f. Ex. Uttringe ved Søen Uttran, Lästringe ved Søen Lästern, men denne Sigtningssproces er næppe tilstrækkelig gennemført.

Til Gunst for Hellquists Opfattelse af Ingstednavnene vilde det tale, hvis vi i Overleveringen oftere fandt tydelige Vink om Afledning fra Personer. Vi har jo den personlige Afledning overleveret ved mange Slags Stednavne. A. Stedsagn. Lejrekroniken: Danmark, Daneryge, Hedeby, Læsø, Roskilde, Skuldelev, Thorø. Saxe: Ammelhede, Baldersbrønde, Baldershøj, Frodebjerg, Haderslev, Hagehøj, Hamundsvig, Hedeby, Hiddensee, Hjarnø, Hurridshavn, Roskilde, Sigersted, Rydaarbøgerne: Gramby, Lyshøj. E. T. Kristensen (især »Danske Sagn« III) og andre Sagnoverleverere: Alftorne, Allerup, Andrup, Balsbjerg, Balsby, Bollershøj, Borum Eshøj, Eskilshøj, Esrum Sø, Fanefjord, Fregnegaard, Glumstrup, Grønsund, Grønved, Halsted, Hjarnesten, Limfjord, Læseaa, Lønnebjerg, Hanhøj, Oddehøj, Ramløse, Randbøl, Serriidslev, Taabelund, Tokkelund, Vilsund, Volhøj etc. B. Historiske Overleveringer. Heimskringla: Haraldseið, Jomsvikingasaga: Gunhilds Mose, Knytlingasaga: Ásbjarnarbuðar, Eyvindarbuðar, Lavarðsskogr, Ragnarsey, Ragnarsstaðir*). Vender vi os nu til Ing-Ung-Typen, finder vi den personlige Afledning tydelig foreliggende i Nordfrisland ved Tating, bygget paa Tate Eskels Grund; endvidere i Tyskland, ved episke Lands- eller Folkenavne som Hegelingen, og ved historiske Landsnavne som Kerlingen og Lothringen. Vi kan ogsaa finde dette Forhold genspejlet i nordiske Kilder, som naar vi i Fornaldar Sögur XI, c. 1. seer Kerlingaland og Lothringen omtalt umiddelbart efter Navngiverne Karl den Store og Lothar. Men paa nordisk Grund, eller ialfald paa dansk Grund, savnes ethvert Spor af noget tilsva-

*) Jeg tilføjer fra Valdemars Jordebog: Sigridlef, sikkert Jordegods efter Sigrid Storraade.

rende. Vi finder Balder knyttet til Baldersbrønde og Bollershøj, ikke til Baldringe, Beldringe og Beltring Herred; Grøn Jætte knyttet til Grønsund og Grønved, ikke til Grønning og Grøningasund; Hed knyttet til Hedeby, ikke til Hedinge; Hedin knyttet til Hiddensee, ikke til Hithning (Hejninge); Hjarne knyttet til Hjarno og Hjarnesten, ikke til Hierninge; Hatte knyttet til Hatsed (»Danske Studier« 1910, 5), ikke til Hatting. Det eneste Spor af en Persontilknytning, jeg har fundet ved et Ingstednavn, er Kæmpen Rønnonnd ved Rønninge paa Fyn, efter en Præstemeddelelse til Ole Worm, »Danske Sagn« III, 45; og Rønnonnd staar sagtens for *Rønning, ligesom Indbyggernavnet Borchind for Byrking, altsaa foreligger her ikke en Prototyp til Rønninge, men kun Stednavnet i personificerende Form. Nu er naturligvis den episke Personstedfæstelse langt fra nogen paalidelig Vejleder; naar f. Ex. Danparstaðir knyttes til Dan og Danmark, foreligger der en Annexion af et os uvedkommende Navn, da Danpar er = Dnjepr. Vi kan heller ikke uden videre vente, at Afledningen fra Personer skulde være bleven husket ved en større Mængde Ingbygder, da mange af dem uden Tvivl er saare gamle. Men naar den personlige Afledning kunde huskes ved Bygder som Skuldelev, Haderslev og Sigersted, der uden Tvivl ogsaa er gamle, er det i høj Grad paafaldende, at der ikke foreligger et eneste Sidestykke ved Ingstednavne; thi da Dannelsen af Indbyggernavne paa *-ing* holdt sig længere end Dannelsen af Stednavne paa *-lev*, indsees det ikke, hvorfor Mindet om personlig Oprindelse skulde have holdt sig bedre ved *-lev* end ved *-ing*. Sikkert er det, at det ingensteds er lykkedes Hellquist at gribe den personlige Ingstednavnerod saa at sige »paa fersk Gerning«, og vi kan ikke undgaa at føle Savnet af et saadant fast Holdepunkt til at gaa ud fra.

En temmelig stor Plads hos Hellquist tager Afledningerne fra Dyrenavne, Bjørn, Bæver, Fugl, Ged, Hane, Hval, Høns, Kat, Ko, Mus, Ravn, Svin, Ørn. Man kunde fra dansk Grund tilføje Hjerting < Hjort. Slige Navne kan unægtelig synes at have noget over sig, der uvilkaarlig peger i Retning af det personlige, af

Slægts-Opkaldelse. Men tvingende er denne Afledning ingenlunde. Hjerting i Nordslesvig f. Ex. kan tænkes at udgaa fra et Simplex-Stednavn Hjort; denne Form finder vi jo afhjemlet i Beowulf, og der findes en Hjortbæk i Nærheden, en Hjart Aa lidt længere borte. Vore Herredsnavne indeholder ikke saa lidt af Dyreverdenen: Hanæ, Høk, Uggelæ; Fuglæ, eller maaske rettere at læse *Fuglsæ, nu Fuglse; endvidere Byauærscog og Dyursæ, Horsælund, Swansø, Wrazhøg, dvs. »Svinehøj«. Jurlund kan vel komme af oldn. *jǫfurr*, »Vildsvin«, og Ramsyø af et Ord for »Vædder«, der kendes paa Tysk og Engelsk; Aræld, nu Arensherred med Arnholt og Arnsbæk, hører vel til oldn. ari, Arni »Ørn«. Det synes, som 3 af Laalands fire Herreder med Flid har faaet Navne efter Dyr: Fuglæ, Horsælund og Arnøng, hvad der turde hænge sammen med Offersteder; det fjerde Herred, Mossæ, har aabenbart Navn efter en Offermose.

Naar vi nu udfra ovenstaaende Herredsnavne danner Indbyggernavne efter gammel Skik, vil vi faa en Række zoologiske Ingnavne. F. Ex. hedder Hanæ Herreds Indbyggernavn Håninger; Cl. Clavus hos Bjørnbo og Carl Petersen S. 236 nævner et Herredsindbyggernavn Fogellinghi, der vel maa høre til Fuglse Herred, skønt Stedfæstelsen ikke passer (jfr. svensk Föghlinge); det nordsjællandske Slægtsnavn Højsing hos Nielsen, Olrik og Steenstrup, »Dansk Navneskik« 45, er sikkert Indbyggernavn til Høks Herred; det til svensk Getinge svarende Geting el. *Getning Herred i Hardsyssel, nu Ginding Hd., er opkaldt efter »Gedeskoven« eller »Gedehamseskoven«, Ginder-Skov med Ginding Schoufsgaard 1688(jfr. isl. *geitungr* = jysk *ginding*, »Gedehams«; Biformen med *-ning* ved Siden af Geting peger afgjort paa Indbyggernavn, jfr. ovenfor ved Gerdinghe-Giæ(r)thning. Personnavnet Svend Dyring indeholder vel Indbyggernavnet til Dyursæ Hd.

Saa meget om Muligheden for at finde zoologiske Ingstednavne, som ikke stammer fra Slægtsnavne. Men vi kan ogsaa gøre en Modprøve. Hvis de omtalte zoologiske Ingstedavne virkelig udgik fra Slægtsnavne, maatte vi først og fremmest vente at træffe en rigelig Mængde »Ulvinge« eller »Ylvinge«, thi Personnavneleddet Ulv var jo omtrent det mest yndede af alle, og det

har efterladt stærke Spor baade i Heltesagnets Ylvinger og i dansk Bosættelse, vel op imod et halvhundrede Stednavne som Ulslev, Ulsted, Ulstrup, Ulvsbjerg, Ulveskov etc. — Paa tysk Grund har jeg da ogsaa hos Förstemann fundet 4 Wulfingen, 5 Wulfilinga, 4 Wulfingheim, 1 Wulfilinghofen. — Men vender vi os nu til Hellquists Navneliste og undersøger Forholdet dér, vil vi finde, at Ulven glimrer ved fuldstændig Fraværelse. Denne Lakune kan ikke andet end svække Tilliden til, at Hellquists Opfattelse er rigtig.

Mere kunde der synes at ligge i Hellquists Argument, at talrige Ingstednavne er etymologisk dunkle og derfor ikke levner nogen anden Udvej end at ty til Slægtsnavne; thi et Særkende for Slægtnavne er netop den etymologiske Dunkelhed, der opstaar ved, at Fulddavne vilkaarlig afkappes og omformes til Kæleformer. Jfr. herom Hellquist, »Ark. f. nord. fil.« XXVI, 361 ff.

Det skal ogsaa indrømmes, at vi blandt de danske Ingstednavne faktisk kan finde enkelte, der upaatvivlelig udgaar fra Personnavne. Bjesing Bakke i Himmerland viser sig at gaa tilbage til Personnavnet Biari, som kendes fra Rökstenens Runeindskrift; Præglinge Ager i Odsherred kommer af et gammelt dansk Personnavn Prigil. — Men vel at mærke: Udviklingen gaar her ikke direkte fra Slægtsnavn til Stednavn, men vi har følgende Kæde: Personnavne Biari, Prigil > Stednavne Biersted, Prigildorp > Indbyggernavne Bjesinger, *Præglinger > Stednavne Bjesing Bakke, Præglinge Ager.

Naar først Afledningen fra Indbyggernavne er paavist i et Par Tilfælde, maa vi regne med, at samme Forklaring kan gælde for flere, thi der findes jo adskillige andre Tilfælde, hvor Indbyggernavne paa -ing udgaar fra Stednavne med personligt Indhold: Anstninger i Anstath, Borpninger i Bovrup, Brarpninger i Brarup, Emlinger i Emmerlev, Ferslinger i Ferslev, Gæslinger i Gaarslev, Holstringer i Holmstrup, Odhoninghi i Odense Herred, Ringsinger i Ringsebølle, Sejlslinger i Sejerslev, Stenstringer i Stenstrup, Sverpninger i Svejrup, Venslinger i Vensløv. Naar vi tager saadanne Former i Øjesyn, kan vi næppe afvise det Indtryk, at de for største Delen har samme Præg af »etymologisk

Dunkelhed« som Stednavnene paa Hellquists Liste. To falder ovenikøbet sammen med Navne fra Listen, nemlig Færslinger = Færslinge, og Gæslinger = Geslinge. Jeg vil dermed selvfølgelig ikke paastaa, at Færslinge skal føres tilbage til det sjællandske Færsløv, Geslinge til det jyske Gaarslev. Jeg vil blot paapege, at vi paaviselig kan komme til Formerne Færslinge- og Gæslinge- ad en helt anden Vej end den af Hellquist anviste; derved taber hans Forklaringsmaade adskilligt i tvingende Kraft.

Jeg vender mig nu til en anden Gruppe Ingstednavne. Hos Hellquist adskilles den ikke fra den lige ovenfor omhandlede, men for mig er der den Forskel, at vi her ikke forefinder Indbyggernavne, der peger tilbage paa Stednavne med personligt Indhold. Vigtigt er det, at vi nu i en hel Række Tilfælde vil forefinde geografiske Tilknytninger, der synes mig langt plausiblere end Hellquists Afledninger fra Slægtsnavne.

Biernungi, Gotland, Hellquist 15. Jfr. Bjerning ved Haderslev, ældre Byrning, Berning, som kan være Afbygd fra Bierned (∠ *Bjerved) paa Horne Land, Fyn (jfr. Barnege Syssel < Barwith).

Espinge, 2 Bygder i Frosta Hd., Skaane; Hellquist: geogr. Afledning er kun en »mycket svag möjlighet«, 183. Kunde dog godt være Afbygder fra Espæ Sogn i Skytts Hd., Skaane.

Glimminge, Bygder i Gønge og Jerrestads Herreder, Skaane, 36. Glimminge Lyng, Bornholm (»Danske Sagn« I, 136). Kunde være Afbygder fra Glim Sogn, Sjælland.

Gyring Hd., nu Gørding, Varde Syssel, 42. Ved Gørding og Malt Herreds Grænse findes Højderne Gørklint (Giór Klint 1610) og Malthøj; temmelig sikkert er Gyring afledet fra Gørklint, ligesom Gerdinghe Hd. i Eiderstedt fra Garsand.

Hallinge, Gotland og Södermanland, 45. Jfr. Halling, Nabo-sogn til Hallæ Hd., Aabo Syssel og Ommer Syssel; Herredsindbyggernavn Hallinger.

Heinge, Færø Hd., Skaane, Hellquist, mulig geogr. 189. Jfr. Heingæ Herred i Hardsyssel, som *afgjort* er Indbyggernavn til Herredstingstedet He.

Risinge, 10 Bygder i Sverige, fra Öland til Uppland, 111;

Hellquist: i nogle Tilfælde — særlig de »obetydlige« — snarest geogr. Jævnfør: sønderj. Herred Risæ med Indbyggernavn Risinger; Rise Sogn paa Ærø med Nabobygd Risinge (Steenstrup, Indl. St. 325); Risum el. Risssem i Norfrisland med Risingmôr; Rysum i Østfrisland, tidligere Hrisinghem. Ris i Odsherred kan mulig være Moderbygd til Risinge paa den vestre Side af Storebælt, ved Risinge Hoved i Vinding Herred.

Rything Hd., Salling, 114. Kan være Afbygd fra Sognet Rythæ i Naboherredet Ginding i Hardsyssel.

Silinge, Gaard ved Søen Silingen, Södermanland; Hellquist: Gaardnavnet snarest det primære, jfr. oldtysk Personnavn Silung, 121. Jeg kan ikke se andet, end at Sønavnets Forekomst tyder paa geografisk Rod. Det oldtyske Personnavn Silung, saavel som erulisk Silinga, er sikkert intet andet end det vandalske Stammenavn Silingi, der atter turde skrive sig fra det slesiske Flodnavn Sleza < *Silinga. Sil- er en yderst udbredt jafetisk Rod i Vandnavne: Flodnavne Silis i Italien, Spanien, Skytien, Sønavn Sil i Sverige etc.

Stafsinge, Faurås Hd., Halland, 139. Ganske sikkert afledt fra Stav Sø i Nabolaget.

Steninge, to Bygder i Halmstads Hd., Halland, samt 4 andre Bosættelsesnavne i Sverige; Hellquist: nogle af disse kunde være geogr., 140. De hallandske Steninge er sikkert afledet fra den nærliggende Sten Sø.

Valsinge, Ø. Götland = eng. Walsingham, jfr. de navnkundige Völsunger. Hellquist 164: »slakten har tillägnat sig detta namn för att därmed sprida glans öfver sin forntid«. Jeg gør blot opmærksom paa, at der i Ommersyssel findes »Vælsinger«, der ganske simpelt er Indbyggere af Landsbyen Vælds; og paa Falster findes Vålsinger, der er Indbyggere af Valnæs. Ganske tilsvarende kan vi mere os med at finde »Nibelungerne« i Almind Syssel som Nevlinger, der er Indbyggere af Landsbyen Nebel, ældre Nybøl*).

Vindinge, *Vinninge*, Baræ Hd., Skaane, 3 svenske Bygder,

*) Folkevittigheden har ogsaa i Nibingernes By skabt en »Nibe-Lungering«.

3 sjællandske (samt en fynsk og 3 jyske), 168. Vinding Sogn i Ulborg Hd., Hardsyssel, er som nævnt aabenbart en Afbygd fra Nabosagnet Vind.

Hermed har jeg givet en Række Exempler paa geografisk Afledning, der enten er indlysende eller dog er mindst lige saa sandsynlig som Afledningen fra Slægtsnavne. Jeg gør særlig opmærksom paa de fem Bygder Ris el. Risum, der alle ledsages af Rising-; endvidere de forskellige »Völsunger« og »Nibelunger«.

Vi kan ogsaa prøve at tage en samlet Egnsnomenklatur fra et Sted, hvor Ingnavnene dominerer, nemlig Odsherred og Tudse Herred. Knartinge Høje, Ellinge Bjerg, Ellinge med Ellinge Lyng, Svinninge, Hønsinge, Sidinge, Grevinge, Snertinge, Trønninge; for disse 9 skal jeg ikke prøve paa nogen Tydning. Svinninge ved Svinninge Vejle skrives tidligere Svethninge og turde altsaa være en »Svedje«. Skippinge kan næppe være afledet af andet end af »Skib«. Wethingæ ligger nær ved Vejlekro og Faarevejle, turde derfor være afledet af »Vad« = »Veje«. Gislingi kan hænge sammen med Gissel Øre ved Kallundborg. Lømsinge Mølle < Indb. Lømsinger i Lumsaas. Præglinge Ager < Indb. *Præglinger i Prejlerup. Sneklinge Stykker < Indb. *Snjellinger i Snyelthorp. Sørringe < Soor. Tyssinge Mose < Indb. *Tyssinger i Tudse Herred. Overfor 9 Tilfælde, hvor vi ikke forsøgte nogen Etymologi, staar der altsaa 9 med en nærliggende geografisk Tydning. Dertil kan vi endnu føje Indbyggernavnet Odsinger og i Nabomraadet Røsnæs Røssinger. — Det forekommer mig, at et saadant Exempel taler stærkt til Fordel for den geografiske Tydning.

Et lignende Exempel med en hel Række geografiske Tilknytninger i et og samme Nabolag kan vi finde i det midterste Sønderjylland. Viding Herred < Aaen Vid; Rising Moor < Risum; Ejendom Leckinge (Flensb. Dipl. 1554) < Lecky med Indbyggernavn Lækninger eller Lækringer; Klenninger Bähri ved Klintum; Engesbullinger Koeg (Kort af Joh. Mejer) < Engesbøl; Ø Lundingland < Lund; Løjtingager < Løjt med Indbyggernavn Løjtinger; maaske ogsaa Holming ved Havetofte i Angel < Holm i Flensborg.

Naturligvis kan mine Lister af Tilfælde endnu langt fra forslaa til at forklare hele den Masse Ingnavne, som Hellquist har samlet. Vi har stadig ikke fundet nogen Hovednøgle, der kan lukke op til Meningen af talrige tiloversblevne dunkle Navne som Aplunga, Aklinge, Anninge, Binklinge, Faskunge, Gladdunge, Gnidlinge, Huddunge, Snytringe, Vrankunge osv. Men det kan heller ikke ventes og kræves af os, at vi nogensinde finder den. Som jeg allerede har fremhævet i »Blandinger« II, H. 3, 117, er etymologisk Dunkelhed overhovedet et Kendemærke for mange af vore ældste Stednavne. Hvad skal vi f. Ex. stille op med følgende Exempler fra Ryghs »Norske Elvnavne« 382: Bildinghæ, Dottungen, Fipling, Gillinga, Lekninga, Snerting, Tepling, Tetting, Tufsinga, Vittinge, Jælingje? Røber de i nogensomhelst Henseende en iøjnefaldende Forskel fra hine Indbygdnavne, hvis Dunkelhed ifølge Hellquist skal pege paa personlig Oprindelse? Nej, de to Grupper er af ganske samme Surdej, hip som hap. Og dog er der vist ingen Sprogforsker, der for Alvor vil paastaa, at norske Elvnavne paa -ing gennemgaaende skal afledes fra Personer.

Jo dunklere Navnene er, des mere plejer de jo at ægge det etymologiske Skarpsind, og det skal forresten ogsaa villig indrømmes, at der næppe gives en Lydforbindelse saa dunkel, at den mægter at holde Stand mod en dreven Etymolog. Men netop denne Etymologernes Aldrig-Given-tabt volder unægtelig ogsaa, at mere skeptiske Sjæle ikke kan tage deres Paavisninger særlig alvorlig. Hundreder af ulastelig filologisk mulige Afledninger fra Personnavne i Norden, England og Tyskland vejer ikke saa meget som en eneste Paavisning af et Ingstednavn med episk eller historisk Tilknytning til en kendt Person, — og denne Paavisning har Hellquist som sagt ikke givet os.

Efter min Mening har Hellquist taget fat ved en gal Ende, idet han er gaaet til at give patronymiske Tydninger uden tilstrækkelig energisk at efterspore Muligheden for en geografisk Tydning. Paa Forhaand er den geografiske Tydning afgjort at foretrække, naar den søger sit Udgangspunkt i et Stednavn, der foreligger i Nabolaget. Thi den bliver ved Jorden, holder sig til

det faktisk foreliggende, ganske ligesom den Person-Afledning, der har episk eller historisk Hjemmel. Medens derimod Henvisningen til et Personnavn »fra Ordbogen« svæver ud i Rummet og aabner Døren for vilkaarligt Gætværk. Jeg har nu ved en Række danske Navne paavist, at der faktisk lader sig give en geografisk Tydning, der er mere nærliggende end Hellquists patronymiske. Jeg har ogsaa ved Gennemgang af Ingnavnene i Ods og Tudse Herreder godtgjort, at den tiloversblivende »dunkle« Rest næppe er talrigere eller dunklere, end vi kan vente os ved gamle danske Stednavne i Almindelighed. Det staar nu tilbage at gennemføre en lignende Kontrol ved *alle* Nordens Ingbygdnavne. Først naar dét er gjort, kan vi skønne, om der nogensteds bliver en »dunkel« Rest tilbage, som er saa talrig og patronymisk udseende, saa vi ikke kan nøjes med at formode, at her foreligger en geografisk Rod, hvortil vi har tabt Nøglen. Det er muligt, at Gotland vil vise sig at indtage noget af en Særstilling i den Retning; men ellers troer jeg nok, vi gør bedst i at slaa os til Taals med den geografiske Afledning, fordi kun den lader sig haandgribelig paavise.

Mit Hovedresultat er dét, at *-ing* og *-heim* i det væsentlige stiller sig parallelt, idet Indførelsen af de personlige Elementer kommer sydfra og stadig aftager imod Nord.

	Landsnavne paa -ing		Bygdnavne paa -ing	
	dannede af Kortnavne	dannede af Fuldnave	dannede af Kortnavne	dannede af Fuldnave
Tysk	Kerlingen	Lotharingen	Wolvingen	Sigmaringen
Angelsaxisk	÷	÷	Epping (?)	Godalming
Frisisk	÷	÷	(Tating)	(Baldratingen)
Nordisk (normalt)	÷	÷	(÷)	÷

	Bygdnavne paa -heim	
	dannede af Kortnavne	dannede af Fuldnave
Tysk	Hildesheim	Sigulfingheim
Angelsaxisk	Egonesham	Godmundingham
Frisisk	Pevesheim	Fertmeresheim
Nordisk (normalt)	÷	÷

OM DANMARKS HELLIGE KILDER.

(EN OVERSIGT.)

Interessen for Oplysning om Danmarks hellige Kilder har i den sidste Menneskealder ofte givet sig Udtryk i forskellige Afhandlinger om Æmnet. En kortfattet Fremstilling om Danmarks Helligkilder af *Vilhelm Bang* findes i *Museum VI*, 2. H. 1895 og indeholder mange nye Oplysninger, der ud fra Datidens Standpunkt må betegnes som ret fyldestgørende. Senere er fremkommet Beskrivelser af enkelte Egenes hellige Kilder, bl. a. af *Thomas B. Bang* (Salling og Fjends Herred 1917, Nordfyn 1916) og *Gunnar Knudsen* (Sorø Amt 1918). Om *St. Helene Kilde* findes der en hel Literatur fra den nyeste Tid, således Afhandlinger og mindre Bøger af *Chr. Blinkenberg*, *Hans Olrik* og *H. Bering-Liisberg*. Endvidere findes der en Række mer eller mindre fuldstændige Beskrivelser af enkelte Kilder, hvoriblandt særligt må nævnes *Kippinge Kilde* (Falster) og *Karup Kilde* (Lysgård Herred, Jylland).

En samlet Fremstilling med Benyttelse af hele Materialet om Danmarks hellige Kilder har man hidtil savnet. Dog vil dette Savn antageligt blive afhjulpet, idet jeg har udarbejdet et større Oversigtsarbejde om Æmnet.

På det kirkehistoriske Område har man haft så fortræffelige Hjælpemidler som *Hans Olriks Danske Helgeners Levned*, *Ellen Jørgensens Helgendyrkelse i Danmark* og *H. F. Rørdams* mange Afhandlinger i *Kirkehistoriske Samlinger*. Hertil kommer Oplysninger, der kan hentes fra Nutidstraditionen. Over Jyllands hellige Kilder findes der en indgående Beskrivelse på Nationalmuseet af den jyske Lærer *J. V. Nissen-Ramten*, som i 1890'erne besøgte og beskrev næsten hver eneste hellig Kilde i Jylland. Endvidere har afdøde *Thomas B. Bang* i Årene o. 1910—15 besøgt en Del Helligkilder særligt på Øerne. Th. B. Bang havde desuden påtænkt at udarbejde et grundigt Arbejde om Kilderne og påbegyndt Gennemgangen af den danske topografiske Lite-

ratur samt en Del ældre topografiske Håndskrifter. Hans Materiale findes i *Dansk Folkemindesamling*, hvor der desuden findes andet utrykt Materiale om Kildedyrkelsen. Til at fuldstændiggøre dette har det være nødvendigt for mig at gennemgå de ældre Præsteindberetninger, til *Ole Worm* 1623 og 1638, Indberetningerne om *Amternes og Købstædernes Tilstand* 1743—46 o. fl., benyttede af *E. Pontoppidan* og *H. Hoffman*. Endelig kan nævnes Nationalmuseets Samlinger, *E. T. Kristensens* trykte og utrykte Samlinger og den samtlige danske topografiske og folkloristisk-kulturhistoriske Literatur.

Om Kildedyrkelsen i Danmark findes der — som nævnt — Materiale fra Middelalderen og til vore Dage. Dette Materiale, der tilsyneladende er så righoldigt, giver dog på adskillige Punkter temmelig ufuldstændige Oplysninger. Materialets store Ensartethed forårsager ogsaa, at man kun ved udstrakt Benyttelse af og Henvisninger til den tilgrænsende Literatur kan få et Indblik i Fortids Kildedyrkelse i Danmark. Det kan dog altid have en viss Interesse at få en Oversigt over, hvilke Oplysninger, der kan fåes af det samtlige tilgængelige Materiale. Det må da straks meddeles, at ved en sådan Oversigt kan man selvfølgelig ikke fremkomme med absolute Resultater. Tallene, som i det følgende skal hidsættes, kan i Fremtiden forrykkes noget, f. Ex. ved nye Fund af Helligkilder.

Ved en *hellig Kilde* forståes en Kilde, der besøgtes til bestemte Tider af syge og sunde Mennesker, fordi man havde den Tro, at den var i Besiddelse af helbredende Egenskaber og i sig gemte underfulde Kræfter. Af sådanne Kilder kendes i Danmark (til Danevirke) ca. 500, foruden ca. 90 Kilder, der ikke med Bestemthed kan kaldes hellige, da Overleveringen om dem ikke indeholder sikre Oplysninger herom. Til disse tvivlsomme Helligkilder hører den berømte *Kirsten Püls Kilde* i Dyrehaven.

Helt fra Oldtiden og til omkring År 1900 har man i Danmark dyrket de hellige Kilder. Et Par *arkæologiske* Fund vidner om Offer til dem. Ved *Roskilde* er således fundet 3 Broncesværd i et gammelt Kildeløb, og fra *Budsene* på Møn og *Erreso*

ved Fredericia har man i gamle Kildevæld gjort Fund af Dyreknogler, der vidner om Dyrefringer til Kilder¹⁾.

Andre Vidnesbyrd om Kildedyrkelsens Ælde er deres Forbindelse med *Gudenavne*. *Balder* havde sin Kilde i *Baldersbrønde* (Københavns Amt). *Thors* Navn knytter sig til 5 Kilder, der dog ikke alle er helt sikre Thorskilder. *Tis* Navn til 3, deriblandt *Tisvilde*, oprindelig *Tis Væld*, vistnok den nuværende *Helene Kilde*. 4 Kilder knytter sig muligvis til *Frey*. *Ull* havde sandsynligvis sin Kilde i *Ondløse*, hvor der findes et *Ulvig*, som *H. V. Clausen* med *Rette* har fortolket som »Guden Ulls Vig«. Kilden hedder nu *Hellig-Korskilde*.

14 Kilder har Navne med *sakralt* Præg, f. Ex. *Vi Kilde*, *Gode Kilde* o. s. v. Navne som *Hellevad*, *Helligbæk* har sikkert også deres Oprindelse fra en hellig Kilde.

11 hellige Kilder fandtes på *Kirkegårde*, ca. 70 i Nærheden af *Kirker*, hvilket måske i enkelte Tilfælde har sin Forklaring i, at vi har med hedenske Helligdomme at gøre; thi Kirkerne er hyppigt byggede, hvor de hedenske Høve fandtes. På kirkelig indviet Jord måtte Kilden jo også blive hellig. 23 Helligkilder fandtes i Nærheden af Klostre og Kirkeruiner.

Ca. 10 Kilder havde nær Forbindelse med Oldtidsveje og Thingsteder.

Mange hellige Kilder var viede til en *Helgen*. Hovedparten af disse Helgener var de pågældende Sognekirkers Skytspatroner. Det er derfor mest sandsynligt at antage, at det først er efter Kirkens Bygning, Kilden har fået Helgennavnet. Kirken og Kilden horte sammen i den katolske Middelalder. Helgenen havde dem begge under sin Beskyttelse. Adskillige af disse Helgener var kun lidet kendte; »Sognenes folkekårne Helgener« kalder *Dr. Ellen Jørgensen* dem træffende. Her skal ikke i de enkelte Tilfælde gøres Rede for Kildhelgenernes Nationalitet. Forhold til Sognekirken o. l., men alene nævnes deres Navne og Antallet af Kilder, de var viede til

St. Algier (1). Hellig Anders (1). St. Andreas (1). St. Anna (5). St. Bodil af Mdsn. Botulf (2). St. Birgitte (2). St. Erik (1).

¹⁾ Se ogsaa danske Studier 1924, 15.

St. Folkvard (1). St. Folmer, Phalmer (1). St. Georg [Jørgen] (3). St. Gertrud (3). St. Gunnild (1). St. Hans (17). St. Helene (12). St. Ib [Jakob] (3). St. Johannes [jfr. St. Hans] (1). St. Josef (1). St. Karen (5). St. Keld (4). St. Kirsten (1). St. Klemens (3). St. Knud [Lavard] (2). St. Knud [d. Hellige] (6). St. Laurentius (13). St. Margaretha (2). St. Marie [Jomfru Maria, Vor Frue] (17). Maria Magdalene (2). St. Martha (4). St. Mathias (1). St. Mauritius (1). St. Mikkel [Mickael] (4). St. Mogens (1). St. Morten (3). St. Nicolaus (8). Niels [Kongesøn] (1). St. Olav (13). St. Peder (4). St. Poul [Paulus] (1). St. Regisse (1). (St.) Salomon (1). St. Syllatz (1). St. Søren (5). St. Thøger (7). St. Tobias (1). St. Vilhelm (1). St. Villads (1). St. Vitus (1). (St.) Valborg (1). Adskillige af »Helgenkilderne« er usikre. Ialt er ca. 48 Helgener knyttet til Kilder.

26 Kilder har Navne som Biskopkilde, Kapelkilde, Hellig Korskilde o. l., Vidnesbyrd om den katolske Kirkes almindelige Tilknnytning til de hellige Kilder.

Foruden Helgennavne og andre »gejstlige« Navne knyttet til Kilder, findes der Oplysninger om ca. 30 Kilder, som har Navne efter Mænd og Kvinder, der ikke kendes som Helgener. Desuden har 17 Kilder Kongenavn (Kongens Kilde) eller knytter sig til en Konge. Valdemars Kilde, Harald Blåtands Kilde o. s. v.; 6 er knyttede til Dronningerne Thyra Danebod (2), Dagmar (2), Margrethe (2).

174 Kilder er uden særlig Benævnelse, de kaldes blot »*hellig Kilde*«. Desuden fandtes 5 Kilder med Navne som Helligbrønd, Helligkildedammen o. s. v. 26 Kilder nævnes i Optegnelserne kun som »*Sundhedskilder*«. Endvidere fandtes der Kilder, som ikke var hellige, men heller ikke helt profane. Det var Kilder med særligt godt Vand, som brugtes til Thelavning, Ølbrygning o. l. Disse Kilder fandtes i Nærheden af Købstæder og Herregårde. 10 Helligkilder havde deres Væld i Strandkanten; en yderligere Grund til disses Hellighed kan måske være den, at Stedet, hvor Hav og Land mødes, ansåes for helligt. Til 5 Kilder knyttede sig den Tro, at Børnene hentedes fra dem. Dette »Brøndmotiv« er en Variant til den Tro, at Børn hentes ved store Sten.

De danske Helligkilder besøgte på bestemte Dage. Ca. 32 besøgte *Valborg Aften* (30. April), en Besøgstid, der hovedsageligt kendes fra Randers Amt (Østjylland), hvor man samme Aften brændt Blus ved Kilderne. Ca. 185 Kilder besøgte *St. Hans Aften* (23. Juni). Fra hele Danmark haves Meddelelser om St. Hansaftensbesøget. En Del Kilder besøgte på den Helgens Dag (Aften), hvis Navn de havde. Datoerne herfor var 25. Marts (1), 19. Juni (1), 2. Juli (6), 20. Juli (1), 26. Juli (2), 29. Juli (4), 31. Juli (1), 10. Aug. (1), 24. Aug. (1), 14. Septbr. (2), 23. Oktbr. (1), altså mest om Sommeren. Ved nogle Kilder var Besøget vilkårligt, f. Ex. hele Året, Torsdag Aften efter Solnedgang, så længe der var Vand i Kilden m. m.

Før Kildebesøget pyntede man undertiden Kilden. Om *Pyntning* med Blomster, Løv o. ln. haves kun Meddelelse fra 7 hellige Kilder. Når nu en stor Skare af syge og lidende Mennesker besøgte en hellig Kilde, var det praktisk for dem at have en Bygning at holde deres Andagt og Takkegudstjeneste i. Foruden Kirkerne, der fandtes i Nærheden af mange Kilder, og som vel disse Steder er blevne benyttede som Andagtssteder for Kildegæsterne, opførtes der ved 40 Kilder *Kapeller*, som nu alle er jævned med Jorden, hvis de da ikke, som det er sket en Del Steder, er blevne udvidede til Kirker, som f. Ex. Kappel Kirke (Lollands Sønderherred), Karup Kirke (Lysgård Herred). Opførelsen af Kildekapellerne er også et Vidnesbyrd om den katolske Kirkes Interesse for Kilderne. Den protestantiske Kirkes Synspunkt var vaklende. Selvom Reformationstidens Mænd rasede hæftigt imod den papistiske Kildedyrkelse, så blev det dog tilladt at modtage Pengegaver af Kildegæsterne. Til disse »milde Gaver«s Modtagelse rejstes *Kildeblokke* ved 58 Kilder. Kildeblokkene, der kendes fra det 16. Årh., er nærmest at betragte som en moderne Form for *Ofring* til Kilden; thi ved Siden af Ofringen til Blokkene, bibeholdtes den primitive Form for Ofring af Mønter, Nåle, Skeer o. ln. i selve Kilden til omkring År 1900. Ved flere Kilder lod man Linned og Pjalter og Hår blive tilbage.

Foruden de syge kom der også sunde Mennesker til Kilderne på Besøgsaftnerne, og hvor Folk samles i Mængde opstår der

hyppigt et *Marked*. Fra 39 Kilder haves Meddelelser om Markeder. Disse Kildemarkeder var ikke alle tilladelige efter Loven og mod 11 af dem udstedtes der Forbud. Grunden til Forbudene angives at være Slagsmål, Mord og anden Ulovlighed. Da Markederne gav godt i Kildeblokkene, der tillige var Sognets Fattigbøsse, var det naturligt, at Præsterne tog både Kildemarkederne og Kildedyrkelsen i Forsvar, hvilket da også kendes fra 12 Kilder. Kildemarkederne har sikkert betydet meget for de enkelte Egnes Kulturliv. 8 Kilder var om Sommeren Samlingsplads for Omegnens Ungdom, når den mødtes til Leg og Lystighed.

De to almindeligste Sygdomme, Kilderne besøgte for, var *Øjensygdomme* (16) og *engelsk Syge* (18). Det var derfor mest Småbørn og gamle Folk, som besøgte Kilderne. Ofte var det jo også af øjeblikkelig Virkning, når et betændt Øje eller et gigtsvagt Lem blev vasket og gnedet med friskt koldt Kildevand.

Forøvrigt foreligger der en Række udførlige Meddelelser om Helbredelser ved hellige Kilder, lige fra de middelalderlige Helgenlegender og til omkring År 1900.

Iagttagelser og Skikke var der mange af, som samlede giver ret interessante Oplysninger om Fortids Tro og Skik. Det skal blot nævnes, at *3-Tallet* er dominerende i mange af Kildeskikkene; man skulde tage 3 Glas Vand, gå 3 Gange om Kilden o. s. v. Foruden Tro og Skikke knytter der sig en Mængde *Sagn* til Helligkilderne, hyppigst Sagn om Kildens Oprindelse og om deres Vanhelligelse. Ophavssagnene er ofte af ret ensartet Indhold og indeholder et vidt udbredt Sagn. Ex.: Kilden fremvælder, hvor en uskyldig Jomfru bliver dræbt (10); hvor man hviler med Båren, hvorpå et fromt Menneskes Lig ligger (4). Andre Ophavssagn er mere historisk særprægede og knytter sig kun til en enkelt Kilde. Ex.: Hvor Hellig Anders taber sin Handske, fremvælder en Kilde. Enkelte Kilders Ophavssagn knytter sig til en historisk Personlighed (Abbed Vilhelm i Æbelholt) eller en historisk Begivenhed (Knud Lavards Drab).

Oprindelsestiden for en Kildes Hellighed kan selvfølgelig ikke i de enkelte Tilfælde meddeles, da vi mangler sådanne Op-

lysninger. Igennem Helgenlegendernes Vidnesbyrd kan man måske til en viss Grad antage, at denne eller hin Kilde er blevet hellig p. Gr. af sin Tilknytning til f. Ex. Abbed Vilhelm, Knud Lavard, Nils Kongesøn, o. fl. Fra 3 danske Helligkilder og Sundhedskilder haves dog bestemte Årstalsopgivelser for Hellighedens Begyndelse (1684, 1703, 1709). Man sammenligne Kilden i *Lourdes*, som blev »opdaget« 1858, eller den berømte Kilde i *Bramstedt* (Holsten), som blev »opdaget« 1681 og en Overgang var i stor Anseelse i vid Omkreds; omkring 1810 var det dog forbi med dens Berømmelse. Man vil heraf se, at Helligkildernes Produktivitet har holdt sig langt op i Tiden.

Da den bedre Oplysning og Hygiejne var ved at blive Almenøje, svandt Troen på Helligkildernes Kraft stærkt, og omkring År 1900 besøgte vist næppe nogen hellig Kilde længere i Danmark. Til Kildedyrkelsens Ophør hører *Vanhelligessagnene*: En blind Hest får sit Øje vasket i en hellig Kilde, Hesten får sit Syn, men Kilden taber sin Kraft. Dette Sagn, der findes overleveret i en Del Varianter (blind Hund, skabet Stud o. In.) kendes fra 56 — mest jyske — Helligkilder. Sagnet kan både være Almuens Forklaring på Hellighedens Ophør, Straffen for at spotte det hellige, eller også har man troet, at kunde Helligkilden ikke hjælpe Mennesker, kunde den måske hjælpe Dyr.

I de mange spredte Oplysninger om Helligkilder fra den nyeste Tid findes Beretninger fra Mennesker, der *selv* har besøgt en hellig Kilde mod Sygdom — og troet på dens Kraft — eller overværet en Kildefest. I disse Beretninger har vi de sidste autentiske Vidnesbyrd om en Tro, der har levet livskraftig fra fjærne Dage Tiderne igennem. Og Troen på Kildernes Kraft har altid været stærkere end Troen på de andre Naturfænomeners, som Træers, Stenes o. In. Derfor har Kildedyrkelsen betydet såre meget for Folket før i Tiderne. I denne Sammenhæng skal der ikke nærmere skrives om Livet i den danske Sommernat ved Kilderne, Markederne og alt det øvrige, som der knytter sig til denne Trosform; men det skal blot nævnes, at Kilderne og Kilderejserne jo er blevne digterisk behandlede i flere af den danske Literaturs ypperste Værker.

Til Slut skal tilføjes, at Kildedyrkelsen i Danmark i påfaldende ringe Grad — selv i Enkeltheder — afviger fra Nabolandenes Kildedyrkelse. Gensidig Kulturpåvirkning gennem Århundrederne er vist delvis Grunden hertil.

August F. Schmidt.

DANSK FOLKEMUSEUMS VIRKSOMHED

I FINANSAARENE 1922—23 OG 1923—24.

^{17/7} 1922 bortkaldtes *Bernhard Olsen*, Dansk Folkemuseums Grundlægger og Leder fra 1885 til 1920. Museets kortfattede Aarsberetning er ikke Pladsen for en udførlig Nekrolog¹⁾, og her, at opridse Hovedlinjerne i Bernhard Olsens Livsvirke vilde sikkert være overflødig. Betydningen af hans Arbejde er saa kendt, at det vilde være umuligt at fremdrage væsentlig nye Træk. Men der er Grund til at mindes, at den gamle Direktør endnu kort før sin Død, i sit 86de Aar, fulgte Udviklingen af sit Museum med den største Interesse og vedblev at deltage i Arbejdet; saalænge hans Kræfter tillod det, skrev han i tusindvis af Sedler til et topografisk Register over Museets Samlinger. Og det maa nævnes, at der blandt de sidste to Aars Erhvervelser ogsaa findes et Pastelportræt af Bernhard Olsen, malet af E. Grubb 1902, paa et Tidspunkt, da han endnu stod i sin fulde Kraft og just havde grundlagt Frilandsmuseet ved Folevad.

Til denne personlige Erindring om Museets Stifter er der senere føjet andre synlige Minder. En Kreds af hans Venner udsendte i Foraaret 1923 en Opfordring til Indsamling for at rejse en Sten paa hans Grav ude paa Frilandsmuseet, og denne Mindesten, udført af Kunstneren Johan Thomas Skovgaard, er afsløret i Oktober 1924 (Fig. 1). En Portrætbuste, støbt i

¹⁾ Sml. Jørgen Ollriks Nekrolog i »Rig« (Stockholm 1923).

Bronce efter Original af Gehlert fra 1884, er samtidig skænket Museet af hans Børnebørn og foreløbig opstillet i Indgangspavillonen paa Frilandsmuseet.

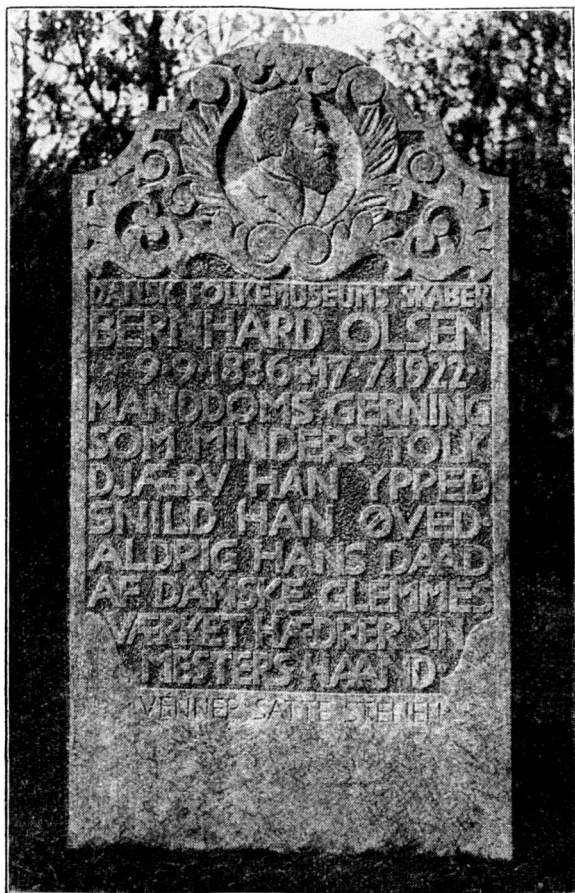

Fig. 1. Mindestenen paa Frilandsmuseet over Bernhard Olsen.

LANDSUNDERSØGELSER. FRILANDSMUSEET.

De 1920 paabegyndte, systematiske Undersøgelser af Folke-
dragter og Bygningsskikke er fortsatte efter samme Maalestok

som de foregaaende Aar¹⁾. For den femaarige Bevilling til Undersøgelse af *Folkedragtskikke* foretog Underinspektør, Frk. Elna Mygdal 1922 først en kort, afsluttende Rejse til Falster og besøgte derefter Fanø, baade Nordby og Sønderhø, hvor den rige Dragtkultur med dens Smag for dæmpede Farver og dens fine Gradering af Udtryk for Glæde og Sorg endnu kunde studeres med godt Udbytte, omend det ogsaa her kun er de ældre, som bærer Dragten og ved Besked om dens Enkeltheder. I Tilslutning til Fanørejsen aflagdes et kort Besøg i Ho og Oksbøl, og derefter gik Turen til Als, hvor Studieforholdene trods Alsingernes Imødekommenhed er vanskeligere, idet den gammel-dags Dragt er helt aflagt og Erindringerne om den begynder at udviskes. Alligevel lykkedes det ogsaa her at supplere de fra tysk Side og af Museet i Sønderborg foretagne Indsamlinger særligt vedrørende de tækkelige Kvindedragter med deres lyse, livlige Farver og deres Hovedlin eller »Højklud«. Heldige Resultater naaedes paa Lyø, hvor Kvindedragten har holdt sig længe i Brug, medens korte Besøg paa Ærø ikke gav Løfter om større Udbytte. 1923 suppleredes Undersøgelserne paa de sydfynske Øer med Rejser til Taasinge, hvor Forholdene stiller sig omtrent som paa Als, og paa Drejø, Skarø og Hjortø, hvor Dragten har holdt sig saa længe, at man endnu véd god Besked derom. Selvfølgelig besøgte samtidig Svendborg Amts Museum, hvor Museumsbestyrer Johannes Olsen ydede redebøn Hjælp. Endvidere besøgte Frk. Mygdal 1923 Sydsjælland, Slagelseegnen, Skelskøegnen, Agersø, Næstvedegnen og Vordingborgegnen, Landsdele, hvor Udbyttet ikke kunde blive stort, og hvor de nu bevarede Erindringer væsentlig samler sig om Kvindernes Hovedtøjer. Bedre Resultater naaedes paa Stevns, hvor Dragtskikkene er fastholdt længere end

¹⁾ I Fortid og Nutid, 5. Bd. S. 18 ff., har Museet aftrykt omfattende Spørgeskemaer vedrørende gamle danske Bønderbygninger, Folkedragter og Folketekstiler. Særtryk sendes paa Forlangende til dem, der ønsker at støtte Museets Arbejde.

de fleste andre Steder paa Sjælland, Hedeboegnen og Røsnæs fraeregnet.

Paa en privat Udenlandsrejse 1922 besøgte Frk. Mygdal Holland for at studere hollandske Folkedragter og derved søge at faa endelig fastslaaet, hvormeget eller hvorlidt de hollandske Amagere har bevaret af deres Hjemlands Dragtskikke.

Den systematiske Undersøgelse af *gamle Bygninger paa Landet* er ligeledes fortsat, saaledes at der foruden Bønderbygninger ogsaa er undersøgt adskillige Præstegaardsbygninger, som jo nu desværre i stort Tal maa falde som Følge af Præstegaardsjordernes Udstykning. Underinspektør, Arkitekt H. Zangenberg har 1922 undersøgt, fotograferet og maalt paa Sjælland Lille Ravnebjerghus paa Lavø Mark ved Helsingø, et Husmandssted, som Frederiksborg Amts historiske Samfund har flyttet til Hillerød og indrettet som Lokalmuseum¹⁾, og Udby Præstegaard ved Vordingborg, hvis anselige, typisk sjællandske Udlænger ligger saa smukt ved Udby Kirke. Paa Fyn Skydebjærg Præstegaard ved Aarup St. og en Gaard i Gøngstrup i Skam Herred, begge karakteristiske Typer paa fynske Sulebygninger. I Jylland Hornslet Præstegaardslade, en Bindingsværksbygning fra 17. Aarh., hvis Tømmer nu er erhvævet til den gamle Borgermestergaard i Aarhus, samt Fiskerhuse i Agger. Endvidere blev der foretaget en supplerende Rejse paa Randers-Viborg Egnen og en Rekognosceringstur paa Als. 1923 fortsattes Arbejderne paa Als med en Række grundigere Undersøgelser og Opmaalinger af de mest typiske og bevarede alsingske Bygninger, hvoriblandt Jollmands Gaard i Holm, Rudolphs og andre Gaarde og Boelsteder i Byerne Stevning, Langesøby, Brandsbøl, Torup, Sjellerup, Sundsmark, Stenholt og Fjelby. Beredvillig og værdifuld Hjælp ydedes især af Museumsinspektør J. Raben, Bestyrer Jørgen Nielsen, Guderup, og Gaardejer Jollmand i Holm. Ved en Rejse til Haderslev opmaalt Stuehuset til den nu helt ombyggede Stenderupgaard i Grarup Sogn.

¹⁾ Sml. A. Uhrskov: Et nordsjællandsk Husmandshjem, i Fra Frederiksborg Amt 1922.

Museumsdirektør Lund i Haderslev ydede herved sin virksomme Hjælp, ligeledes ved nogle kortere Rekognosceringsture efter Bindingsværks- og Bulluse i Sognene omkring Haderslev Fjord. Desuden arbejdedes der paa Horsenseggen, hvor Maler Søren Knudsen, Glud, der under sin mangeaarige Virksomhed for Glud Museum har erhværet et grundigt og indgaaende Kendskab til gamle Bygninger i Bjerger Herred, ydede virksom Støtte og i Samarbejde med Folkemuseet fortsatte Opmaalingsarbejdet paa denne Egn. Paa denne Rejse besøgte ogsaa Øerne Alrø, Endelave og Hjarnø, og ikke mindst Interesse har Undersøgelsen af den Gruppe Sulebygninger, som Søren Knudsen først har opdaget paa Endelave og Alrø, og som danner et topografisk Mellemlid mellem de fynske og de vestjydske Sulekonstruktioner. En tredje Expedition foretoges til Thy, hvor det lykkedes at fastslaa Byggeskikken for det typiske Stuehus i Thy og paa Thyholm, og efter lang Søgen fandtes ogsaa, tildels ved Museumsbestyrer, Viceskoleinspektør P. L. Halds Hjælp, i Tingstrup og Faarftoft to af de for Thy tidligere saa karakteristiske, nu sjældne tolængede Gaarde af Paralleltypen, der begge tildels blev opmaalte. Endvidere er der undersøgt en sjællandsk Bodegaard fra 18. Aarh. i Sigerslev paa Stevns, en senere til Fri-landsmuseet erhværet fynsk Sulegaard i Lundager ved Assens, samt Nørre Hedegaard ved Vemb i Holstebroegnen — et velbevaret Exemplar af den ovennævnte tolængede Gaardtype. Gaarden paatænkes bevaret paa Stedet som Museum for Omegnen.

Foruden disse Bygningsundersøgelser paa Landet har Folkemuseet 1923 for første Gang gennemført en Undersøgelse af et Borgerhus, idet Museet (i Samarbejde med Nationalmuseets 2. Afd.) har opmaalt Bindingsværksbygningen i Baggaarden Pilestræde Nr. 10, København. Da denne lille Bygning, en af Hovedstadens sidste Repræsentanter for Bindingsværk med profileret Overgangsfod fra 17. Aarh., ikke kunde bevares paa Stedet, paatænkte man en Tid at flytte den og havde allerede sikret sig Ejerens velvillige Samtykke hertil, men disse Planer maatte opgives paa Grund af Tømmerets daarlige og flikkede

Tilstand, og Undersøgelsen under Nedrivningen stadfæstede bl. a., at den øvre Etage var senere paabygget. Alligevel bragte denne Museets første Købstadundersøgelse flere interessante Resultater og tilførte det Forøgelser, som vil blive omtalte i det følgende.

I det hele har Bygningsundersøgelserne gaaet Haand i Haand med *Erhvervelser til Frilandsmuseet* ved Folevad. Efter at der var gennemgaaet, maalt og fotograferet en Række Stubmøller, saaledes at Museet naaede et ret godt Overblik over denne nu snart forsvundne Mølletype, lykkedes det 1922 at erhverve et typisk Exemplar, der fra Korporalskroen ved Køge Landevej (i Karlstrup Sogn, Tune H., Fig. 2) overførtes til Lyngby og genrejstes paa Museumsarealet nærmest Kongevejen, modsat det Hjørne af Terrænet, hvor den gamle Folevad Mølle, der nu tilhører Landbrugsmuseet, har sin Plads. 1923 hentedes fra Agger et typisk Fiskerhus af treskibet Thyboform, der nu er rejst i Lyngby, udstyret med Indbo og Redskaber fra Agger, som det samtidigt med Købet af Bygningen lykkedes at erhverve (Fig. 3).

Som Gave fra Københavns Amts Vejinspektorat har Museet modtaget den store, efter Wiedewelts Tegning 1764 udførte Tomilepæl fra Geelsbakke ved Kongevejen, som ikke mere kunde bevares paa sin Plads. Det norske Marmor er vel stærkt vejrbidt, men Forsiden med Kong Frederik V's Navnetræk er dog i god Stand (Fig. 4), og naar Stenen efter at være opstillet paa

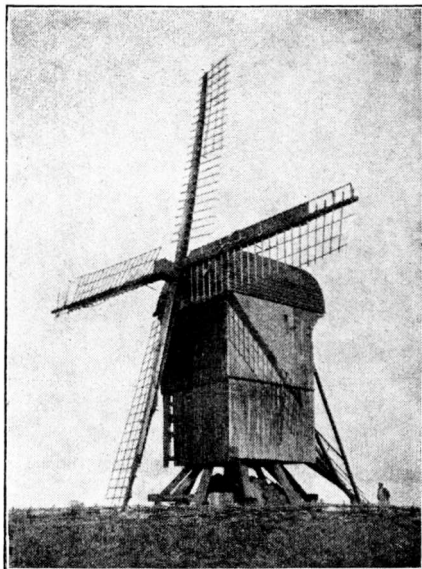

Fig. 2. Stubmølle fra Karlstrup, for Flytningen.

Museet for Fremtiden beskyttes om Vinteren, vil den forhaabentlig her kunne bevares for lange Tider¹⁾. En anden omfangrig Gave til Frilandsmuseet er en Indkørselsport fra Tyrsted Præstegaard ved Horsens, som er skænket af Museumsbestyrer Søren Knudsen, Glud.

Folkemuseets Mandskab og Midler tillader kun at forøge

Fig. 3. Hus fra Agger i Thy, før Flytningen.

Frilandsmuseets Bygninger i yderst langsomt Tempo, hvoraf naturligvis følger, at der er en betydelig Fare for at de af Museet ønskede Bygninger kan blive nedrevne eller forsvinde paa anden Maade, inden Museet har faaet tilvejebragt de fornødne Midler til at erhverve dem. En enkelt Bygning aarligt vil sikkert nok blive Højdepunktet, og større Gaarde vil det tage to eller flere Aar at erhverve og genrejse. Men det mærkes dog

¹⁾ Sml. Kai Uldall: Wiedeweltske Milepæle, i Architekten 1925.

allerede, at Undersøgelserne ude i Landet, rent bortset fra deres videnskabelige Betydning, i høj Grad vil komme Frilandsmuseets Samlervirksomhed til Gode. Der knyttes gennem dem nye Forbindelser Landet over, og der tilvebringes en Oversigt over vore landlige Bygningsformer, som tillader at gøre et skønsomt Udvalg med Hensyn til de Typer, som bør repræsenteres i Lyngby, og at lægge et fast Program for Frilandsmuseets Vækst. Museet har skrevet en »Ønskeseddel« over de vigtigste Bygningstyper, der i de kommende Aar bør føjes til de allerede erhvervede Bygninger, og Arkitekt Zangenberg har udarbejdet et Projekt til Placeringen af disse Bygninger, saaledes at de lader sig gruppere efter Landsdele og dog tilsammen danner en Helhed, som kan minde om en gammel Landsby.

Skønt der endnu er saa langt til Vejs Ende, og skønt der mangler saa mange af vore ejendommelige lokale Bygningstyper, har det dog atter en Gang vist sig, at Frilandsmuseet

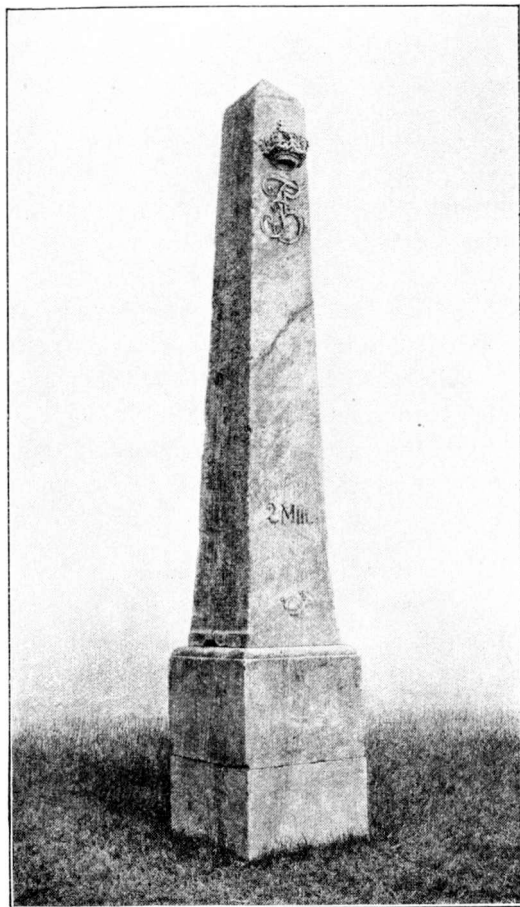

Fig. 4. Milepæl fra Geelsbakke ved Holte.

formaar at vække udenlandske Fagmænds Opmærksomhed. Da den britiske Museums-Association i Sommeren 1923 besøgte København, var der flere af vore engelske Gæster, som ikke nøjedes med den officielle Visit i Lyngby, men gentog deres Besøg og lagde Planer om at oprette et lignende Frilandsmuseum i England, hvor Samlinger af denne Art hidtil ikke har været kendte.

Ligesom Museet ved det første nordiske Folkelivsforsker-møde i Stockholm 1920 var repræsenteret af Inspektør Olrik, har det paa det andet Møde af samme Art i Helsingfors 1922 ladet sig repræsentere af Underinspektør Frk. Mygdal. Underinspektør Uldall deltog i Nordisk Arkæologmøde i Stockholm 1922, Inspektør Olrik og Frk. Mygdal i Skandinavisk Museumsforbunds Møde i Gøteborg 1923.

Til Nordiska Museets 50 Aars Jubilæum 1923 har Museet ladet Underinspektør, Arkitekt Zangenberg udarbejde en kalligraferet Adresse, der overræktes af Inspektør Olrik.

SAMLINGERNES TILVÆKST¹⁾.

Den første Gruppe i Museets trykte Katalog, »*Folketro og Folkeskikke*«, hvis Tilvækst efter Sagens Natur kun kan være sparsom, har faaet en ganske ejendommelig Forøgelse, en røget Skinke og et Faarelaar, skænkede af Bestyrer A. Jensen paa Herregaarden Lerbæk, hvor de fra gammel Tid hang paa Loftet; ifølge gammel Overtro, som kendes fra andre vendsyssel'ske Herregaarde, værnede saadanne Ting Husets Ejer mod Ulykke.

Til Katalogets anden Gruppe »*Bylaget*«, som næsten endnu sjældnere forøges, er erhvervet et messingbeslaaet Byhorn fra Gundsømagle med graveret Aarstal 1738. Til *Lavssamlingen* er købt et kalligraferet Gartnersvendebrev fra 1763 og et Glaskrus fra 1773 med Indskriften: »Vivat das löbl. Handwerck der Töpffer Meister«, medens en Tinkande fra 1785 med en graveret Pistol, rimeligvis fra et Bøsemagerlav, er en testamentarisk Gave fra Vinhandler Mummy (ved Kunstindustri-

¹⁾ Jfr. Jørgen Olrik, Dansk Folkemuseums Nyerhvervelser, III. Tid. ²¹/₁ 1923.

museet). Samlingen vedrørende *Myndigheder og Kommuner* har modtaget en Række Gaver fra Hærens Rustkammer og Inventariedepot, først og fremmest en Serie »Kortgeværer« og Esponton'er fra 18. Aarh., benyttede i Hæren og i Københavns Borgervæbning som

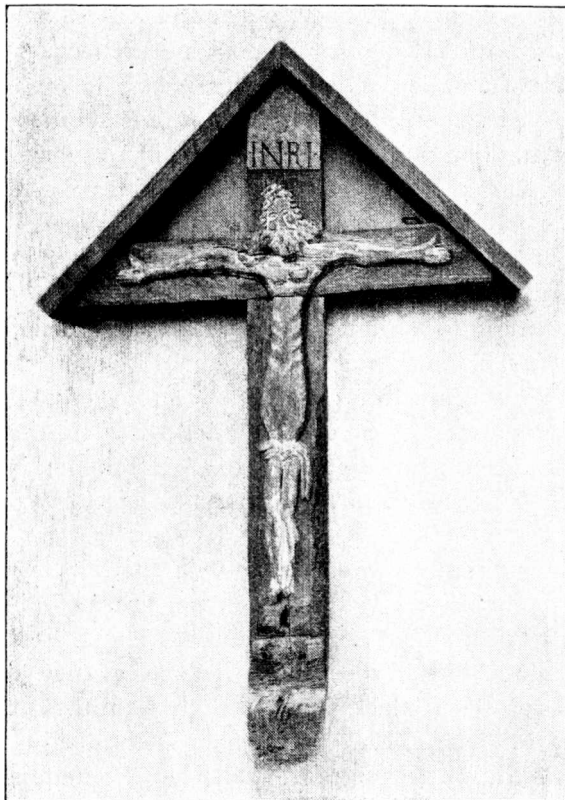

Fig. 5. Gravkors fra Gjørlev i Vestsjælland.
(Dækbrædderne er fornyede.)

Underofficérs- og Officerstegn, en Landkadetkaarde med Fæste af københavnsk Prøvesølv (1838) samt en Portechaise, en Sygebaare m. m. Ved Køb er erhvervet et Sølvjagtskilt fra Tølløse med det Zeuthen'ke Vaaben og Aarstallet 1792 samt en Politihand med Christian 7's Navnetræk, stammende fra Kallund-

borg By og særlig ejendommelig derved, at Haandstillingen er den bekendte Gestus Fica, som værner mod det onde Øje.

Af *kirkelige Genstande* er indkommet et Smedejærnsmonument fra Lille Lyngby i Nordsjælland (Gave fra Kirkeværgerne), og fra Gjørlev Kirke (Løve Herred) er afgivet et ejendommeligt Gravkors af Træ, med en naivt udskaaret Krucifiksfigur og med Indskriften: »Aar 1712 hafver Albret Wettegren oc hans Kerreste Darte Peeters Dater Holm ladet dette Werck bekast ofver deres salig Søn«, vistnok en af de sidste bevarede Repræsentanter for en nu ellers herhjemme forsvunden Type af Gravminder (Fig. 5). Mere privat Karakter har et efter Sigende fra Als stammende, glasseret Lerfad til Hjemmedaab fra 1710, med en tysk Indskrift og Billede af en Daabscene, samt et Par sølvbeslaaede Salmebogsbind fra Sønderjylland, det ene gennembrudt og graveret med barokt Akantusværk fra Tiden c. 1700 og stemplet af en Mester P. H. i Tønder, det andet med Filigran fra 19. Aarh. og Ejernavn fra Warnitz (o: Varnæs i Sundeved). Blandt flere Kristentøjer stammer et (med Aarstallet 1840) fra Sundbyvester paa Amager. Det svarer ganske til Afbildningen paa Rieters Stik af en Kone fra Taarnby bærende et Barn til Daaben (c. 1803).

Mellem indkomne *Bygningsdele* kan særligt fremhæves de Genstande, som Museet ved sin Undersøgelse af Bindingsværksbygningen i Pilestræde Nr. 10 opnaaede Ejeren, Firmaet Crome & Goldschmidts, Tilladelse til at udtage af det gamle Hus. Medens det ældste af dette Inventar, en Samling malede Vægbrædder fra Midten af 17. Aarh. og en Del Gobelinsfragmenter, er afgivet til Nationalmuseets 2. Afd., har Folkemuseet beholdt Panelværk af en Stue fra Tiden henimod Aar 1800 samt Bygningens Gaarddør, et enkelt Snedkerarbejde i Empirestil, hvori der var indsat en Egetræs Dørhammer med barokt Snitværk fra sidste Halvdel af 17. Aarh., forestillende et Hjærte med tre Roser, holdt af svævende, buttede Engle, et karakterfuldt Snitværk, hvis Erhvarvelse kun muliggjordes ved velvillig Imødekommehed fra Malerinden, Frk. Maria Thymann, som paa Forhaand havde Ret til at udtage dette Stykke. Ligeledes som

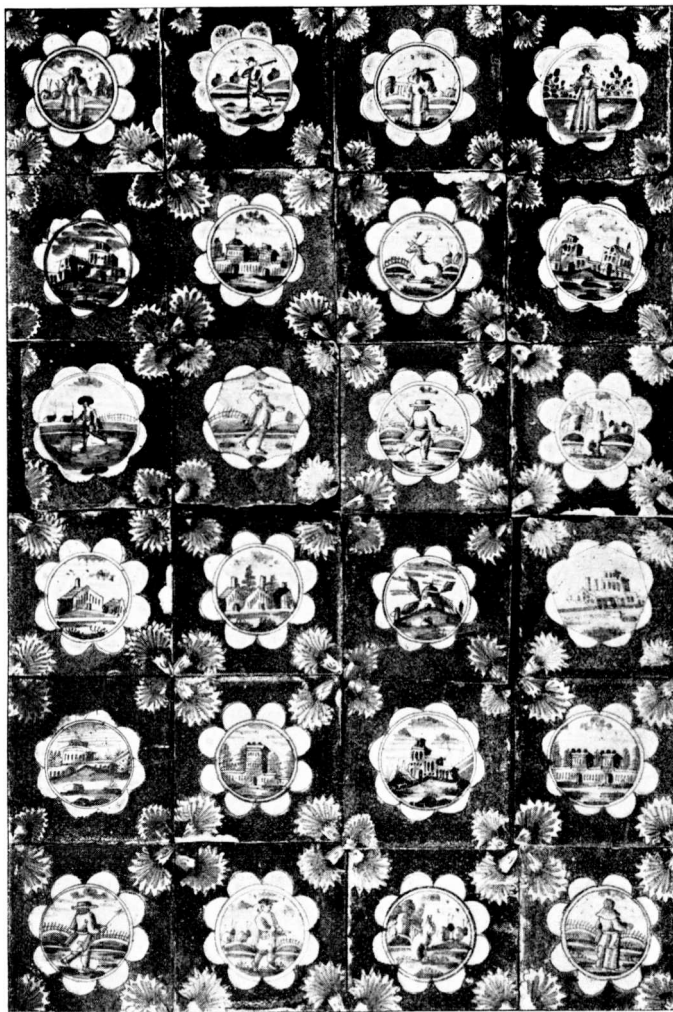

Fig. 6. Blaa- og mangandekorerede Fajencefliser
fra Borgergade 79.

Gave, fra Fru Magda Hyrup-Petersen, er modtaget en anden københavnsk Bygningstavle, et Sandstensskilt fra Dronningens Tværgade Nr. 33, dekoreret med Handelsinsignier og paa en

Varepakke Aarstallet 1794 samt Navnebogstaverne D. C. F., henvisende til Husets Bygherre, Urtekræmmer Didrich Funch. Fra Købstæderne er kun erhvervet et Gadedørsvindue med Lygte i Rokokostil, stammende fra Skippergade i Aabenraa.

Samlingen af *Ovne* er suppleret ved Indkøb af forskellige Støbejernsplader, et Par Ovn-døre (den ene fra 1748) samt ved Erhvervelse af enkelte hele Jernovne, deriblandt en paa Harzen støbt Bilæggerovn fra 1728 med Relief af Salomons Dom, stammende fra Ellum v. Løgumkloster (Tønder A.), og en cylindrisk Senempire-Ovn, støbt i Rasmussens Jernstøberi i København og skænket af Vexellererfirmaet Strandgaard, Kjer og Nannestad, Højbroplads 15. Bestyrer A. Jensen, Lerbæk, har skænket et Par gulglaserede Lerkakler af en formentlig Christiansfelder-Kakkelovn; disse er endnu ikke repræsenterede i Folkemuseet ved noget fuldstændigt Exemplar. Større keramisk Interesse har imidlertid en anden Erhvervelse, en Samling paa over 300 Vægfliser fra en Kakkelovnsplads i Borgergade Nr. 79, København, som er skænkede af Ingeniør C. E. Jensen. Godt og vel hundrede af disse Fliser er hvidglaserede og blaamalede Tegels med Landskabsmalerier, medens Resten, der foruden Blaamaling har manganfarvet Bundfarve (Fig. 6), stemmer baade i Malemaade, i Farverne og i de landskabelige Dekorationer overens med Fajencer fra Fabrikken i St. Kongensgade; især de fremstillede Bygninger, hvorimellem der paa en enkelt Flise forekommer en Fabrik, viser store Ligheder med de hjemlige Produkter fra Aarene omkring 1735, og i samme Retning peger ogsaa fire Fliser med Rester af et, oprindelig af sex Stykker dannet Monogramfelt med to nu ulæselige Navnetræk, omgivet af et Mønster af blaarandede, violette Felter samt en Bort med piggede Spiralslyng, Detailler, som er karakteristiske for københavnske Fajencer¹⁾.

Borgerlige *Møbler* er ikke købte i saa stort Tal som i de foregaaende Aar, og de betydeligere Erhvervelser tilhører for en stor Del Baroktiden og repræsenterer dennes jævne Bo-

¹⁾ Sml. Kai Uldall: Danske Fajancefliser, i *Fra Arkiv og Museum* 2. R. I B. 9. H.

have. Dette gælder saaledes et fynsk Klappbord af Eg og en Himmelseng af Eg, med snoede Sengestolper samt udskåret Navnetræk og Aarstal: M T D L ANNO 1728, der skal stamme

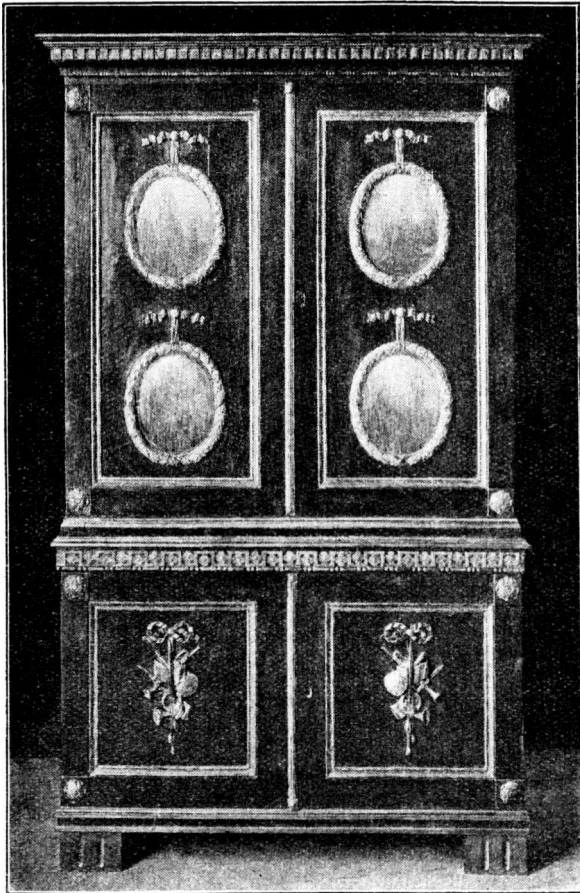

Fig. 7. Malet Skab i Louis XVI's Stil.

fra Herregaarden Kaas i Salling og ialfald er et typisk Exempel paa de gammeldags Traditioner i Holbergtidens jyske Møbelhaandværk. En Fyrretræsugge fra Allinge er skænket af Fru Jessen, København. Ikke meget yngre, men af mere nymodens

Stilpræg er dels et fra Als stammende Sølvtojsskab paa Fod, i hvis Elmetræsfinering der er indlagt Rosetter midt paa Dørene, dels et Chatol fra Barsmark ved Aabenraa, af Eg, med Rosetter og Stjerner samt paa Klappen et Spejlmogram holdt af svævende Engle, alt indlagt af sort og gult Træ, og denne ved Midten af 18. Aarh. saa yndede Indlægningssteknik er desuden repræsenteret ved et Syskrin, der bærer det usædvanligt sene Aarstal 1775. Rigere Rokoko-Ornamentik har et lille udskaaet Spejl fra Brædstrup, som har bevaret sin oprindelige Forgyldning, samt et Spejl fra Munkebo paa Fyn, hvis blyindfattede Glasramme dækker over Malerier paa Papir, som synes at efterligne manganmalet Fajence. Fra Aarhundredets Midte stammer ogsaa et noget medtaget Møbel (Kommode med skabsformet Overdel), dekoreret i efterlignet kinesisk Lakarbejde (Guld paa rød Grund); dets Hjemsted er Barsmark ved Aabenraa. Nyklassicismen er især repræsenteret ved et Skab med forgyldt Snitværk i Louis XVI Stil (Fig. 7), et Par Urhuse, det ene med Lakdekorationer i kinesisk Maner, det andet med Birke-træsfinering, et Taffelur af Mahogni og en Senempire-Skammel i Form af en lille Sofa. Af Fabrikant Zander, København, er bl. a. skænket en Kontorstol af Mahogni fra Tiden ned imod 1840—50, af Kaptajn A. Norgaard, København, en broderet Klokkestræng (c. 1850).

Mellem forskellige *Malerier og Skilderier* er erhvervet flere Portrætter af kostumehistorisk Interesse. Et Mandsporæt fra 1670 forestiller sikkert en københavnsk Prokurator Niels Michelsen. I Antikvitetshandelen er erhvervet to farvelagte Gipsrelieffer af Christian VII og Caroline Mathilde. Af Kemigraf Poul Madsen er skænket et Skilderi i Relieftryk med Frederik VI's Portræt og H. P. Holst's kendte Mindevers over Kongen. Af Kaptajn Norgaard er skænket et patriotisk Skilderi fra Tiden 1848—50; af Rebslager Jensen, Svendborg, tre kobberstukne og kolorerede Prospekter, det ene af Avgustenborg paa Als.

Langt mere end Møblerne gør *Sølvarbejderne* sig gældende mellem Museets Forøgelse.

De stateligste Sølvtojsstykker i velhavende Borger- og Bonde-

hjem i Tiden ved Aar 1700, før Kaffe og Te rigtigt kom paa Mode, var utvivlsomt de store Sølvkander i Barokstil, som endnu for en Menneskealder siden hyppigt kunde findes rundt om i Bøndergaardene, især i Østjylland, og som dengang atter og atter forekom i Antikvitetshandelen. Men desværre kunde Museet paa Grund af sine smaa Pengemidler aldrig faa Raad til at erhverve en eneste Sølvkande af denne Art, medens det endnu var Tid; en Lavskande har længe været ene i Folke-

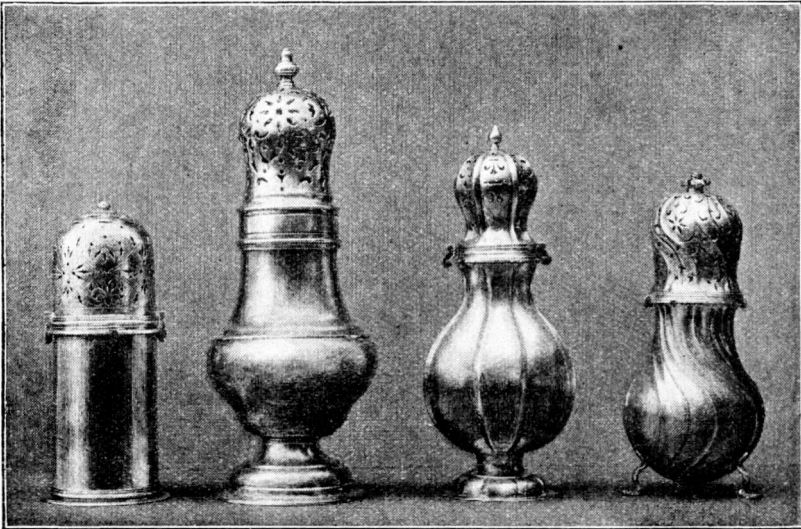

Fig. 8. Fire Sølv sukkerbøsser, 1722—1779.

museet om at repræsentere denne Type, hvoraf der kun opbevares et enkelt større Exemplar i Nationalmuseets anden Afdeling. I de senere Aar er disse Kander baade blevne sjældne og kostbare, og det maa siges at være et Held, at det nu er lykkedes til en overkommelig Pris at erhverve et typisk Exemplar af god jydsk Oprindelse. Kanden, der bærer Aarstallet 1722 og er dekoreret med drevne Senbarokornamenter paa Laaget og ved Kuglefødderne, har ifølge de graverede Navnetræk tilhørt Sognepræsten i Feldballe Niels Galten og hans Hustru Margrete Bering, og Stemplerne viser, at den er forarbejdet af

Aalborgmesteren T. Pop. Hører den end ikke til de største og bedste i sin Art, har man i det mindste Lov til at haabe, at den kan faa Efterfølgere.

Fra samme Stilperiode som Sølvkanden stammer et Bæger med tre Kuglefødder og drevne Akantusranker fra 1699, ligeledes et aalborgensisk Arbejde, med Mikkell Jensens Mesterstempel. En instruktiv Illustration til Stiludviklingen i Sølvmedea-

Fig. 9. Kaffemaskine af Sølv, 1798.

haandværket gennem det 18. Aarhundrede er en Række Sukker- og Peberbøsser (Fig. 8). En cylinderformet Sukkerbøsse af københavnsk Prøvesølv 1722 (Mester: M. C. Kirchof) tilhører endnu den enkle og borgerlige Stilnuance, hvori Barokken ebbede ud, og det samme gælder en omtrent samtidig, pæreformet Bøsse med Kiels Nældebladstempel (Mester: HCH). »Fladknækket« er en københavnsk Sukkerbøsse fra 1750 (Sivert Thorstenson), vredet-knækket en lignende, noget yngre Bøsse fra Aabenraa (Mester: CN). En Tedaase bærer københavnsk Stempel 1761 (A. F. Holling), en Kaffekande Aalborgmesteren Jens Kjeldsen Sommerfeldts Mærke¹). Iøvrigt tilhører det erhvervede Sølvtøj for største Delen den nyklassiske Stilperiode, dels fordi Museet vedblivende arbejder paa at komplettere sine tidligere saa mangelfulde Samlinger fra denne Tid, dels fordi der har frembudt sig gunstige Lejligheder til Indkøb særligt af det enkle, men smukke og fint formede Sølvtøj, som under engelsk Paa-virkning var moderne omkring Aarhundredskiftet 1800. Den ældre, franske Nyklassicisme (Louis-XVI-Stilen i snævrere For-

¹) Afb. i Ill. Tid. ²¹/₁ 1923.

stand) repræsenteres af en Sukkerskaal, der er hamret af et ældre Arbejde og derfor bærer et københavnsk Stempel fra 1722, skønt den først er tilvirket i 80'erne, samt et Hovedvandsæg (København 1794, Peter Hansen). Den stateligste Erhvervelse af den angliciserende Retning er en Kaffemaskine fra 1798 (København, Oldermænd Andreas Holm) med graverede Navnetræk »Til Erindring« fra 1814 (Fig. 9). Hertil slutter sig et Par Sølvstager (København 1790, Mester: Andreas Røymand), tre Tekander (den ene København 1803, Mester: Christian Hosøe), en Kaffekande (1818, med et dansk Provinsstempel, Helsingør eller Nykøbing F.), to Sukkerspande, den ene af københavnsk Prøvesølv (179?, B. J. Schnee), den anden af Provinsarbejde (Horsens 1805, Nicolai Brandt), en Sukkerdaase (København 1797, F. Ekstrøm¹), en Kanelbøsse (København 1805, Claus Bruun Alberts), en Flødeske med C. F. Classens Navnetræk 1811 samt nogle Fiske- og Kageskeer, Sukkertænger m. m. Blandt andre Spiseredskaber af Sølv kan fremhæves et »Mundbestik« med Kniv og Gaffel, vistnok Nürnbergerarbejde fra c. 1725.

Næsten righoldigere end Sølvagerne staar mellem Nyerhvervelserne Arbejderne i *Ler*, *Fajence* og *Porcelæn*, og bortset fra et Par Stykker tysk Stentøj og et enkelt blaamalet Frankfurter Fajencefad fra Slutn. af 17. Aarh., stammende fra Randerseggen, er det ogsaa paa dette Omraade den hjemlige Kunstindustri, der først og fremmest fængsler Interessen. Det er allerede nævnt, at de fra Borgergade stammende Vægfliser yder et Bidrag til Belysning af Fabrikken i St. Kongensgade. Nok saa mærkeligt er dog et Arbejde, som erhvervedes paa Auktion efter en københavnsk Privatsamler, og som synes at være tilvirket i Hofnagels Fajencefabrik paa Østerbro. Den lille hvidglaserede Portrætbuste af Kong Frederik V (Fig. 10), hvis Type efterligner de store Buster af Saly, Mesteren for Rytterstatuen paa Amalienborg, er signeret med Bogstaverne J: H:, sikkert Fajencemaleren J. Hassrisz. Paa en Museet tilhørende Terrin findes ganske samme Signatur sammen med Bogstaverne Ø: B: F, o: Øster Bro Fabrik (sml. Thor Kielland i Festskriftet

¹) Begge de sidstnævnte Arbejder afb. i Ill. Tid. ²¹/1 1923.

til Johan Bøgh, Kristiania 1918). Fra Kastrup-Fabrikken stammer, foruden et Par usignerede, muffelmalede Blomsterholdere og et Par beslægtede Potpourrikrukker, ligeledes uden Signatur¹⁾, en broget dekoreret Potpourrivase, modelleret i livfuld

Fig. 10. Fajencebuste af Frederik V.

Rokokostil; selvom Glasuren er delvis afskallet, er Fortlings Signaturbogstav F bevaret. Ogsaa fra de slesvigske og holstenske Fabrikker er der erhvervet flere, dels signerede, dels usignerede Arbejder, saaledes bl. a. en stor Tebordsplade, en Potpourrikrukke, et Kurvefad og en Smørkande fra Slesvig, et Fad og en Tallerken fra Stockelsdorff, en Tepotte samt et Par Stager fra Rendsborg og en som Satyrhoved formet Flødekande fra Kellinghusen. Særdeles fyldigt oplyst er et Drikkekrus af Gudumlundfajence, som er en Gave fra Byretsfuldmægtig, Cand. jur. Chr. Petresch Christensen, med Blomsterdecoration, Navnetræk og Aarstallet 1811. Under Bunden er indstemplet: 2, et Mærke, der ikke tillod nogen sikker Bestemmelse af Fabrikationsstedet, hvis Giveren ikke havde kunnet oplyse, at Drikkekarret er tilvirket til Møllefæster Niels Nielsen Guldager i

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. ²¹/₁ 1923.

Ris Mølle (Bælum S., Hindsted H., Aalborg A.) i Anledning af hans Bryllup med Maren Madsdatter, og at det, sammen med et tilsvarende Krus til Bruden, blev bestilt paa Gudumlund, hvor der skal være forarbejdet ikke faa Brudekrus til Himmerlands Bønder. Fra Gudumlund stammer ogsaa en signeret Tallerken med Aarstallet 1813, og muligvis ogsaa en Tallerken med Indskriften »H Ch B — født i Rønne — 1804«, men da Aarstallet 1804 betegner Fødselsaar¹⁾ og ikke Tilvirkningstiden, er det dog sandsynligere, at Tallerkenen kommer fra den lille, 1814 grundlagte Fabrik paa Øland. Blomsterdekorationen minder ganske om Fajencer, som Museet tidligere har erhvervet paa selve Limfjordsøen, og Randornamenterne svarer nøje til et signeret Skrivetøj fra 1819. Et lignende Skrivetøj med Aarstallet 1820 er købt i københavnsk Antikvitethandel. — Ogsaa paa endnu yngre dansk Keramik har Museet begyndt at skaffe sig Prøver, naar Lejlighed gives, dels fra de bornholmske Fabrikker, dels fra Ipsens Terrakottafabrik.

Af engelske Fajencer fra Tiden ved Aar 1800 er bl. a. erhvervet en Tallerken fra Davenport, hvis Dekoration har tjent som Forbillede for bornholmske Fajencer, en Kaffekande med Aarstallet 1786 og et Par Kopper med trykt Portræt af Kong Frederik 6. Kopper med trykte københavnske Prospekter er skænkede af Guldsmed Amandus Petersen, medens en Fajencegruppe, forestillende en Ko, der malkes, er en Gave fra Husejer N. Christensen, Klovtofte; den havde i mange Aar været anvendt som Sparebøsse.

Af københavnske Porcelæner er købt enkelte Stykker fra den kgl. Fabriks ældste Periode, dels tre grøn- og mangan-dekorerede Tallerkener, dels et Fad og en Urtepotte med Varianter af Musselmønstre samt en stor blaadekoreret Terrin. Fra Tiden c. 1800—10 stammer en med brogede Buketter og Strøblomster dekoreret, cylinderformet Kaffekande med tilsvarende Kopper. Desuden er erhvervet forskellige yngre

¹⁾ Fajencemester Eskild Bech's Søn, Hans Chr. B., blev født i Rønne 1804. Bech var knyttet til Fabrikken paa Gudumlund og grundlagde selv 1814 den lille Fabrik paa Øland.

Genstande baade fra den kgl. Porcelænsfabrik og fra Bing & Grøndahl. Af udenlandsk, evropæisk Porcellæn er som testamentarisk Gave efter Frk. Agnete Irminger, Klosterdame paa Støvringgaard, modtaget fem Par franske Kopper, samt et Par store do. som Gave fra fhv. Forstanderinde Frk. Thora Fiedler, København. Mellem det ostindiske Porcelæn fortjener særligt at fremhæves en af samme skænket Frugtkurv, under hvis Bund er malet det grevelige Moltke'ske Vaaben, og som sikkert har tilhørt Grev Adam Gottlob M. til Bregentved († 1792). Endvidere kan nævnes to Tallerkener med Billeder af Reformert Kirke, der har hørt til et Stel, som den reformerte Menigheds Præst, Jean Lebrecht Stubenrauch, lod udføre til Erindring om den oldenborgske Kongestammes 300 Aars Jubilæum 1748. — Af broget Kanton-Emaille fra 18. Aarh. er en Tekedel paa Trefod.

For den her i Aarsoversigterne fulgte, kunstindustrielle Gruppering bør det imidlertid ikke glemmes, at Folkemuseet ikke som Kunstindustrimuseet samler efter æstetiske Synspunkter, men i første Række følger kulturhistoriske Principper. Selv om beslægtede Genstande er repræsenterede baade i Kunstindustrimuseet og i Folkemuseet, viser det sig da ogsaa, at de to Museer netop paa Grund af deres vidt forskellige Opgaver kan samarbejde i bedste Forstaaelse. Dette har bl. a. givet sig Udtryk i, at Direktør Emil Hannover kort før sin Død overlod Folkemuseet en ikke ringe Del (c. 50 Numre) af den Samling, Kunstindustrimuseet modtog som testamentarisk Gave efter Vinhandler F. Mummy (Kunstindustrimuseets Aarsberetning 1922, S. 73 f.). Adskillige af de nysnævnte Genstande af Sølv, Fajence og Porcelæn hidrører fra denne Gave, som iøvrigt især har tilført Museet Brugsgenstande af uædelt Metal.

Fra mange andre Sider har Museets kulturhistoriske Serier modtaget Forøgelse. Baade Køb og Gaver er saa talrige, at det vilde være uoverkommeligt at opregne dem alle.

Blandt *Bord- og Køkkensager* kan fremhæves flere karakteristiske Temaskiner af Kobber og Messing, især fra Tiden c. 1800 og senere. Blandt andre Metalsager kan nævnes en

»Ildkike« (til Gløder) af Messing og en Sengevarmer af Messing med gennembrudt og graveret Laag i Barok (c. 1650—75)¹⁾, samt en Madklokke fra 1790, der ifølge Indskriften stammer fra Avnbølgaard i Sundeved.

Blandt *Belysningsgenstande* maa nævnes en Glaslampet med Prismer fra 18. Aarh.'s Slutning samt forskellige Gaver fra

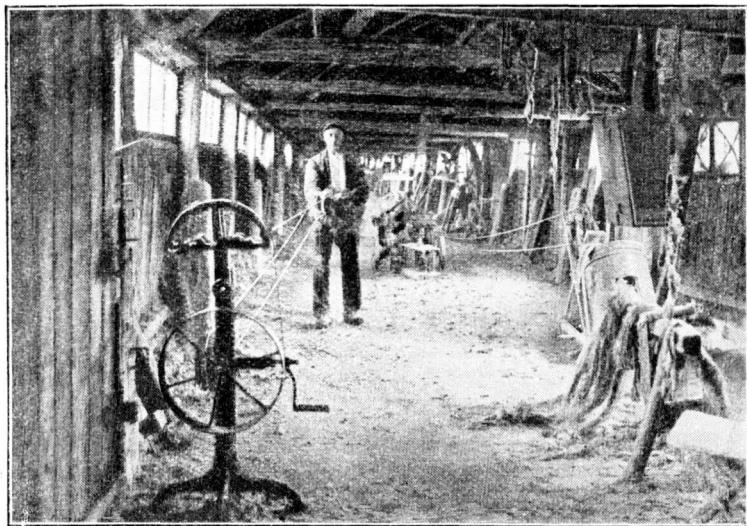

Fig. 11. Reberbanen i Svendborg.

Teaterdirektør Jørgen Jensen, Fuldmægtig Øst (Sundholm), Kancelliraad Poulsen, Kaptajn A. Norgaard og Hr. C. F. Petersen.

Samlingen af *Haandværksredskaber* har modtaget en meget smuk Gave, en fuldstændig Model af et Rokkedrejerværksted, som er skænket af Maler Frants Olsen, Skodsborg, og som forestiller det Værksted, Giverens Fader 1866 indrettede i Hustrup ved Køge, og til denne Serie er desuden skænket en Maskine til Hatteafstrygning (Gave fra Hattemagermester Fog, Firmaet Petitgas), ligesom der især fra Landet er erhvervet forskelligt Værktøj. Rebslagermester Jensen har skænket Værktøjet og Maskinerne fra sin nu nedlagte Reberbane i Svendborg.

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. 21/1 1923.

Der findes Værktøj fra Tiden op mod 1800, og den meget anseelige Samling giver et Indblik i Redskabernes Udvikling gennem 19. Aarh. En Reberbane vil saaledes med Tiden kunne opstilles i Frilandsmuseet (Fig. 11).

Samlingen vedr. Tobakkens Historie er bl. a. forøget med forskellige Klichéer til Tobakskarduser fra Slutn. af 18. Aarh. samt Pibehoveder; en Pibe med Fremstilling af Kejser Napoleons Møde med Kejser Alexander I af Rusland er skænket af Hr. J. F. Dessauer, København.

Legetøjssamlingen, der ligesom Samlingen af Kort og Spil synes at vække Publikums Interesse, har modtaget særligt talrige Gaver, især af Smaafajencer og Kobbersager til Dukkebrug¹⁾. En Samling syede, skindbeklædte Bolde fra 18. Aarhundrede er modtaget fra Aarhus Domkirke, hvor et større Antal fandtes bag et Epitafium; rimeligvis hidrører Boldene fra Latinskolepeblingenes Leg i Kirken.

Samlingen af *Redskaber til kvindelig Husftid* er forøget ved forskellige Gaver; indkøbt er bl. a. en Strikkekrog af Sølv (c. 1775).

Maaske den største og betydeligste Tilvækst i det her skildrede Tidsrum er kommet *Tekstilsamlingen* tilgode, og hvad de højere Stænders Dragter angaar, skyldes dette ikke mindst den Omstændighed, at Museet ved Afløsningen af Stamhuset Taasinge og takket være en særlig Bevilling har kunnet erhverve den betydelige Samling af gamle Dragter og Dragtdele, som opbevaredes paa Valdemarsslot og har været baaret af Slægten Juel. De ældste af disse Tekstiler, fra Tiden omkring 1700, er dels et Kaardegehæng af rødt Fløjl med Guldtraadsbroderi, dels et Ridetæppe (saakaldet »Valrap«, Fig. 12) og to Par Pistolhylstre af rigt, blomsterbroderet rødt Fløjl, dels et Par Klædningsstykker til Damer. En Mantille af sort Silkegaze med brocherede Strøbuketter i Guld, med Falbelader og nedhængende Stykker foran af hvidt Silke med brogede og guldbroderede Blomster og Guldkniplinger, tilhører Moden fra 1690'erne, da Ludvig XIV's Hof omformede den

¹⁾ Sml. Jørgen Olrik: Gammelt Legetøj i Dansk Folkemuseum, i Illustr. Tidende ²⁴/₁₂ 1922.

spanske Mantille til »Écharpe«, som Prinsesser og Hertuginder bar af Gaze, Guld- eller Sølvtraads-Net. Fra Tiden c. 1740 stammer en Damekjole af grønt, guldbrocheret Silke, bestaaende af Skørt og Simarre (d. v. s. Liv med Slæb), et pragtfuldt Kostume, der er karakteristisk for Mad. de Pompadours Tid. Fra Slutningen af 18. Aarh. hidrører en Serie smukt silkebroderede Mandsklæder: tre Kjoler, et Par hvide Knæbenklæder og ikke

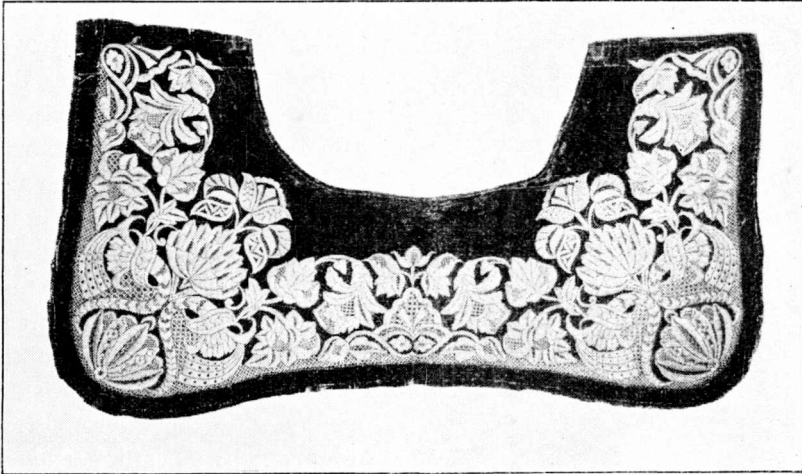

Fig. 12. »Valrap«, c. 1700. Valdemarsslot, Taasinge.

mindre end ti Veste; fra Tiden henimod 1850 et Par Dame-dragter.

Paa lignende Maade som fra Valdemarsslot er der fra Hvedholm erhvervet to Damekjoler af hvidt, broget broderet Moll fra 1790'erne, et fileret Langsjal af grøn Silke samt enkelte mindre Dragtdele. Men foruden disse særlige Erhvervelser, der ikke mindst har Betydning ved at tilføre Kostumesamlingen Pragtstykker fra Tiden før 1750, har Museet ogsaa haft den Glæde at modtage værdifulde Gaver. Saaledes har Lensgrevinde Petersdorff skænket en værdifuld Samling Tekstiler, stammende fra Grevskalet Roepstorff (Einsidelsborg): En Mandsdragt fra Slutningen af 1770'erne, af lilla, smaaplettet

Fløj!; fire Mandsveste, de tre fra 18. Aarhundredes Slutning, hvoriblandt særlig maa fremhæves en Giletvest af elfbensfarvet Silketøj med indvævet, kniplingsagtigt Mønster af opskaaret og uopskaaret Fløj! og med kulørt Silkebroderi og facetterede Krystalstene; en Damekjole fra Tiden c. 1850, syet af perlefarvet, kinesisk Silkesatin og overbroderet med Blomster-ranker i samme Farve, to Halstørklæder samt en fra c. 1785 stammende Simarre eller Manteau af blomsterbrocheret Atlask. Desuden flere større Stykker kanevasbroderet Vægtapet, tilvirket i 18. Aarhundredes Begyndelse og visende Allegorier paa Verdensdelene og Aarsliderne, samt et vatteret Tæppe af hvidt Silketøj med broderet Blomsterornamentik, der bærer Præg af europæisk Tegning, skønt Arbejdet maa være udført i Kina i 18. Aarh. Mellem disse Gaver fandtes ogsaa en Pungeparyk af Menneskehaar med Hesthaarsallonge, en kærkommen Forøgelse for Museets Samlinger, der hidtil har maattet lade sig nøje med en fra Kunstammeret stammende Paryk af Glastraade. — Meget smuk er en af Frk. Ebba Oksen skænket Damekjole med Simarre og Ramager af Blondeslyng, alt syet af blaarødt Silketøj med indvævede Strøbuketter og tilhørende Tiden c. 1778 (Fig. 13). En Del mandlige Klædningsstykker fra Tiden c. 1800, et Par

Fig. 13. Damekjole (c. 1778) af blaarød Silke med Strøbuketter.

— Meget smuk er en af Frk. Ebba Oksen skænket Damekjole med Simarre og Ramager af Blondeslyng, alt syet af blaarødt Silketøj med indvævede Strøbuketter og tilhørende Tiden c. 1778 (Fig. 13). En Del mandlige Klædningsstykker fra Tiden c. 1800, et Par

Veste, to Par hvide Hjorteskins-Knæbenklæder og en Nathue er skænkede af Arvingerne efter Etatsraad, Arkitekt H. B. Storch, to Veste fra Aarene 1825—50 af Fru Gerda Gerding og af Købmand Andreas Clemmensen, Kjellerup, Dele af en Livjægeruniform af Skovrider Bølling, Millinge, og broderede Seler af Landsarkivar G. L. Wad, Odense, og Fabrikant J. F. Dessauer. Adskillige af disse Gaver ledsagedes af Oplysninger om, hvornaar og af hvem Klædningsstykkerne har været baarne. Ved Køb er erhvervet et trekantet Tørklæde af Ananastrevler, efter Overleveringen broderet af en Neger i Vestindien c. 1825—50¹⁾.

Medens disse talrige og værdifulde Forøgelser paa væsentlige Punkter har kompletteret Samlingen af ældre Dragter, har den i forrige Aarsberetning fremsatte Udtalelse om, at Museet gerne modtog yngre Dragter, ligeledes baaret rig Frugt. Frk. Brackenhøfd har skænket det en hvid Mols Balkjole fra Tiden c. 1870, Fru Dr. phil. Lis Jacobsen har skænket sin Moders Brudedragt fra 1881, og Arvingerne efter Enkefru Emma Rubin, Professor Edgar Rubin og Cand. phil. Herbert Rubin, har som Gave overdraget Museet fem Damedragter samt andre Klædningsstykker (hvoriblandt tre Hatte) fra Tiden c. 1880—1910, som er udmærkede Prøver paa denne Tidsalders Moder.

Mellem andre Tekstilier kan fremhæves to hollandske Damaskservietter fra Tiden c. 1650, der er tilbyttede fra Professor Jan Six, Amsterdam, og hvis Mønster har særlig Interesse, fordi Figurerne, Pyramus og Thisbe, sikkert har tjent som Forbillede for slesvigske Rylagen. Af Navneklude (»Læreklude«) er adskillige modtagne som Gaver, bl. a. fra Toldvagtimester Conradsen, København, Fru Neuhaus, København, Kaptajn Norgaard, København, Fru Karen Lisberg-Jensen, København.

Yderligere er erhvervet en Krusemaskine (c. 1750) til at kruse Hovedlin og anden Kniplingsbesætning med.

Allerede i det foregaaende er der nævnt adskillige Forøgelser til Belysning af *Bondekulturen*, men til Frilandsmuseets

¹⁾ Afb. i Ill. Tid. ²¹/₁ 1923.

Bygninger, Aggerhusets Indbo og de hidtil omtalte Smaasager følger sig endnu en Række andre Landbosager.

Af Bygningsdele fra Bøndergaarde kan der saaledes nævnes et Forbræt til en Dørhammer med Indskriften CSS VG (Ϸ: Christen Sørensen Vestergaard) 1793, der har siddet i Laden paa Vestergaard i Faartoft ved Thisted, samt en alsingsk Dørhammer fra 1776, hvis Ornamentik er en god Prøve paa

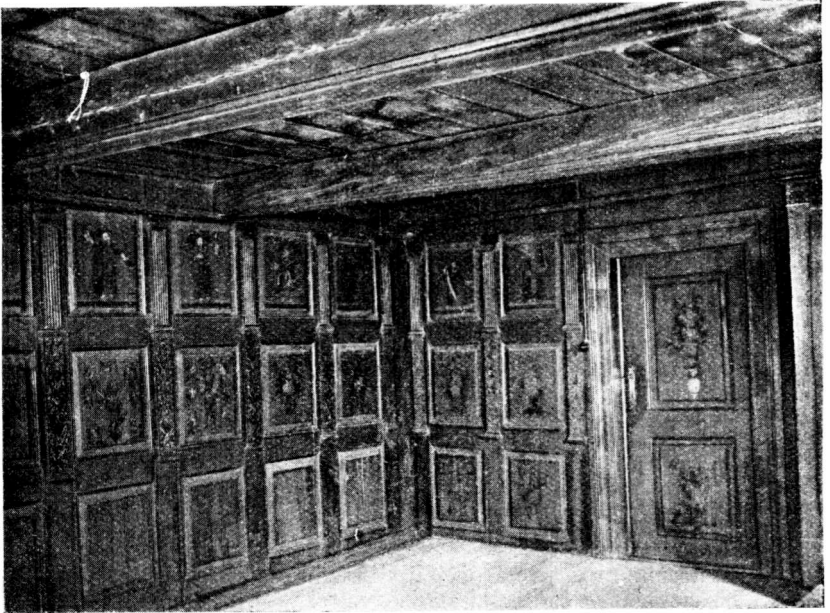

Fig. 14. Overstestuen fra Avedøre, for Flytningen.

den i Sønderjyllands velhavende Egne florerende Bonde-Rokoko. I denne Sammenhæng kan ogsaa omtales et malet Købmands- og Værtshusskilt, med Fremstilling af Flasker og Glas, Piber og Kommenskringle, stammende fra Jarlund i Medelby Sogn og skænket ved Museumsbestyrer Raben i Sønderborg. Den betydeligste Erhvervelse paa dette Omraade er dog en fuldstændig Øverstestue fra Avedøre ved Glostrup, bestaaende af Paneler, Vinduer og Døre, Bjælkeloft og Gulvbrædder (Fig. 14). Fyldingspanelerne er paa Rammestykkerne prydede med røde

og marmorerede Pilastre, paa Felternes blaa Bund er der malet brogede Blomster og Figurer, dels de 12 Apostle, dels allegoriske Kvindeskikkelser: »Natur Loven, Justitia, For Tuna, Hobet, Kieligheden«. Baade Træværk og Maling er fra Tiden c. 1800. I Museets Samlinger har der vel fra gammel Tid været opstillet en panelet Øverstestue sammen med Hedebostuen, men denne Storstue stammer fra Nordsjælland, og den er ikke saa fuldstændig som den ny Erhværelse, som desuden giver et Indblik i de saakaldte »Københavnsbønders« mere velhavende Hjem, hvis Beboere i kulturel og økonomisk Henseende drog Fordel af Hovedstadens Nærhed.

Foruden Stuerne fra Amager, Heden og Nordsjælland skulde der i det fremtidige Folkemuseum gerne være repræsenteret i det mindste endnu en sjællandsk Afart, en Røsnæsstue, og Museet har derfor benyttet en Lejlighed til at erhverve et typisk, omend noget tarveligt, malet Røsnæsskab (fra Vollestrup). En blomstermalet Kiste fra Mørkøv ved Holbæk, med Aarstallet 1841, er en Gave fra Toldvagtimester H. L. Conradsen og har tilhørt Giverens Moder. Desuden er erhvervet en Armstol fra Broby (Alsted H.) med Indskriften: I. B. D. 1851, en rokokomalet Egekiste med Fremstilling af Jonas og Havuhyret, dateret 1802, og en trekantet Hængehylde med Rokokosnitværk fra Hammelev (Haderslev A.). Fabrikant Zander, København, har bl. a. skænket en halmflettet Lænestol.

Af mindre Snitværker er der især erhvervet Mangletræer, blandt hvilke ikke faa er af fynsk Oprindelse; et er signeret: ANNO 1783 — ER GORT AF SØREN TYGESEN. Særlig fornøjeligt er et fra Marstal stammende Mangletræ med Aarstallet 1769, hvis Haandtag er formet som en Havfrue, og hvorpaa der er udskaaret et Hvalfangerskib, en Grønlandshval, Harpun og Skibstømrerværktøj. Fra Ærø stammer ogsaa et lille Hængeskab med Aarstallet 1702; fra Avnslev ved Nyborg et do. i almueagtig Empirestil.

Mellem landlige Pottemagerarbejder kan nævnes en Lerflaske med Aarstallet 1730, fundet i Jorden i Lyngby, et Fad fra Ærø fra 1734 og et Fad fra 1810 med Napoleons Billede, begge hørende til en Gruppe Lurfade med Glassur, der paa de syd-

fynske Øer endnu benævnes Stettinerfæde (fordi de er importerede over Stettin), men er tilvirkede helt nede i Schlesien og Lausitz.

Af Redskaber til Landbrug og Landhaandværk kan nævnes en Tækkenaal af Asketræ, skænket af Smed Hans Hansen Smidt i Stevning paa Als, og en »Spraadbjælke« til at »spraade« Husene op med, naar de var blevet skæve; den er skænket ved Maler Søren Knudsen, Glud, Bjerge H., Vejle A. Endvidere en Segl fra Ramsøllille (Københavns A.) og en Smørkærne fra Tersløse (Holbæk A.), skænket af Antikvitetshandler Mellerup, Roskilde.

En hel lille Samling Indbo, en Hjørnehylde, Lysestager, Husgeraad af Metal m. m., der overvejende stammer fra Kyndeløse i Voldborg Herred, er skænket af Hr. C. F. Petersen.

Den Indsamling af gamle *Folkedragter* og tilsvarende *Tekstiler*, som naturligt gaar Haand i Haand med Undersøgelsesrejserne, har bragt en rig Høst, dels ved Køb og dels ved Gaver.

Paa Sjælland er der saaledes erhvervet en Mandsdragt og en Konedragt (med rød, strikket Trøje) fra Stevns, en Konedragt fra Valløby og en Mandsdragt fra Haarlev (begge i Bjeverskov Herred Syd for Køge), og fra Stevns er der endvidere kommet ikke faa Dragtdele; to Lin er skænkede af Enkefru Ane Lisbeth Pedersen, Krogbækgaard ved Hellested, en Hue og et Tørklæde af Gaardejer N. Pedersen, Hellested. Fra det sydligste og sydvestligste Sjælland er der især kommet Hovedtøjer, hvoriblandt Gaver fra Frk. Sophie Larsen, Masnedsund, Chr. Nielsens Hustru i Mogenstrup, Fru Larsen og Fr. Hansens Hustru samt Enkefru Dorthe Christensen, Agersø. Sygeplejerske, Frk. Sofie Nielsen, Magleby, har skænket et Haandklæde af »Salvettoj«. Som en Efterhøst fra Falster er der modtaget særligt mange Gaver, fra Fotograf Anton Rasmussen, Stubbekøbing, Fru Jens Christoffersen, Nykøbing F., og Frk. Schow, Nykøbing F.; en unævnt Giver har skænket tre Perletøjer. Fra Falster er desuden købt en nordfalstersk Mandsdragt og en Samling nordfalsterske Kvindesmykker, samt et Lagen med Bort i Dragværk fra 1765, og fra Lolland en Kvindedragt fra Frejlev, med rødt Svanebajsskørt og rød Lænketroje. Sydfynske Hovedtøjer er skænkede af Hr. H. C. Hansen og Hustru, Svendborg, taa-

singske Dragtdele af Gaardejer R. Pelles Enke, Bjerreby. Paa Taasinge lykkedes det ogsaa at erhverve to fuldstændige Pige-dragter med Sølvsmykker, repræsenterende Bonde-Empiren (c. 1825), samt et af de forlængst aflagte »Sol- eller Hyllekæder«. Fra Egense (Svendborg A.) er erhvervet en Kjole af ripsstribet Hvergarn og en Empire-Barnekjole af tærnet Uldstof. Ogsaa fra Lyø er der hentet to Kvindedragter (Fig. 15), den ene en Dansedragt, og desuden er derfra indsamlet forskellige Dragtdele, hvoriblandt Gaver fra Gaardejerne Jacob Petersens Hustru, Anders Andersens Enke, Hans Hansens Hustru, m. fl. Fra Drejø er bl. a. indkøbt 3 hele Dragter, repræsenterende den gamle Skik med blaa Dragt til Jul, grøn til Paaske og rød til Pinse, som ogsaa kendes fra Røsnæs og Heden¹).

Paa Als er der erhvervet to Kvindedragter (Fig. 16), en med »rundstribet« og en med »Entræs« Skørt og en Del Dragtstykker; Gaver er modtaget af Anne Marie Jørgensen, Miels, og Gaardejer P. Rasmussens Hustru, Broballe. En Mands-Ridedragt (til Ringridning) er erhvervet fra Aabenraeegn. Fra Fanø er Dragtsamlingen suppleret ved Køb af tre hele Dragter²), »Nattrøjer« og andre Dragtstykker, og Gaver er modtagne fra Frk.ne Holm,

Fig. 15. Kirkedragt fra Lyø.

¹) Sml. Elna Mygdal: Lidt om Folkedragter fra Svendborg Amt, i Turistforeningens Aarvog 1925.

²) Den ene afb. i Ill. Tid. ²¹/₁ 1923.

Nordby, Marius K. Jensens Hustru, Maren Madsen, Sønderho, Købmand Lorentzen, Sønderho, Urmager Petersen, Nordby; desuden fra Enke Ane Kirstine Nielsen, Ho. — Fra Sønderjylland er der endelig erhvervet nogle Dragtdele fra Barsø ved Aabenraa, fra Nørrejylland en Kjole, Trojer, Tørklæder, Huer, Snipper og Hagehatte, alt fra Slagballe i Tyrsting Herred.

Fig. 16. Ældre Kvindedragt fra Als.

En Særk fra Skagen er skænket af Frk. Jenny Geisnæs, Skagen.

Blandt andre Tekstiler kan særligt fremhæves en Kurvedug af Lærred, bestemt til at lægge paa en Korsklædebakke, med Frynser, som kendeligt ligner Frynser paa Tekstiler fra Torsbjærgfundet fra Folkevandrings-tiden; den stammer fra Arts Herred, Holbæk A., og er skænket af Lærerinde Frk. Kirsten Hansen paa Reersø. En større Samling Tekstilprøver og -redskaber har Museet erhvervet efter Frk. Nanna Ring og Fru Thora Thoroddsen, deriblandt Prøver paa den Teknik, som endnu i Midtjylland kaldes at »slynge« eller at »virke«, og som kendes fra Bronzealderfund og er identisk med middelalderligt »Sprang«; fra Folkeviserne kendes Udtrykket at »slynge Guld« o. l. Et Stykke mønstervævet, rødt og hvidt Omhængstøj af

c. 20 Alens Længde er erhvervet fra Glostrup ved København; fra Hedehusene stammer et sribet, hjemmegjort, uldent Dynevaar med Skindhjørner. Et Lyø-Haandklæde fra 1838 har været bestemt til Pyntning af Ligklæde, og fra Lyø stammer desuden et Pudevaar til Jordetøj.

Af Smykker er erhvervet nogle Snøremaller fra Læsø med Relief af Bebudelsen, en Samling almueagtige Smykker fra Randersegnen af ret almindelige Former, og to ejendommelige Doppere, graverede 1814, fra Viby (Københavns A.); de har maaske siddet paa Forklædebaand.

Ogsaa Træsko af forskellige Typer er erhvervet fra flere Egne af Landet.

To oliemalede Skilderier (c. 1800) forestiller en sjællandsk Bonde falbydende grønne Kranse¹⁾ og en dansk Amagerkone sælgende Grøntsager.

For under sine fortvivlede Pladsforhold ikke straks at gemme Flertallet af Erhvervelserne bort har Museet fortsat den Serie af vekslende Udstillinger, som blev paabegyndt 1921. Udstillingsrækken har været: 5) sønderjydske Dragter og Tekstiler, 6) Nyerhvervelser, derimellem Dragter fra Fanø, Als og Lyø, 7) Dragter fra Valdemarsslot, 8) lolland-falsterske Dragter og Tekstiler, 9) Nyerhvervelser, derimellem Dragter fra Taasinge og Østsjælland. Selv om Lokalerne kun tillader at udstille Tekstiler og mindre Genstande paa denne Maade, har Udstillingerne dog sikkert virket til, at Museet ikke bliver glemt af Publikum.

Foruden de allerede nævnte er Gaver modtaget fra: Kommune-lærerinde Frk. Anne Bruun, Fru S. Christensen, Fabrikant J. F. Des-sauer, Frk. Andrea Engelhardt, alle i København, Dansk Folkeminde-samling, Frk. Caroline Hansen, Søborg, Overtoldbetjent Hansen, Fru Læge Heine, Enkefru Haugsted, alle i København, Fru Maren Jensen, Snertinge, Fru Dorothea Marie Jensen, Hellested, Murermester Georg Jensen, Kgs. Lyngby, Fru Jessen, København, Frk. Bodil Marie Jørgen-sen, Kallerup, Refsnæs, Fru Mathilde Jørgensen, Dragør, Postassistent Kannik, Charlottenlund, Fabrikant Kierulff, Gentofte, Fru Thora Knud-sen, f. Fiedler, Enkefru Kretz, begge i København, Arkitekt O. Lang-balle, Køge, Lensgreve Lerche, Lerchenborg, Konservator P. Linde, Frk. O. Lindgren, begge i København, Gaardejer Morten Nielsens Hu-stru, Gjerlev, Museumsinspektør Johs. Olsen, Svendborg, Fru Hedevig Olrik og Frk. Ingefred Olrik, København, Hoffotograf Petersen, Køben-

¹⁾ Afbildet i Hugo Matthiessen, Københavnske Gader, S. 141.

havn, Fru Kirsten Petersen, Lyshøj ved Lyderslev, Byretsfuldmægtig, cand. jur. Petresch Christensen, Kancelliraad Poulsen, begge i København, Grev Oluf Scheel (Depositum fra Kgl. Mønt- og Medaillesamling), Fuldmægtig, cand. jur. A. Späth, København, Museumskustode Teglbjerg, Kgs. Lyngby, Apotheker P. Thaysen, Frk. Fernanda West, begge i København, Fru Læge Winge, Vordingborg, fhv. Kontorchef J. Wieth, Direktør Winsløw, begge i København.

STORE BEDEDAG.

Af cand. mag. P. K. Thorsen.

»Berl. Tid.« 4. Marts 1907.

I det kirkelige Udvalg er det sat under Forhandling at afskaffe Store Bededag. Spørgsmaalet om Afskaffelse eller Bibeholdelse hører ikke til de meget betydningsfulde; dog turde det netop paa nærværende Tidspunkt være af Interesse for mange at faa oplyst, hvorledes det forholder sig med denne Festdags Oprindelse og Historie. Den har jo nu i saa mangfoldige Aar været fejret overalt i det danske Monarki af Jøder som af Kristne, af Katoliker som af Protestanter, maaske med Undtagelse af nogle udenfor Foikekirken staaende religiøse Samfund.

Der hersker temmelig almindelig den Vildfarelse blandt Folk, at Store Bededag slet ikke er nogen gammel Helligdag. Man kan atter og atter høre det gentaget, at den er indført af Struensee som et Vederlag for de mange Helligdage, han afskaffede. Spørges der, hvorfra man ved dette, saa lyder Svaret næsten altid: »Det læres jo i Skolen«. Det kan være meget muligt, at det undertiden fortælles i Skolen; men i Skolebøgerne staar der intet derom. I alle de Danmarkshistorier, smaa saa vel som store, jeg har kunnet efterse, staar der intet andet om Struensees Helligdagsanordning fra 1770, end hvad sandt og rigtigt er. Da afskaffedes Taksigelsens Fest, der hver 23de Oktober fejredes i Kjøbenhavn til Minde om Ildebranden 1728, der paa denne Dag standsede. Det var den eneste *faste aarlige* Bededag, der paa

Struensees Tid bestod ved Siden af Store Bededag, da Taksigelsens Fest 11te Februar, der havde været fejret i hele Danmark til Minde om de Svenskes mislykkede Stormangreb paa Kjøbenhavn 1659, allerede var afskaffet 1766. Om Store Bededag, saa lidt som om Bededage i det hele taget, tales der ikke et Ord i Struensees Heligdagsanordning.

Store Bededag er indført ved en kongelig Forordning af 27de Marts 1686. Men det vilde være meget urigtigt at mene, at vi dermed er naaede tilbage til Begyndelsen. I Virkeligheden var det ikke noget nyt, der indførtes, men kun en Omordning af en allerede bestaaende Institution, og denne Omordning maa antages at have staaet i Forbindelse med det Gennemsyn af Alterbogen, som paa den Tid foretoges. Det, der skete 1686, var, at der blev een fast Bededag om Aaret, medens der tidligere havde været tre saadanne, enten i Sammenhæng eller hver med en Uges Mellemrum. Endvidere blev denne Bededag en Gang for alle henlagt til en bestemt Dag i Aaret, nemlig fjerde Fredag efter Paaske, medens de tre Bededage tidligere Aar for Aar var blevne bestemte ved kongelige Forordninger. De tidligere tre Bededage holdtes ikke paa samme Tid af Aaret hvert Aar, og der valgtes desuden ikke de samme tre Dage for Norge som for Danmark. For Island og Færøerne valgtes igen tre andre Dage. Men 1686 blev det slaaet fast, at fjerde Fredag efter Paaske skulde være den almindelige Bededag overalt i det danske Monarki. Om Maaden, hvorpaa Dagen skulde helligholdes, indeholder Forordningen af 1686 intet nyt. Den er noget afkortet, men iøvrigt næsten Ord til andet en Gentagelse af de ældre Forordninger. Bestemmelserne i disse var ogsaa saa strenge, at der ikke godt kunde være Tale om Skærpelser, naar der ikke ligefrem skulde paabydes Selvpinsler. Aftenen forud ringedes der med de største Klokker i alle Kirker. Arbejde, Handel og Forretning standsede. Alle Boder, Kældere og Kroer blev lukkede. Paa selve Dagen skulde der fastes strengt efter de ældre Bestemmelser til Solnedgang, efter Forordn. 1686, til al Kirketjeneste var ophørt (omtrent Kl. 4), og det var forbudt at udlevere Mad og Drikke til andre end Syge.

Ingen maatte begive sig paa Rejse. Posten alene var det tilladt at gaa som sædvanlig.

At de tre Bededage 1686 blev til den ene, har efter al Sandsynlighed skabt den Forestilling, at fjerde Fredag efter Paaske oprindelig er en Afløser af de mange større og mindre Bededage, som fandtes i ældre Tid. Man kan endnu træffe denne Anskuelse, mer eller mindre tydeligt udtalt, selv hos kyndige Forfattere. Nej, Dagen har aldrig haft noget med dem at skaffe. Længe efter 1686 holdtes der Bededage Onsdag eller Fredag lige saa fuldt som før 1686. Længe efter 1686 forordnedes der Bods- og Bededage imod Krig, Pest, Misvækst og andre hærgende eller truende Landeplager lige saa fuldt som før 1686. Disse Bededage er aldrig blevne afskaffede ved Lov og Forordning, men er stille gaaede af Brug, rimeligvis paa Grund af Mangel paa Deltagelse. At fjerde Fredag efter Paaske vel var den betydeligste, men ikke den eneste Bededag, viser forøvrigt selve Navnet *Store Bededag*. Det er en folkelig Benævnelse. Officielt har Dagen altid heddet *Almindelig Bededag*. Den hedder saa endnu ikke blot i Salmebøgerne, men ogsaa i Avisernes Prædikantliste. Navnet *Store Bededag* synes at være skabt af Kjøbenhavnerne, men det var jo ogsaa netop i Kjøbenhavn og nogle faa andre større Købstæder, at Søgnedagsgudstjenester saa at sige hørte til Dagens Orden. Fra Folkesproget er Navnet gaaet over til Farcen »Store Bededags Aften« og til Hunæus' bekendte Billede »Paa Kjøbenhavns Vold Store Bededags Aften«. Paa Landet, hvor Søgnedagsgudstjenesten vist altid har indskrænket sig til Fastetiden, kaldes Dagen slet og ret *Bededagen*.

Vi staar nu foran Spørgsmaalet, hvorfor fjerde Fredag efter Paaske er bleven valgt. Der er Forskere, som har ment, at det skyldes Eftervirkning fra Middelalderens saakaldte Gangdage, og der synes ikke at være nogen Grund til at tvivle om denne Menings Rigtighed.

Det var Skik i Middelalderen, at Præst, Degn og Menighed tre Dage i Rad i Foraarstiden gik i Procession Sognet over. Toget bevægede sig gennem Landsbyerne, over Agre og Enge. Korset blev baaret i Spidsen, og Jorden blev bestænket med Vievand.

Processionen kaldtes Korsbyrd, og de Dage, paa hvilke den fandt Sted, kaldtes Gangdage. Bønderne medbragte Fødevarer, Korsbyrdmad, der deltes i tre Parter, hvoraf Præsten fik den ene, Degnen den anden, og den tredje uddeltes til de fattige. Strenge Bodsøvelser synes ikke at have været forbundne med Korsbyrden. Der skulde fastes før Processionen; men naar Korset og Vievandskarret var bragt tilbage til Kirken, var det ifølge Biskop Lage Urnes Synodalbestemmelser fra 1517 tilladt Menigheden at holde Maaltid. Gangdagene holdtes Mandag, Tirsdag og Onsdag før Kristi Himmelfartsdag, og Ugen, hvori de holdtes, kaldtes Korsugen eller Bedeugen. Den hørte til Aarets hellige Tider som Julen, Fasten, Paaskeugen og Pinseugen. Paa nogle Steder har der ogsaa fundet Korsbyrd Sted anden Uge efter Pinse, rimeligvis i Tilknytning til Kristi Legems Fest, der falder paa Torsdagen i den foregaaende Uge.

Den Skik at gaa i Procession over de tilsaaede Marker i Dagene før Kristi Himmelfartsdag er ældgammel i Kristenheden. Den er saa gammel, at det maaske vil være umuligt med Sikkerhed at afgøre, om Processionerne er henlagte til disse Dage, fordi Søndagens Evangelium handler om Bønnen, eller om det forhold sig lige omvendt, at Evangeliet om Bønnen er blevet valgt, fordi der i disse Dage blev bedet for Aarets Afgrøde. Den første Antagelse er dog langt den sandsynligste. Valget af Teksterne, af hvis Begyndelsesord de tre Søndage før Himmelfartsdagen har faaet Navnene Jubilate, Cantate, Rogate (Jubler! Synger! Beder!), tyder ikke paa Indgriben af ydre Tilfældigheder.

Ved Reformationen bortfaldt Korsbyrden. Reformatorerne fordømte den i de stærkeste Udtryk som Hedenskab og Afguderi. Men Gangdagene som Bededage afskaffedes ikke. Hans Tausens Postil fra 1539 har Tekst og Udlæggelse til »de Bededage, hvilke man plejer at holde og kalde Gangdage«, Mandag, Tirsdag og Onsdag mellem Rogate og Kristi Himmelfartsdag. I første Udgave af Peder Palladius' Alterbog, 1556, findes Teksterne til Bededage ligeledes paa den oprindelige Plads, men allerede i anden Udgave, 1561, er de rykkede hen bag den almindelige Tekstrække for Søn- og Helligdage, og her er de blevne staaende Op-

lag efter Oplag. Fra Alterbogen er de gaaede over i Salmebøgerne, og man har ganske glemt, hvorfra de stammede. Hvem aner vel nu, at Epistel Jacob 5, 16—20, og Evangelium Lucas 11, 1—13, under »Ugentlig og Maanedes Bededag« i vor Salmebog er Midaldalderens Tekster til Gangdagene.

Man kan ikke sige, hvor længe Gangdagene har holdt sig som Bededage. De er aldrig blevne forbudte, og de er aldrig blevne paabudte. De er vist gaaede af Brug til meget forskellig Tid i de forskellige Sogne. Man mærker deres Tilstedeværelse af de Stridigheder, der nu og da opstaar mellem Menighederne og Kirkens Tjenere, naar Præster vægrer sig ved at holde Bededage, eller naar Menigheder undlader at yde Korsbyrdmad. Et Tilfælde af den Art kendes fra Tingjellinge 1610. I Almanaken 1604 kaldes den gamle Korsuge endnu Bedeuge; men det er ogsaa sidste Aar. Der maa dog altid i Dele af Folket have vedligeholdt sig en mer eller mindre klar Forestilling om den gamle Bedetid. De førømtalte tre faste Bededage, der for 1686 forordnedes, henlagdes efter 1677 næsten hvert Aar til de tre Fredage før Himmelfartsdagen. At man ikke henlagde en streng Bodsdag til Dagen før eller Dagen efter Himmelfartsdagen, er let at forstaa. Derimod synes det underligt, at man 1686 valgte den mellemste Fredag, og ikke den sidste Fredag, der ligger nærmest op til den gamle Bedeuge. Jeg tror dog, der kan findes en Løsning paa denne Gaade. Det har aabenbart været Meningen, at Store Bededag skulde holdes Fredagen i Ugen Cantate. At det blev Fredagen i Ugen Jubilate, skyldes en Misforstaaelse.

I Forordningen af 27de Marts 1686 hedder det, at Bededagen for Fremtiden overalt skal holdes »den fjerde Fredag, som efter Paaske Helligdage indfalder«. Men paa Grund af »Tidens Korthed og en Del af Vore Landes Vidtfraliggende« kan Forordningen ikke blive bekendtgjort saa snart som det behøves. Derfor skal i dette Aar Dagen holdes i Danmark den 7de Maj, i Norge den 25de Juni, paa Island og Færøerne den 27de August. Slaar man nu op i Almanaken for 1686, saa gør man den Opdagelse, at 7de Maj ikke er, hvad vi kalder fjerde Fredag efter Paaske, men hvad vi kalder femte Fredag. Man kunde maaske tænke,

at Dagen ogsaa for Danmarks Vedkommende er skuddt en Uge frem paa Grund af Tidens Korthed. Men at dette ikke kan have været Tilfældet, fremgaar af de tidligere Forordningers Datering. En Maaned var fuldt tilstrækkelig til, at en Forordning kunde komme til Folks Kundskab overalt i hele Danmark. Nej, Sagen hænger aabenbart helt anderledes sammen.

Udtrykket »Paaske Helligdage« har paa den Tid været tve-tydigt, ganske som Udtrykket »Jule Helligdage« endnu er det den Dag idag. Det har paa middelalderlig Vis kunnet opfattes som ensbetydende med Paaskeugen, og det har kunnet opfattes som ensbetydende med de tre første Dage, paa hvilke der holdes Kirketjeneste. Forordningen er udstedt i den gammeldags Tro og Formening, at Fredagen i Paaskeugen hørte med til Paaske Helligdage. Men, som sagt, herom kunde der disputeres. I Almanaken for 1687 findes Bededagen slet ikke. Udgiveren har villet afvente Begivenhedernes Udvikling. 1688 udkom den reviderede Alterbog. Bededagen har faaet sin Plads i Ugen Jubilate, og overensstemmende hermed har Almanaken for dette Aar Bededagen anbragt i samme Uge. Men her er sket det mærkværdige, at Ugens Navn alligevel er blevet Cantate, hvilket har haft til Følge, at alle de andre latinske Søndagsnavne er rykkede en Uge frem i Tiden. Men det er ikke den eneste Mærkelighed. Tidligere kaldtes de tre første Dage i Paaskeugen *Paaskedag*, *Paaske Mandag* og *Paaske Tirsdag*, men nu kaldes de *Paaskedag*, *1ste Paaske-dag* og *2den Paaskedag*. Udgiveren har villet lære Folk, hvad der skulde forstaas ved Udtrykket »Paaske Helligdage«. 1689 er Almanaken atter kommen ret i Lave. *Bededag* er i Jubilate, og Ugens Navn er Jubilate.

TOPOGRAFISKE MUSEER.

ET FORSLAG.

»Cand. theol. Fredrik From søger« — saaledes begynder Soren Kierkegaard en af sine geniale Betragtninger. Naar jeg nu drister mig til her at fremsætte nogle ingenlunde geniale, men

saare naturlige og — synes jeg — aktuelle Betragtninger, saa vil jeg ogsaa begynde med en Mand, der søger. Han behøver ikke at være Cand. theol., han kan udmærket godt nøjes med at være Skolelærer eller Gaardejer eller Skomagermester. Det er lige meget, kun maa vi udstyre ham med historisk-topografiske Interesser eller ialtfald Hjemstavnskærlighed. Lad ham f. Eks. være Skolelærer.

Altsaa: Hr. Hansen har i en længere Aarrække virket som Lærer i Grønby. Han har i den Tid omfattet alt vedrørende Grønby Sogns lokale Forhold med levende Interesse, og han har flittigt noteret op alt, hvad han har fundet af Værdi om Sognets Historie og Topografi. Han har gjort Studier i Marken, han har pumpet gamle Folk for mundtlige Oplysninger og Overleveringer; og nu, da han har taget sin Afsked med Pension, har han faaet Tid til at granske i Arkiver og Biblioteker. Omsider er han naaet saa vidt, at han har faaet lagt sidste Haand paa den Bog om Sognets Historie, som har været Maalet for hans Samlerflid. Men nu vil Hr. Hansen — som rimeligt er — gjerne pryde sin Bog med Illustrationer. Han søger at faa Billeder af Byerne i Sognet, af Kirken og dens Inventar, af gamle Huse og Gaarde, Oldtidsminder og meget andet. Lidt har han vel faaet skrabt sammen: nogle Fotografier og maaske et enkelt brugeligt Prospektkort (Købmanden i Grønby fører nogle enkelte af den Slags i sin Forretning, men kun af de mest aandsforladte og kedelige moderne Huse i Byen som Mejeriet, Missionshuset o. fl.). Hansen er imidlertid langtfra tilfreds med dette. Et Par ældgamle Gaarde i Sognet fik han desværre ikke sikret sig Fotografi af, inden de blev revet ned. I trykte Bøger har der ikke været Illustrationer fra hans Sogn at finde, heller ikke har de store Biblioteker haft Billedstof derfra liggende. I Nationalmuseet har han derimod været lidt mere heldig; han er ved stor Imødekommenhed af Museets Embedsmænd bleven sat i Stand til at faa reproduceret det Billedstof, der fandtes i Arkivet af Sognets Kirke og dens Inventar. Dog, Hansen kunde i høj Grad ønske at komme i Besiddelse af Billeder, der kan illustrere Sognets Udseende i ældre Tider. Da Egnen er meget naturskøn, vil Forfatteren meget

gærne pryde sin Bog med Gengivelser af et eller andet stedligt Maleri af en kendt Kunstner. Maaske kunde det ogsaa lykkes ham i et Bibliotek ved at gennemgaa et Kunstnerleksikon eller en Fortegnelse over Charlottenborg-Udstillingerne at finde et Maleri til Reproduktion. Men Originalen er maaske paa private Hænder. Den kan være solgt til Etatsraad X. eller Direktør Y. Vedkommende er maaske død, og hvor er Maleriet saa havnet? Men Helten i denne lille Novelle har ikke opgivet Haabet om at finde mere Billedstof; han har længe søgt heltemodigt og uden at sky nogen Anstrængelse, skønt han er en ældre Mand — og han søger endnu.

Hr. Hansen kunde imidlertid have været sparet for meget Tidsspilde, for Korrespondancer og dyre Rejser, dersom der havde eksisteret noget saadant som *topografiske Museer*. Det er besynderligt nok, at man i vor museumsinteresserede Tid endnu ikke har optaget Tanken om den Art Museer. Det nytter ikke meget, at man henviser til de allerede eksisterende Hovedstads- og Provinsmuseer; thi disse kan ingenlunde erstatte de her foreslaaede topografiske Samlinger. De almindelige Museer er enten Specialsamlinger af anden Art som i København eller almene Samlinger som i de fleste Provinsbyer. Det er ganske rigtigt, at de større Museer udenfor Hovedstaden ofte har en ikke uanselig Samling af gamle Billeder og Malerier af lokalhistorisk Betydning; men det er vistnok omtrent udelukkende Æmner fra selve den By, hvor Museet findes, ikke noget fra Egnen. Det ligger ogsaa i Sagens Natur, at et Købstadmuseum ikke kan være baseret paa at være Billedsamling for et større Landomraade.

Imidlertid er Ideen om topografiske Museer allerede ført ud i Praksis. Som bekendt skænkede Etatsraadinde Julie Hegel den meget omfattende Samling af Billeder fra København og Omegn (mest Gentofte Kommune), som hendes afdøde Mand havde grundet og forøget fra Aar til Aar, til et offentligt tilgængeligt Museum. Dette blev installeret paa Øregaard i Hellerup og kom saaledes til Gentofte Kommune og ikke til København, hvad man vel nærmest kunde have ventet. Dette har nu sin Historie, som imidlertid ikke hører hjemme paa disse Blade. Men hvorum alting er,

dette vort Lands første egentlige topografiske Museum har allerede siden Sommeren 1921 været gratis aabent for Almenheden. Hvilken overordentlig Betydning det vil faa for enhver, der er interesseret i Københavns Topografi, behøver selvfølgelig ikke at paapeges. Det maa siges at være et ganske righoldigt topografisk Museum for Hovedstaden, væsentligt bestaaende af Olie-malerier og Akvareller; hvorimod trykte Blade i altfor høj Grad savnes. Hvad der imidlertid i en væsentlig Grad forringer dette Museums Betydning for Hovedstadens Beboere er den Omstændighed, at det er anbragt udenfor København i en Kommune, hvis Part af Billedstoffet kun udgør en beskeden Procent.

Men nu trænges der endda langt stærkere til topografiske Museer for Provinsernes Vedkommende. Københavns Historie og Topografi er jo indgaaende skildret og gennemillustreret, og det samme gælder — omend i mindre Grad — Omegnen. Naar Dr. Eiler Nystrøm har kunnet illustrere sine to nydelige Bøger om Gentofte og Søllerød Sogne saa rigt, da skyldes det fornemmelig, at Nærheden ved Hovedstaden gennem lange Tider har gjort disse Egne bekendte i videre Kredse, end det ellers er Tilfældet med Landkommuner. Men dersom jeg f. Eks. vil skrive en Bog om Skumpelstrup Sogn, hvor mon jeg da finder mit Billedstof? Thi er Skumpelstrup, ret beset, mindre interessant end Søllerød? Den er maaske netop interessant ved sin Ubekendthed og Afsondrethed. Thi netop derved indeholder den Muligheder for et lærerigt Studium i gammelt Folkeliv, Sæder, Skikke og Overleveringer. Den bliver saa at sige mere gammel og oprindelig.

Det er i Virkeligheden paatrængende nødvendigt snarest at faa samlet et rigt Billedmateriale særligt fra Landet, hvor den oprindelige Bebyggelse og de gamle Bygningsformer er stærkt i Færd med at forsvinde, saa at det, eftersom Aarene gaar, vil blive mere og mere vanskeligt at skildre og illustrere den danske Landsby i sin rene Type i de forskellige Egne af Landet. Paa min nylig tilendebrogte Ferierejse fik jeg atter et Bevis derpaa. Jeg malede sidste Sommer et karakteristisk Gadeparti fra en østjydsk Landsby med gamle Bindeværkshuse. Da jeg i Aar medtog Billedet for at rette paa nogle Enkeltheder, var det ene Bin-

dingsværkshus ombygget med moderne Grundmur. Et Gadeparti af gammeldags Ynde fra en anden By, desværre ikke i Tide afbildet, viste sig nu i Aar at være ødelagt ved Opførelse af en ny Forretningsbygning, hvis »Stil« skriger højlydt til Himlen om Miskundhed. Og saaledes kunde man blive ved.

Lad os i Fantasien tænke os, at vi havde et topografisk Museum for hvert Amt — i dets Hovedby eller ialtfald paa et centralt og let tilgængeligt Sted i Amtet. Man vilde da her naturligt kunne samle, hvad man kunde overkomme af eksisterende Malerier (eller Kopier af saadanne), Tegninger, Raderinger, Fotografier osv. af Landskaber, Kirker, Byer, Gaarde og Huse, Fortidsminder m. m. fra Amtet. Man skulde ikke alene tænke paa det blot »historiske« Stof, men ogsaa paa det i egentlig Forstand topografiske. Ved Hjælp af en righoldig Samling af Billeder af Skove, Søer, Moser, Bakker osv. vilde man om hundrede Aar have en glimrende Oversigt over en Egns (et Herreds eller et Sogns) landskabelige Udvikling. Vort Land, hvis Overflade er dannet af saa blødt et Stof, har saa let ved at skifte Karakter: Heder opdyrkes, Søer udtørres, Bakker beplantes, Kæmpehøje sløjfes osv. Man maatte heller ikke glemme at medtage geologisk og andet naturvidenskabeligt Billedstof, der kunde illustrere Omraadets Naturforhold. En væsentlig Opgave vilde det blive at fremskaffe gode Kopier af alt det gamle Billedstof, der findes i sjældne Værker som Resens eller Frederik d. 5tes Atlas eller paa uerhvervelige Kunstblade o. lign. Det følger af sig selv, at Museet ogsaa bør samle alle overkommelige Specialkort over det repræsenterede Omraade samt By- og Borgplaner, Opmaalinger af gamle Bygninger og andre Fortidslevninger.

Samlingens Ordning bør være strængt topografisk som paa Museet paa Øregaard, hvor Københavns enkelte Kvarterer følger efter hverandre i den rigtige geografiske Rækkefølge — men ikke medtagende Billedstof, som er Omraadet uvedkommende. Man kunde for et Amtsmuseums Vedkommende samle Stoffet herreds- eller sognevis.

Endelig bør et saadant Museum absolut ikke savne en righoldig Samling af udklippede topografiske Billeder fra Egnen.

opklæbde paa Karton og ordnede i Kasser alfabetisk, f. Eks. indenfor et Herred. En saadan Samling vil kræve meget ringe Plads og efterhaanden som den vokser afgive et fyldigt Materiale for den lokalhistoriske Forsker. Da jeg imidlertid i »Bogens Verden«, April 1921, har slaaet til Lyd for Oprettelse af saadanne Samlinger, skal jeg nøjes med at henvise til min Artikel der.

Jeg begyndte med den historisk-topografiske Forfatter; og i Klasse med ham vil jeg sætte enhver lokalhistorisk interesseret Person. Men det siger sig selv, at et topografisk Museum vil være til Gavn og Glæde for en Mængde andre Mennesker. Hvor ofte skal ikke Dagbladene bruge et Billede af en eller anden i Øjeblikket aktuel Lokalitet, Bygning o. l.? Og af hvilken Betydning vil det f. Eks. ikke være for Turistsagens Fremme? Et topografisk Museum reklamerer jo ved sin blotte Tilværelse for denne Sag. Med hvilken Glæde vil ikke saadanne Foreninger som de historisk-topografiske Amtssamfund, Foreningerne for Naturfredning, for gamle Bygningers Bevarelse, forstlige, botaniske, geologiske og andre naturvidenskabelige Foreninger hilse saadanne Museers Oprettelse? Og saa burde jeg endda først og fremmest have talt om den rent folkeopdragende Betydning, de vil faa ved at vække og nære Hjemstavnskærligheden, Natursansen og Skønhedsglæden.

Ja, alt dette er saare godt og rigtigt, vil man sige — men Pengene? Denne uundgaaelige nervus rerum, som man overalt løber Panden imod, skal jeg imidlertid med Vilje ikke komme nærmere ind paa. Jeg vil indskrænke mig til at henvise til et engelsk Ordsprog, hvis Sandhed man vanskeligt kan komme udenom: Where there is a will, there is a way. Og naar man tænker paa, hvor der ødsles med Penge til unyttige Formaal, skulde man vel mene, at der ogsaa kunde falde en Skærv af til kulturfremmende Institutioner som de her skitserede. Forøvrigt vil jeg dog minde om, at der udover Bygningen og Lønningen af en Museumsforvalter næppe bliver større Udgifter, da Museet ganske sikkert vil vokse op og forøges ved *Gaver*, enten lejlighedsvis eller testamentarisk. Hvor ofte sker det ikke, at en Sam-

ler dør og med Bekymring maa tænke paa, at Frugten af al hans Flid og Moje maaske vil blive splittet ad ved Auktion eller paa anden Maade gjort værdiløs? Har han ingen Arvinger, der har Sans eller Evner til at fortsætte hans Arbejde, vil han sikkert glæde sig ved at kunne testamentere sin Samling til et Museum, hvor han ved, at den vil komme paa sin rette Plads og blive til Gavn og Glæde for Offentligheden. Overhovedet kan man jo med den Art Museer begynde i det smaa. Arbejdets Glæde bestaar som bekendt i at bygge op fra Grunden, ikke i at se alt fuldbragt med ét Slag. Iøvrigt kan jeg, hvad de finansielle Spørgsmaal angaar, ganske slutte mig til det Forslag, som Hr. Johannes Olsen fremsætter her i Tidsskriftet Side 74.

Med ovenstaaende Betragtninger henvender jeg mig til den dannede Almenhed og ganske særligt til Dansk historisk Fællesforening med Ønske om, at den vil skænke Sagen et velvilligt Øre. Jeg saa gjerne, at Sagen havde fundet en værdigere Talsmand end min Ringhed; og det undrer mig, at den ikke for længe siden er taget op til offentlig Drøftelse.

Hellerup, i August 1924.

Chr. Heilskov.

ANMELDELSER m. m.

Nordsjællandsk Folkeliv. 1—4. Udg. af *Anders Uhrskov*. 1921—4. I Kommission hos H. Aschehoug & Co.

Højskolelærer Anders Uhrskov har i Løbet af faa Aar udsendt fem Bind af et Værk med Hovedtitel Nordsjællandsk Folkeliv, indeholdende: 1. To Nordsjællænderes Erindringer. 2. Folkesagn. 3. Sagn og Tro. 4. Højtid. 5. Dagligliv. Sidste Bind indeholder udførligt Sagregister.

Bogen er udkommen i Subskription blandt nordsjællandske Bønder, og økonomiske Grunde har tvunget Forfatteren til at begrænse sit Stof. Det kan ikke nægtes, at Værket derved er blevet en Materialesamling af noget tilfældig Karakter. Det værdifulde er det Folkemindestof, som Uhrskov selv med stor Flid og

Forstaaelse har indsamlet blandt Befolkningen. Ogsaa Dansk Folkemindesamlings Stof er benyttet, men ret planløst og tilfældigt, og kunundtagelsesvis er hentet Oplysninger fra ældre trykt Litteratur. Trods Ufuldstændigheden bringer Uhrskovs Bog en særdeles fornøjelig og belærende »Posefuld« Folkeminder, tilrettelagt paa overskuelig Maade. Værdien forhøjes yderligere ved talrige smukke Illustrationer, bl. a. Tegninger af Kongstad, P. B. & N. J. Termansen m. fl.

Uhrskov bør fortsætte og yderligt uddybe set saa smukt begyndte Arbejde.

H. Grüner Nielsen.

C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie indtil det 19. Aarh. Midte. I. (I Kommission hos H. F. Sigetty).

Vendsyssel hører til de af Landets Egne, der i den nyere Tid hyppigst er blevet underkastet historisk Beskrivelse. Forfatteren af det ovenfor citerede Værk udgav 1906—07 sin fortrinlige og fyldige Beskrivelse af Hvetho Herred, og i 1921 fulgte Byretsfuldmægtig C. Petresch Christensens Bog om Nørre-Sundby til 1701. Efter i Mellemtiden at have foretaget en lille Udflugt søndenfjords til Nibe og udgivet denne Bys Historie til 1728, lægger Postmester Klitgaard nu en ny Bybeskrivelse frem for Læserne, idet han denne Gang har behandlet selve Landsdelens Hovedstads Historie.

Den lille By med de tre Kirker er ældgammel, saa gammel, at dens Oprindelse ganske taber sig i den forhistoriske Tid, og hele dens Tid, saa langt tilbage, som historiske Kilder naar, og helt op til den nyere Tid, da ogsaa den indfangedes af det vidtspundne Jernbanenet, er præget af Armod og Usseldom, hærget som den blev af talrige Ildsvaader; saa fattig og lidet betydende har den været, at da Regeringen i 1645 traf Foranstaltninger til en bedre Ordning af Forsvarsvæsenet og i den Anledning vilde anlægge en Fæstning paa hver Side af Limfjordens Indløb, nemlig ved Hals og Mov, fik man den Ide at nedlægge Hjøring og Sæby og flytte disse Byers Indvaanere til Hals, for at de kunde bebygge den nye By. Begrundelsen til dette Skridt, som jo ikke blev til noget, var, at Hjøring ingen Søhandel havde, og det havde Sæby heller ikke, fordi dens Havn var opfyldt af Sand og ganske ødelagt.

For den, der nu kender Hjøring som den driftige Handelsby med de lange nye Gader ned mod Stationsterrænet og de meget faa gamle Huse i den gamle Del af Byen, er det vanskeligt at

tænke sig, at man her færdes paa en ældgammel Købstadsgrund, og Aarsagen hertil er dels den, at Byen siden Jernbanens Anlægelse er vokset ned ad Bakkehældet imod Jernbanelinien, har skudt en helt ny Vækst paa det gamle Legeme, og dels den, at de hyppige Ildebrande har levnet saa uendeligt lidt af den gamle Bebyggelse udover de tre Kirker, der heldigvis hver Gang er blevet skaanede.

Om nogen egentlig Blomstringstid for Hjøring kan man, naar man ser bort fra det sidste Hundredeaar, ikke tale. Antagelig allerede paa Valdemarernes Tid har Byen naaet den Skikkelse, som den beholdt i den senere Middelalder. Den har sikkert aldrig været, hvad man kalder en folkerig By, thi dens Udstrækning var neppe større den Gang end Aarhundreder senere, men den var dog ved Middelalderens Slutning en By med Bisperesidens og Sysseltingsted, med 3 Kirker og 2 Kapeller. Et Begreb om dens Størrelse i Forhold til dens Naboer faar man gennem Udskrivningerne, der viser, at i 1535 udskreves der af Hjøring 6 Baadsmænd og 1 Tømmermand, medens Aalborg maatte stille 10 Baadsmænd og 2 Tømmermænd, hvilket kan tyde paa, at Aalborg, der var plyndret og afbrændt i Grevefejden, næppe den Gang var doobbelt saa stor som Hjøring. 1582 stillede Hjøring 4, Sæby 5, Skagen 6 og Aalborg 20 Baadsmænd, og Hjøring var saaledes den mindste, i alt Fald den folkefattigste af Vendsyssels Købstæder, og ti Aar tidligere var Byen, vistnok paa Grund af en Ildebrand, kommen i Restance med de kongelige Skatter. Omkring 1600 rantes Byen desuden af den store Pest, og allerede 1553 var Bispesædet flyttet til Aalborg, saa den sidste Halvdel af 16. Aarh. var en drøj Tid for Byen, og det hjalp kun lidt, at den nogle Aar forinden havde faaet en Latinskole. Var det 16. Aarh. sluttet under svære Forhold, varslede det 17. ikke bedre. Først rasede Pesten, derefter fulgte 1627 Jyllands Besættelse af de kejserlige, 1644 Torstenssons Indfald, og 1647 rantes Byen af en Ildsvaade, der ødelagde 17 eller 18 af Byens bedste Gaarde. Saa kom Svenskekrigen 1657—58 og derefter vore »Venner« Brandenborgerne og Polakkerne, der var langt værre end Svenskerne. 1684 mistede den fattige By sit sidste Værdighedstegn som Stiftsstad, idet Landemoderne flyttedes til Aalborg, og atter 1693 hærgede Ilden Byen, saa at kun nogle faa Huse skaanedes. Neppe havde Byen rejst sig af Asken, før den i 1702 paany rantes af Ildsvaade, hvorved 22 Gaarde og Huse nedbrændte, hvoriblandt Præstegaarden og Latinskolen.

1715 talte Byen kun 76 Familier, af hvilke kun tre ernæredes af Kramhandel i Forbindelse med Avling, 14 ved Haandværk, 26 ved Avlsbrug, mest i Lejejord, og 22 var ganske fattige. Det

18. Aarhundredes fredeligere Forhold bragte Byen i Fremvækst, og allerede 1719 talte den 105 Familier. 1801 var Indbyggerantallet steget til 744, eller omtrent til samme Antal som i 1672, og 1825 var der 1100 Indvaanere. Byen var 1794 blevet Residens for Amtmanden, fik omtrent samtidig Apotek, Distriktslæge, Amtstue og 1802 Postkontor. Kort sagt, det lysnede for den gamle By, og endelig 1871 kom saa Jernbanen, der bragte Byen det store Opsving efter al Fortidens Modgang.

Forfatteren skildrer hele denne Udvikling paa sin sædvanlige grundige og dog livfulde Maade, og selv om Fremstillingen er spækket med Aktstykker og Citater, bliver han aldrig kedelig eller trættende. Han har gjort flittig Brug af Kilderne, hvor disse rinder, ikke mindst af Tingbøgerne med deres livfulde Bidrag til Tidshistorien. A propos Tingbøgerne. Det er jo saaledes, og har altid været saaledes, at de gode, lovlydige Borgere træffer man kun sjældent i Politiets Kløer, altsaa heller ikke i Fortidens Tingbøger. De Personer, man træffer der, er Skælmene og Urostifterne, og den, der i for høj Grad vil benytte Tingbøgerne som Kilder til Skildring af Fortidens daglige Liv, vil meget let opnaa, at den ukyndige og i historisk Læsning lidet forfarne faar et ganske fejlagtigt Indtryk af Fortidens Mennesker og det Liv, der rørte sig i de indsnævrede Bysamfund. Denne Fare har Forfatteren heldigt undgaaet, selv om Fremstillingen af den meget uheldige Magistratsperson Søren Bering vel uden Skade kunde have været gjort noget kortere.

Forfatteren gør i et lille Forord Rede for Grundene til, at han, der hele Bogen igennem anvender den gamle Stavemaade Hjøring, i Bogens Titel derimod skriver Hjørring. Denne Inkonsekvens skyldes dels, at Stednavneudvalget desværre har godkendt den langt yngre Stavemaade, ligesom Byraadet, der tilligemed Carlsbergfondet, har ydet Udgivelsen Støtte, har ønsket denne Form anvendt.

Forfatteren udtaler i Forordet, at 2. Del, der omfatter de mere specielle Emner som Kirke, Skolevæsen, Raadhus, Øvrighed o. s. fr., ligger færdig til Trykning og vil udkomme, saa snart det lykkes ham at tilvejebringe Midler til Udgivelsen. Der er næppe noget at sige til, at et Arbejde som dette er brødløst Arbejde, men Synd og Skam er det, at Forfatteren af et Værk som dette skal gaa sin ydmyge Tiggergang for at erholde nogle karrige Understøttelser, saa karrige, at Udgivelsen i langt de fleste Tilfælde bringer Forfatteren et personligt økonomisk Tab. Dette være sagt i al Almindelighed og ganske uden Henblik paa nærværende Bog, om hvis økonomiske Forhold Anmelderen intet ved.

Det maa haabes, at enhver god Vendelbo, der har Interesse

for sin Landsdels Historie, vil læse Klitgaards nye Værk og give det en Hædersplads i sin Reol. Bogen fortjener det, ikke blot paa Grund af dens Fremstilling, men ogsaa for dens med Omhu valgte og godt udførte Billedstof.

H. Hjorth-Nielsen.

Edv. Egeberg: Silkeborg Slot I—III. (Steen Hasselbalchs Forlag).

Med den nys udkomne 3. Del har Edvard Egeberg nu afsluttet sin store og statelige Bog om Silkeborg Slot og Len, som indtager en smuk Plads i vor kulturhistoriske Litteratur. Forf. forener nemlig i sjælden Grad omfattende og dybtgaaende arkivalisk Viden med en meget underholdende og livlig Fremstillingsform. Det har utvivlsomt ikke været nogen let Opgave at gengive alle disse store Mængder af møjsommeligt indsamlede Enkeltheder i en overskuelig og læselig Form, men det maa siges at være lykkedes Forf. fuldtud, uden at han har ofret noget som helst til »Journalismens« farlige Molok. Ikke fordi der i Almindelighed skal siges noget ondt om Journalisme, men hver Ting til sin Tid og paa sit Sted: Journalismen hører hjemme i Dagblade, men ikke i lokalhistoriske Værker — og heller ikke i historiske Aarbøger.

Det er første Gang, man har set en paa een Gang saa levende og saa udførlig Skildring af Livet paa et gammelt kongeligt Lensslot, som siden blev Hovedkvarter i et Rytterdistrikt, for til Slut atter at gaa over i privat Eje. I det første Bind skildres Slottets Beliggenhed, Udseende og Indretning paa Grundlag af Inventarielister og spredte Notitser i Lensregnskaberne. Derefter følger et Afsnit om Slottets ældste Tid under Adelsmænd af Musers, Hvassers, Langers, Styggers og andre Slægter og til Slut under Aarhusbisperne. Efter denne Indledning følger et meget interessant Kapitel om Livet paa og om Slottet, navnlig i Lenstiden. Her præsenteres vi for hele Folkebestanden lige fra Lensmanden og ned til Kældersvenden og Hovbonden. Her savnes heller ikke fyldige Oplysninger om Landbruget ved Slottets Ladegaard og paa Bøndergodset. Som det er naturligt i »Skov-Lovringernes« Egn spiller Skildringen af Livet i Skovene, Svineavl, Krybskytteri, Trætyverier en fremtrædende Rolle i dette Afsnit.

Den følgende Del af Værket omfatter en Skildring af de vigtigere Begivenheder paa Slottet og i Lenet under de forskellige skiftende Lensmænd, hvis Biografi gives, og hvis karakteristiske Portrætter tegnes, hvor de historiske Kilder tillader os at se det.

Sidste Del skildrer Slottet og Egnen i Fischernes Tid, og er overordentlig rigt paa kulturhistoriske Enkeltheder, især fra det 18. Aarhundrede, hvor Kilderne begynder at flyde rigeligere. Man ser, at Forf. har gjort flittigt Brug af baade Landsarkivet i Viborg og Rytterdistriktets Arkiv i Rigsarkivet. Begge har de ydet fyldige Bidrag til de morsomme og karakteristiske Kulturbilleder. Forf. opruller. Imellem Skildringer af spændende Ulvejagter, Vildttyverier, ulovlig Skovhugst og drabelige Slagsmaal i Silkeborg Kro, savnes dog heller ikke Billeder fra Egnens Dagligdag: Træskoene, Oldensvinene, de fede Aal, Landmilits-Hæren i Støvlet-Tiden, Ladegaardsforpagtning, Sædskifte, den jævne Bondes Klædedragt og hele Levesæt, Kirkernes og Broernes Tilstand, Præsternes og Degnenes Indkomster, saavel som Godsherrens Hartkorn og Hoveri.

Naar hertil kommer, at Bogen overalt er rigt gennemillustreret og forsynet med et fortræffeligt Register, saa tør man sikkert spaa, at den vil vinde vid Udbredelse iblandt alle Kultur- og Lokalhistoriens Læsere. Den fortjener det i alle Fald.

Sv. Aa.

H. Grüner-Nielsen: Læsøfolk i gamle Dage. Danmarks Folkeminder Nr. 29. (Schönberg).

Dansk Folkemindesamlings Arkivar har i denne Bog samlet i en klar og overskuelig Form alle de spredte Oplysninger, der i Arkiver og Samlinger foreligger om Læsøs Almuekultur fra Middelalderen til henimod vor Tid. En meget righoldig og forskelligartet Samling, som ikke alene omfatter de egentlige Folkeminder, men tillige kulturhistorisk og topografisk Stof, hvor det skønnes at have mere almen Interesse.

Efter en Indledning følger et Kapitel om Landets Øvrighed. Dernæst et Par sorgelige Afsnit om Skovenes Undergang og Sandflugtens Hærgninger paa den stormomsuste Ø. Der findes Afsnit om Agerbrug, Stranding, Fiskeri og Skibsfart, om Handel, Husflid og Haandværk, og der er særlig Grund til at fremhæve det meget udførlige og interessante Afsnit om Saltsydningen, hvorved en Tid lang store Dele af Danmark forsynedes med »hjemmebrændt Salt«. Der er et kort Afsnit om Øens Vejforbindelser, og Stednavneudvalgets Sekretær, Gunnar Knudsen, har givet en kort Behandling af Øens i videnskabelig Henseende ikke særligt bemærkelsesværdige Stednavne. Efter Afsnit om Føde og Klædedragt, Race og Folkekarakter, samt en meget interessant Redegørelse for Bygningsskikken, følger et længere Kapitel om de

egentlige Folkeminder, Tro og Overtro, Sæder og Skikke, Sagn om Øens tidligere Skæbne. Det er en Selvfølge, at der ogsaa er et Afsnit om Folkedanse og Viser — ikke det mindst morsomme — og endelig findes der nogle faa Dialektprøver, som dog desværre skæmmes af flere Trykfejl, eller vist snarere Optegnerfejl hos Forf.s Hjemmelsmand.

Bogen er smukt illustreret og vil kun vinde endnu flere Venner for »Danmarks Folkeminder«. Sv. Aa.

SVENSK KØBSTADSHISTORIE.

Nils Herlitz: Svensk Stadsförvaltning på 1830-Talet. (P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1924).

Enhver Dansker med Interesse for sit Lands Kulturhistorie, som har haft Lejlighed til at følge det metodiske, planmæssige og yderst frugtbare Forskerarbejde, der i de sidste Aar er gjort i Sverige paa Købstadshistoriens Omraade, kan ikke undgaa at føle sig beskæmmet paa sit eget Lands Vegne. Selvom vi nemlig baade imellem vore ældre og yngre Købstadshistorikere finder Mænd — det er farligt at nævne Navne, men Folk som Kinch, Villads Christensen, Klitgaard og Petresch-Christensen maa nævnes — der har givet Værker, som staar fuldt paa Højde med de fleste svenske, saa har det dog skortet os paa Forskere, som ved Siden af eller foruden det rent lokale Synspunkt kunde se alle de brogede Enkeltheder under en mere almen Synsvinkel, og nogen Oversigt over de danske Købstæders Udviklingshistorie, retsligt, økonomisk, sociologisk, erhvervsgeografisk, har vi ikke at byde paa. Vi har *P. Munchs* og *M. Mackeprangs* to forlængst udgivne Disputatser, det er sandt, og vi har for selve Byplanens Udviklingslinier en saa fortræffelig og skarpsindig Bog som *Hugo Matthiessens* »Torv og Hærstræde«, der aabner helt nye og frugtbare Felter for Studiet af vore Købstæders Oprindelse og ældste Udvikling; men dermed er vist ogsaa det væsentligste nævnt.

I Sverige derimod har der, takket være et intimt Samarbejde imellem Landets Købstadforening — *Svenska Stadsförbundet* — og den historiske Videnskab, kunnet blive langt mere Vækst og Grøde i den historiske Forskning paa dette Omraade end det ellers vilde have været muligt. Dette viser sig f. Eks. i to saa udførlige og grundige Købstadsbeskrivelser som Rektor *G. A. Bohlins* af Alingsås eller *Nils Ahnlunds* og *S. Humbles* af Sundsvall; men først og fremmest viser det sig i de forskellige Artikler, som *Stadshistoriska Institutets* Sekretær, Docent Dr. *Nils Herlitz* har

skrevet i Svenska Stadsförbundets Tidsskrift 1920—1924, og som alle er at betragte som Indledninger og Forarbejder til det store og indholdsrige Værk om den svenske Byforvaltning i Tiden o. 1834—1862.

Allerede i Artikelen *De svenska städernas privilegier* 1920 opstillede Forf. sit Program og sin Arbejdsplan, og det vil baade være særdeles lærerigt og særdeles interessant for en dansk Forsker at se, hvorledes Forskningen er stillet i vort Naboland m. H. t. Kilder. Det viser sig nemlig, at i det store og hele er vi vist egentlig gunstigere stillet end Svenskerne. Vi har en rig Samling af Privilegier og Privilegiestadfæstelser baade fra Middelalder og senere Tider, og mens det svenske »Riksregistratur« kun kan benyttes i Riksarkivet, og ikke gaar saa langt tilbage som vore Kancelliregistranter, saa er vort Kancellis Brevbøger jo udgivne i fyldige Uddrag af vor nuværende Rigsarkivar helt ned til 1630, og fortsættes stadig. Endvidere har vi vore fyldige Samlinger af Recesser og Forordninger (Sechers Corpus Constit. Dan.). Som Svenskerne har deres Kammarkollegium og Kommerskollegium, har vi vort Rentekammer og Commercekollegium. Forøvrigt hørte vore Købstæder efter 1660 jo under Stiftamtmanden, der atter sorterede under Kancelliet, men alle Regnskabs- og Industri-sager hørte under de to ovennævnte Kollegier. Det synes som om vi har ét stort Fortrin fremfor Svenskerne: Fra 1660—1849 har vi lange Rækker af Told-, Havne- og Købstadsregnskaber, indsendte til Revision i Rentekammeret, og de allerfleste Købstæder har desuden spredte Regnskabsrækker før 1660. Saa meget des mindre tilgiveligt er det jo imidlertid, at vi ikke har gjort noget ud af dem. Anm. er selv just i Færd med at afslutte Ordningen af Købstadsregnskaberne i Rigsarkivet (en Oversigt findes i Regnskabstillægget til Erslev Rigsarkivet), og kan bevidne, at disse Rækker ikke er rørt af nogen siden 1849, at dømme efter det Lag Støv, hvormed de som oftest dækkedes.

Ikke saaledes i Sverige! Havde vi dog blot en saa klar og arbejdsildnende Oversigt, som den, Docent Herlitz giver os: Jeg tror den vilde vække vore Købstadsforskere til Handling, og just nu, hvor saa mange Købstæder holder Jubilæum, hvad kunde det ikke blive til?

I en følgende Opsats *Städer och stadsbefolkning i Sveriges historia* søger Forf. at se de enkelte Stæders Udviklingshistorie som et Led i Folkets og Rigets. Han paapeger, hvorledes de er Formidlere af og Brændpunkter for det kosmopolitiske, internationale Kulturvæsen, hvorledes de er Spredningscentre for de kulturelle og materielle Goder, viser hvorledes de søger at knytte Oplandet til sig i et nært Afhængighedsforhold, og hvorledes

Statsmagten søger at støtte dem i disse Bestræbelser, for atter at kunne drage Nytte af dem til sine Formaal, udenrigske som indenrigske. De bliver derved et Bindemiddel mellem Statsmagt og Bondeland, og kommer til at tjene Kongemagten i det 16. og 17. Aarh. i dens Stræben efter at skabe en fasttømret Rigsenhed af de tidligere løst sammenføjede Rigsdele. Med deres rige økonomiske Resourcer kommer Købstæderne til at tjene som en Art Bankierer for Staten, der maa give deres Bidrag til Financieringen af den svenske Østersøpolitik.

Et enkelt vigtigt Specialspørgsmaal i Købstædernes Udviklingshistorie har Forf. taget op i sin Afhandling *Ur den svenska stadsbyggnadslagstiftningens historia*. Her gøres Lovgivningen om Købstadsbygningernes Indretning til Genstand for en klart fremstillet Undersøgelse, der strækker sig lige fra Bygningsbalken i Magnus Erikssons Stadsret over Carl XI.s Lovgivningsværk helt ned til det 19. Aarh.s Lovgivning paa disse Omraader (et kgl. Cirkulære af 21. Septbr. 1824, Bygningsvedtægten af 1874).

I *Några drag ur stadsförvaltningens historia under 1800-talet* gives ligesom en kort Disposition for Forf.s senere store Arbejde, hvis Titel staar over disse Linjer. Forf. viser her, hvorledes Tiden omkring 1830 har sin store Interesse for Forskeren, fordi den betegner Kampen mellem gammelt og nyt, som endte med det nyes Sejr ved Kommunalforordningen af 1862.

Til *Internationella Stadsbyggnadsutställningens Katalog 1923* har Forf. givet en meget kortfattet, men netop paa Grund af sin Korthed meget klar almen Oversigt, *De svenska städernas uppkomst och utveckling*, som nærmest er at betragte blot som forklarende Text til de fortræffelige Kort over Fordelingen og Størrelsen af de svenske Købstæder c. 1200, 1420, 1570, 1644, 1750, 1835, 1900 og 1923.

I 1924 satte da denne Forskning sin største og smukkeste Frugt, det Værk paa næsten 500 tættrykte Sider, hvis Titel staar over disse Linjer. Det er et særdeles sympatisk Billede man faar af Forskeren igennem Bogens Fortale, et Billede af en redelig, dybtskuende Aand, en vaagen, kritisk Begavelse med en sjælden Evne til psykologisk Forstaaelse af og Indlevelse i Stoffet. Forf. er heller ikke bange for at vende sin kritisk-psykologiske Lyskaster mod sig selv og drøfter klart og objektivt sin egen Metode, baade dens Mangler og dens Fortrin.

Forf. forsvarer med gode og overbevisende Grunde sit Valg af netop dette Tidsrum til Forskningsobjekt. Det er den Tid, da det gamle Stænder- og Privilegiesamfund gik sin Oplosning i Møde og da en mere moderne Økonomi fik sit Gennembrud. Derfor egner et indgaaende Studium af just denne Tid sig i fortrinlig

Grad til at knytte Traaden baade bagud til de aarhundredgamle Tilstande og fremad mod den nye Tids Købstadsliv. Tredverne sætter — forøvrigt »ligesaa hos os« — Punktum for et langt Tids-spand af langsomt foregaaende Forandringer, af stille, stundom umærkelig Udvikling.

Stoffet, som har staaet til Forf.s Raadighed, har været praktisk talt udtømmeligt og det vanskeligste Problem har ligget deri, at man maatte træffe et skønsomt Valg. Her har Forf. først og fremmest afstaaet fra Benyttelsen af de lokale Arkiver, og væsentligt holdt sig til Rigsarkivets Materiale, samt de trykte Købstadsbeskrivelser. Arbejdet har for en stor Del bestaaet i en Efterprøvning af de centrale Retskilders Bestemmelser ved Jævnførelse af disse med Enkeltiagttagelser fra forskellige Steder.

Forf. har til en Tid været i Tvivl om, hvilken Metode der vilde være den mest hensigtsmæssige, og han berører her det ældgamle centrale Problem i al Forskning: Hvorledes bestemmer man ved et »gyldent Snit« det rette Forhold mellem Syntese og Analyse, hvorledes afveje Abstraktion mod det levende Livs konkrete Enkeltheder; det er den evigt unge Brydning mellem »den graa Teori« og »Livets grønne Træ«. Problemet rejser sig derved, at det er umuligt at danne sig et tilstrækkelig velbegrunderet Overskue uden at dykke dybt ned i de lokale Enkeltheders brogede Liv; og det er paa den anden Side ligesaa umuligt at faa tilstrækkeligt Udbytte af en Neddykken i de brogede Enkeltheder, uden at have i Forvejen dannet sig et Overblik, at have abstraheret en Teori, en Norm, en Essens af Stoffets mangfoldige Enkeltheder. Vi kender det ogsaa helt godt herhjemme: Enten graver man sig ned i sin lokale Jordbund og skildrer den i alle Ender og Kanter, og »ser derfor ikke Skoven for bare Træer«. Eller ogsaa svinger man sig op i den abstrakte Æter uden smaalige Hensyn til den historiske Virkeligheds Enkeltheder, fabrikerer glatvæk Teorier »aus dem Innern des Bewusstseins« og abstraherer baade sig selv og Virkeligheden helt op i den blaa Luft, hvorfra man kun ser »Skoven«, men ikke dens enkelte »Træer«, og derfor heller ikke dens Vækst og Liv.

Forf. har — omend ikke uden Tøven — truffet sit Valg. Skønt han mener, at en monografisk Behandling som Grundlag for Arbejdet havde været ønskelig, saa har han dog bestemt sig for »den umiddelbart komparative Metode«. Mon ikke dette ogsaa — baade i dette Tilfælde og i mange lignende — vil vise sig at være det mest frugtbare? Har vi først faaet et Helhedsbillede, bygget op ved denne komparative Metode, saa har de forskellige lokale Forskere ogsaa derved faaet Værktøjet i Hænde til at give os de Købstadsmonografier, som efter Forf.s Sigende »næsten

helt og holdent savnes«. Saa har vi, samtidig med det vide Overblik, faaet en udmærket Arbejdsmetode, og saa vil Monografierne myldre frem af sig selv, og maaske vælte et og andet over Ende i det opstillede Helhedsbillede — men saaledes skal det nu være. Dette er den dybere Mening i det altid frugtbare Vekselspil mellem Syntese og Analyse.

Det ledende Synspunkt for Forf. har ikke først og fremmest været det juridiske, heller ikke det økonomiske eller det sociologiske, men det psykologiske. Købstadsstyre saa vel som enhver anden Form for Samfundsliv er først og fremmest en indre Foreteelse. »Dermed følger, efter min Synsmaade, at hvor vigtigt det end er at studere den rige Virkelighed, som kan maales med ydre Maal, saa svæver dette Studium i Luften, om det ikke hviler paa en Indtrængen i de psykiske Realiteter, som ligger bag. Dette har altsaa for mig været det centrale.«

Anm. skal ikke forsøge at gaa i Rette med Forf., om dette Synspunkt er rigtigt, om det ikke er for ensidigt, om man overhovedet i ret mange Tilfælde er i Stand til at trænge ind til »bagvedliggende psykiske Realiteter«. Forf. erkender nemlig, at hans Opgave først og sidst har været rent historisk. Og »Realiteterne«, nemlig hans Bog, viser, at Synspunktet har været godt nok, eftersom Resultatet er det i sjælden Grad.

Bogen falder i 7 Hovedafsnit efter en klar og overskuelig Disposition. Efter en Indledning om det svenske Byvæsen i Tredverne, de bydannende Faktorer i Samfundet, selve Byernes Klassificering og forskelligartede Betydning i Statslivet, følger Grundlaget for Købstadforvaltningen, Bymenigheden eller Borgerskabet, Bystyrets Opgaver, dets Resourcer, Raadighedsretten over Midlerne, Bystyrets Organisation, Byernes Forhold til Statsmagten. Naar hertil kommer, at Bogen giver en fyldig Litteraturfortegnelse, hvor heller ikke P. Munchs Bog (men derimod M. Mackeprangs) savnes, et Register over de forskellige Forandringer, Love og Reskripter, et meget fyldigt Sagregister og et Register over de omtalte Byer, saa vil enhver sikkert forstaa, at her foreligger en sjælden nyttig Haandbog for alle Købstadforskere. Man kan derfor ikke give vore hjemlige Købstadforskere noget bedre Raad end at gøre sig grundigt bekendt med denne Bog, og for Fremtiden skildre os Købstædernes virkelige, normale Liv, ikke blot naar der er »Brand i Gaden« og naar »Fanden er løs i Laxegade«, men endnu mere Byens Dagligdag. Vore Købstadbeskrivelser tynges lovlige stærkt — ligesom forøvrigt vore lokale Aarbøger — af Tingbøgenes journalistiske Petitstof. Skal vort Lands Historie skrives, maa der ogsaa være Rum for en Skildring af Landets Hverdag; man kunde ellers let faa det Indtryk, at vore

hedengangne Forfædre ikke havde bestilt noget som helst andet end at uddele »blaa Øjne«, stikke med Kniv, brænde Hekse, og opføre Slavekrige. Jeg siger ikke, at det gode og lodige Stof helt savnes, men det er mere sjældent end det burde være.

Altsaa, mine Herrer Købstadshistorikere, rust Dem inden Stadens Jubilæum med Docent Nils Herlitz's Bog og dyk saa ned i Dybet af Deres Hjembys Købstadsregnskaber! Der er et rigt Stof til Eftertanke begge Steder.

Sv. Aa.

Atlantis, Dansk Maanedsskrift, redigeret og udgivet af *Thøger Larsen*, Lemvig.

Jaar gaar dette fine og ejendommelige lille Tidsskrift ind i sin tredie Aargang. Naar man nu ser tilbage over alle de smaa farvede Hefter, saa føler man sig i stor Taknemmelighedsgæld til den Mand, som redigerer det og som har præget det lige fra Udstyr til Indhold. Enhver kulturhistorisk interesseret burde skynde sig at tegne Abonnement paa Atlantis, som foruden det kulturhistoriske Stof bringer rigt afvekslende og underholdende Bidrag af populærvidenskabelig og litterær Art, alt af gode Penne, hvorimellem nogle af de allerbedste vort Land ejer. Der kan næppe være Tvivl om, at dette lille Tidsskrift, som kun er trykt i et ret beskedent Oplag, vil blive af stor Værdi i Fremtiden. Det indeholder Digte af Sophus Clausen, Johs. V. Jensen, Olaf Hansen, Sigurd Swane, Kai og Eline Hoffmann, Otto Gelsted, Knud Lyhne, Poul Arved la Cour, Chr. Stub-Jørgensen og først og fremmest af Thøger Larsen selv, Tegninger og Vignetter af Johs. Larsen, Ernst Hansen, Niels Bjerre, Rejsebeskrivelser af Ebbe Korne-rup med karakteristiske Fotografier, og maaske vil det, som i særlig Grad vil give det Værdi, blive Thøger Larsens storslaaede Gengivelser af de gamle oldnordiske Eddakvad.

Det var glædeligt at se den Paaskønnelse denne vor betydelige Lyriker mødte fra Statens Side ved at erholde en — ganske vist ret beskedent — Statsunderstøttelse til sine mønstergyldige Oversættelser af Eddasangene. For den, som er fortrolig med dem i Originalsproget, er det nærmest mirakuløst at se, hvor nøje Thøger Larsen formaar at gengive den gamle Oldtidsklang i disse Kvad, saaledes at Oversættelsen ikke blot Ord for Ord følger Originalen, men at tillige Sprogtonen er truffet saa ægte som ingensinde før hos nogen dansk Digter. Der maa vist være et Aandsfrændskab mellem denne Søn af det barske Vestjylland, som kom til Verden derude »under Bjærg« ved Nissum Bredning, og de gamle kampglade Nordboer, som digtede Eddaens Sange.

Førend Bors Sønner Brandene hæved,
 da de Midgaard mægtig skabte,
 Sol sken sønden paa Søens Stene,
 saa af Grund groed grønne Urter.

Sammen sydfra Sol og Maane
 Haanden, den højre, paa Himlen lagde.
 Sol vidste ikke, hvor sin Sal hun havde,
 Maane vidste ikke, hvor sin Magt han havde,
 Stjerner vidste ikke, hvilket Sted de havde.

Dette er den rette Vølvetale, saaledes som den lyder i det gamle Völuspaa.

Aser mødtes paa Idissletten,
 Helligdom og Hov højtømrede,
 Esser grundede, Gods smeddede,
 Tænger skabte og tungt Værktøj.

Thøger Larsen er imidlertid ikke blot Digter og Oversætter, han er tillige Forsker. Hans stærke Erkendertrang har ført ham ind paa mange Baner, og hans Studier spænder lige fra Matematikken og Astronomien til Mytologien og Etymologien. Han har udgivet sindrige Tabeller til Beregning af Bjærg højder paa Maanen og af Sol- og Maaneformørkelser, og han anvender sin astronomiske Viden til Forklaring af mange dunkle Oldtidsmyter. Han læser Homer og Herodot, Sapfo og Vedaerne paa Originalsproget, og har sat sig ind i den sammenlignende Sprogvidenskabs Metoder.

Disse Studier har taget Form i skarpsindige Tolkninger af den oldnorsk-islandske Mytologi, og skønt Anm. ikke paa alle Punkter vover at følge ham i hans dristige mytologiske og etymologiske Forklaringer, saa maa det indrømmes, at de meget ofte kan være ligesaa overbevisende som andre Forskeres Hypoteser, der gaar og gælder for fuldgod Videnskab. Der er i hele Thøger Larsens Grundsyn paa Myterne noget frugtbart og tankevækkende. Tanken om Astronomiens og Mytologiens nære Sammenhæng er heller ikke fremmed for andre Forskere, og naar Thøger Larsen i ret stor Udstrækning antager Laan fra græsk-romersk Mytologi i den nordiske, da er en saadan Grundtanke vel ikke mere dristig end f. Eks. en Kaarle Krohns eensidige Hævden af kristelige Laan i Eddamytologien. Ikke sjældent fortjener de enkelte Etymologier han giver ogsaa Fagfolks Paaagtning (f. Eks. Fimbul, Hroptr o. fl.).

Foruden disse Opsatser af Thøger Larsen sely, indeholder Tidsskriftet ogsaa Afhandlinger om Danmarks Navn af G. Rud og Dr. Gudmund Schütte, en Række Artikler om Tycho Brahe af Kustode Harald Mortensen, om Kleopatra, om Atlantis, om

Verdens Oprindelse i de nordiske Sagn af Thøger Larsen, om babyloniske Flodmyter af Stub-Jørgensen og meget mere kulturhistorisk Stof, foruden særdeles levende Rejseskildringer fra Østen af Ebbe Kornerup, fra Nürnberg og Fur af Thøger Larsen. Tidsskriftet har derfor Bud til en meget alsidigt-interesseret Læsekreds.

Sv. Aa.

FORENINGSMEDDELELSER m. m.

IN MEMORIAM.

Professor, Dr. phil. Hans Olrik var i en halv Snes Aar (1911—20) Formand for Dansk Historisk Fællesforening. Han traadte til i et kritisk Øjeblik, da Prof. C. Nyrop, som havde lagt et stort Arbejde i Foreningens Start (1909—11), kort forud for det første Aarsmøde i Kolding af Helbredshensyn saa sig tvungen til at opgive Formandsstillingen. Gode Raad var nu dyre, og mange Emner fandtes der ikke, som paa Forhaand kunde anses for brugbare og villige til at kaste sig ind i en Gerning, hvis Rammer endnu langt fra var fæstnede. Da jeg paa Bestyrelsens Vegne henvendte mig til Hans Olrik, mødte jeg straks en hjertelig Redebønhed, dog under den Betingelse, at det daglige Arbejde skulde hvile paa Foreningens Sekretær, og Formanden paa Grund af sin overvældende Virksomhed i andre Retninger kun var forpligtet til at deltage i og lede Repræsentant- og Aarsmøderne. Hans Olrik gjorde imidlertid sine egne Ord til Skamme. Formandsgerningen interesserede ham, den faldt for ham i naturlig Forlængelse af hans Virksomhed som Leder af Statens Lærerskole, og han holdt derfor mere end han havde lovet. Gang paa Gang afholdt han gode populære Foredrag paa Aarsmøderne, der til hans Glæde som oftest var knyttede til Valdemarsdagen d. 15de Juni (1913 i Sorø om »Valdemarsdagen, vor nationale Festdag«, 1918 paa Fiskebæk Hotel om »Digteren Kaalund«, 1920 i Kalundborg om »Esbern Snare«, endelig 1922 paa Bøghoved ved Haderslev om »Knud Lavard«). Endnu større var dog hans Betydning som den praktiske og faste Leder af Droftelserne paa Repræsentantmøderne, ligesom han værdigt og formfuldendt repræsenterede Fællesforeningen overfor Foredragsholdere og stedlige Autoriteter. En særlig Fortjeneste indlagde han sig ved, takket være sit personlige Kendskab til flere af Rigsdagens Med-

lemmer, at skaffe Foreningen det Statstilskud, der bl. a. var en Betingelse for, at det Tidsskrift kunde begyndes, som har været et af Fællesforeningens kraftigste Virkemidler til at løse de Opgaver, som var fremsatte i dets Program. Det var derfor med god Grund, at man paa Repræsentantmødet i Haderslev 1922, da han havde fratruddet sin Formandsstilling, besluttede at optage ham som Foreningens første Æresmedlem, og det kan tilføjes, at Prof. Olrik glædede sig ved denne Udnævnelse, ligesom han i Gerning efter sin Fratræden viste, at han stadig folte sig stærkt interesseret i vor Gerning.

Hans Olrik var i den Tid, da han stod som D. H. F.s Formand, et udmærket Bindeled mellem Foreningen og dens Medlemmer, ligesom han selv, skønt Hovedstadsbeboer, folte sig knyttet til det aabne danske Land. Hans smukke og mandige Skikkelse, hans retsindige Karakter og hans varme Hjerter vil sikre ham et varigt Minde indenfor Dansk Historisk Fællesforening.

Knud Fabricius.

D. H. F.s 10. AARSMØDE D. 17. DEC. 1923 I KØBENHAVN.

Deltagerne i D. H. F.s 10. Aarsmøde i København var Professor Dr. jur. *Frantz Dahl* (Stednavneudv.), cand. mag. *Gunnar Knudsen* (Redaktionsudvalget af »F. & N.«), Frk. *Haralda Poulsen* (Roskilde Centralbibl.), Red. *P. Eliassen* (Vejle A.), Prmlt. *Otto Smith* (Hist. Samf.), cand. phil. *Johs. Schrøder* (Stedmindeudv.), admin. Museumsinsp. *Jørgen Olrik* (Folkemuseet), Lektor *H. Boisen* og Forf. *And. Uhrskov* (Frborg A.), Amtsforv. *Holck* (Laaland-Falster), Adjunkt *Arhning* (Kbh. A.), Borgmester *J. C. Sørensen* (Roskilde Byraad), Prof. *M. Bidstrup* (Bornholms Museum), *A. H. G. Friis* (Koldinghus Museet), Arkitekt *Tidemand-Dal* (Præstø A.), Byretsfuldm. *C. Petresch-Christensen* (Hjørring A.), *F. Hjort* (Odense A.), *L. F. la Cour* (Sorø A.), Red. *J. V. Christensen* (do.), Dyrslæge *P. Clausen* (Holbæk Museum), *Alb. Thomsen* (Holbæk A.), Bibl. *E. Haugsted* (Aarhus A.), Museumsinsp. *Hugo Matthiessen* (Nationalmuseets 2. Afd.), Kreslæge *Møller* (Kalundborg Museum), Postexp. *Knud Kannik* (St. Knud Hertugs Broderskab), Prof. *Fabricius*, Pastor *Severinsen*, *Chr. Axel Jensen*, Landsarkivar *Holger Hansen*, *Aakjær*.

Dagen begyndte med en interessant Forevisning af Københavns Bymuseum paa Raadhuset, under *Chr. Axel Jensens* Vejledning, fra c. 11—12½ Fm. Herefter var der Frokostpause til Kl. 2, som de fleste Deltagere tilbragte i Rigsdagens Restaurant,

hvertil der ved venlig Imødekommenhed fra Rigsdagens Bureau-chef var skaffet Deltagerne Adgang.

Kl. 2 Em. begyndte Aarsmødet i Rigsarkivets Foredragssal. *Form.* indledede Mødet med en Tak til Rigsarkivet, der saa elskværdigt havde stillet Salen til Raadighed. Dernæst gjordes der Rede for vort Samarbejde med Hjemstavnskursuset i Rønne, som D. H. F. havde støttet ved at skaffe Foredragsholdere og desuden ved et Tilskud af 200 Kroner. *Form.* refererede dernæst sine Indtryk fra Kursuset, der havde faaet god Tilslutning (c. 125 Deltagere). Da disse Hjemstavnskursus og vore Aarsmøder jo maa virke med de samme Kræfter som Foredragsholdere, vilde det være naturligt allerede af den Grund at fortsætte vort Samarbejde med dem. *Form.* gjorde derefter Rede for vore Forhandlinger med Ingeniør Andreasen, Odense, og Prof. Bidstrup, Bornholm. Dels af Prof. B.'s Indbydelse, dels gennem mundtlig Samtale med Amtmand Kofoed, havde *Form.* faaet det Indtryk, at Bornholm ikke havde noget imod at vente et Par Aar, hvorimod Ingeniør Andreasen havde skaffet en Indbydelse, der ved sine Underskrifter viste, at saavel Befolkningen som Myndighederne var interesserede i, at D. H. F. kom til at holde Aarsmøder paa Fyn.

Propr. Hjort anbefalede varmt at afholde Aarsmødet paa Fyn.

Bibl. Haugsted fremhævede, at Lektor Regnar Knudsen i Aarhus var den egentlige Ophavsmand til Ideen at afholde Hjemstavnskursus efter engelsk og svensk Mønster, for at slaa til Lyd for en Inddragelse af Hjemstavnsens Stof i den daglige Skoleundervisning.

Holck: Saafremt Aarsmøde og Hjemstavnskursus skulde holdes sammen, opstod der den Vanskelighed, at vi holdt kun Aarsmøde hvert andet Aar, mens Kursus tænktes afholdt hvert Aar.

Chr. A. Jensen tilføjede, at vort Aarsmøde plejede at holdes i Juni, men Kursus i August.

Bidstrup kunde kun anbefale D. H. F. at indlede et Samarbejde med Hjemstavnskursus, men maatte jo samtidig indrømme, at noget saadant fandtes ikke paa Bornholm. Han nævnte de tre historiske Foreninger, af hvilke »Bornholm« vel var den, der stod nærmest ved de her omtalte Interesser, idet den støttede Fredning af geologiske og naturskønne Ejendommeligheder, og desuden Bornholms Museum. Selv Prof. B. var altsaa nærmest tilbøjelig til at anbefale Samarbejde med Hjemstavnskursus, i dette Tilfælde altsaa Odense-Kerteminde.

Aakjær aflagde Beretning, hvorunder han bl. a. nævnedes den paa Haderslev-Mødet forhandlede Sag om Sogneraadsarkivernes Bevarelse. Et ministerielt Udvalg var nedsat med Rigs-

arkivaren som Formand. Fra D. H. F. var indsendt en Skrivelse til Undervisnings-Ministeriet — som oplæstes —, hvori der gjordes Rede for Fællesforeningens Arbejde i denne Sag, og hvori D. H. F. erklærede sig villig til at indtræde i Udvalget, repræsenteret ved sin Formand. Paa denne Skrivelse modtoges Svar i Dec. 1923 — der ligeledes oplæstes —, at D. H. F. vilde blive repræsenteret ved Formand og Næstformand, Prof. Fabricius og Pastor Severinsen, som overfor Rigsarkivaren var bragt i Forslag af Sekretæren, efter at han ved mundtlig Samtale med Rigsarkivaren var blevet gjort bekendt med, at Min. ønskede to Repræsentanter fra D. H. F. Endnu en Sag, som Sekr. havde rejst paa Haderslev-Mødet, berørtes, nemlig vort Samarbejde med Folkebibliotekerne, i første Række Centralbibliotekerne. Her havde Sekr., hvad han ogsaa paa Forhaand havde ventet, truffet en i Sagen overordentlig interesseret Mand i Biblioteksdirektør Døssing, der var klar over, at Lokalhistorikerne burde kunne faa udførlig Vejledning til deres Studier i Centralbibliotekerne.

Form. meddelte, at efter Landsarkivar Hornemanns Fratrædelse var hans Efterfølger Holger Hansen blevet konstitueret som Fællesforeningens Kasserer, og man haabede, at hans Valg maatte finde Sted i Dag.

Holg. Hansen aflagde derefter foreløbigt Regnskab.

Herefter fik Biblioteksdirektør *Døssing* Ordet for et Foredrag om *Lokalhistorien og Folkebibliotekerne*, der efter Foredragsholderens Løfte vil fremkomme senere i »F. & N.«.

Efter dette fulgte Dr. phil. *Vilh. Lorenzens* Foredrag om *Vore Herregaardes og Præstegaardes Bevarelse*.

Baade Herregaarde og Præstegaarde er jo i vor Tid stærkt truede. For Herregaardenes Vedkommende skyldes det flere forskellige Aarsager. At Stordriften betaler sig mindre godt, hvad der mødes med den store Trang til Jord. Den frivillige Udstykning (»Herregaardsslagtning«), hvorved undertiden kun en Hovedparcel bliver tilbage ved Gaarden. Den tvungne Udstykning i Følge Jordlovene for Len og Stamhuse, der svækker Besidderne økonomisk, Jordens Fæsteafløsning og den baandlagte Fideikommiskapital. I Fremtiden Farer paa Grund af Fideikommisbaandets Ophævelse, hvor særlig de store Besiddelser paa flere Herregaarde vil blive splittede og Mulighed vil opstaa for, at pietetsløse Ejere vil faa selve Stamgaarden i Eje. Holder vi os til Nutiden, er der for alle Herregaarde, men især for de arealindskrænkede Gaarde og for de svækkede Gaarde fælles Farer, fordi Husene er for store at bebo, for dyre at vedligeholde, har for høje Skatter. Som Eksempel nævntes en Hovedgaard (Hus og Park), ubelaant., som i 1922 var vurderet til 450,000 Kr., dens Skatter

(Amts-, Stats-, Kommune- og Formueskat) var c. 16,000, dens Brandforsikring c. 5000, Vedligeholdelse og Tilsyn c. 3000. Samlede Udgifter paa denne Gaard var altsaa c. 24,000 Kr., d. v. s. Renten af 600,000. Ifølge Majoratsloven kræves c. 25 pCt. af Hovedbygningens Værdi for 1920, d. v. s. 150,000 Kr. Nu var den her nævnte Hovedgaard endda ikke meget værd i bygningshistorisk, kunstnerisk Henseende, men det er der mangfoldige andre der er. De sidste er fredede, d. v. s. der paahviler Ejeren en Anmeldelsespligt. 122 paa Klasse A, 130 paa B. Forøvrigt er der mange andre udmærkede Herregaarde, der ikke har kunnet komme med — en Pryd for deres Egn! Den mest nærliggende Fare under de nuværende Forhold er, at Bygningerne forfalder, eller at de helt eller delvis nedrives. Staten kan ikke overtage dem. Et nyt Bourgeois mangler — i alt Fald i Øjeblikket! Ene- ste Middel til at bevare selv de fredede Herregaarde er en Ned- sættelse af Ejendomsskylden efter en rimelig Vurdering af, hvad Huse og Haver er værd, i Handel og Vandel efter Brugsværdien. Mange vil blive vurderet meget lavt! Vi maa bort fra saadanne grelle Tilfælde, hvor Hus og Have, som ved en navngivet Hoved- gaard stod til en Ejendomsskyld af 497,000 Kr., med Skat paa 17,000 og andre Udgifter paa c. 17,000, ialt Udgifter 34,000. Ved Godsets Salg i 1922 gik Hus og Have *gratis* med i Købet. Hidtil har der endda kun været talt om Hovedbygningerne, men ofte er Ladebygningerne mindst lige saa interessante (Ulstrup). Hvor Staten ikke kan eller vil hjælpe, maa det private Initiativ træde til. — De historiske Amtssamfund!

Med *Præstegaardene* staar det ikke stort bedre til. Jorden tages fra og Præstegaardene overtages af Menighederne. Ofte er de gamle og usunde og temmelig ubeboelige, dyre at vedlige- holde. Udlængerne ofte for store, og unyttige. Nogle enkelte er fredede, men rundtom falder imidlertid Gaard efter Gaard. Hist og her reddes en enkelt, som Kullerup paa Fyn. Ikke alt kan reddes! Men det bedste og mest karakteristiske! Men hvor er de bedste? Vi maa have en Fortegnelse. Man maa samle sig om de bedste. Aftale med Kirke- og Undervisningsministeriet. Atter her gælder det, at det private Initiativ maa træde til i overmaade mange Tilfælde! Og atter her appellerer jeg til de historiske Amtssamfund. Dog, her vil Tabslisten blive stor — endog meget stor. Og mange gamle Præstegaarde vil synke sporeløst i Graven. Forinden bør et Præstegaardsværk udgives. Det er noget, netop for Historisk Fællesforening!

Noget over Kl. 4 sluttede denne Mødets første Del, hvorefter Hovedparten af Deltagerne gik over i Snapstinget til de ventende Kaffeborde.

Form. indledede Forhandlingerne om Aarsmødets Sted 1924 og om Samarbejde mellem D. H. F. og Hjemstavnskursus.

Andreasen gentog Indbydelsen og lovede at tilrettelægge Arbejdet og Møderne.

Form. tænkte sig, at vore Deltagere skulde ankomme til Kerteminde, naar den naturvidenskabelige Del af Hjemstavnskursus var forbi, derefter opholde sig i Kerteminde den første Dag, helst en Lørdag, Udflugt til Hindsholm den anden Dag, en Søndag, og derefter tage til Odense den tredje Dag.

Smith anbefalede Bestyrelsens Forslag, men ønskede kun, at vi skulde samarbejde med Hjemstavnskursus hvert andet Aar. Lad os gøre et *Forsøg* til Sommer.

Form.: Naturligvis maa dette være et Forsøg, vi kan jo ikke binde os ud i Fremtiden.

Andreasen: Hvis Indkvartering ønskes, saa er Højskolen først til Disposition den 28. Juli.

Bidstrup nærede ingen Tvivl om, at Bornholmerne gerne ønskede D. H. F.s Besøg, men da Aamtsraadet endnu ikke var indkaldt, kunde en officiel Indbydelse ikke foreligge endnu.

Form.: Man maatte ikke tro, at D. H. F. lagde stor Vægt paa den materielle Side af Sagen, Bespisning o. desl. Den var ikke en Græshoppesværn, der raserede alt, hvor den kom frem, og hvorefter man daterede i de følgende Tider. Hovedsagen for os var, at vi følte os velkommen, og da vi nu havde Indtryk af, at Bornholm havde haft en Del Møder i det forløbne Aar, mente vi, at Bornholmerne maaske helst vilde puste lidt.

Severinsen vilde anbefale Fyn, da der herfra forelaa en saa stærkt begrundet Indbydelse; men vi skulde ikke indgaa et Ægteskab med de danske Hjemstavnskursus, der knyttede os sammen til Døden skilte os ad. I Aar prøver vi, og Fremtiden er vor egen.

Eliassen anbefalede Bestyrelsens Forslag, men vi skulde ikke knytte Aarsmødet saadan sammen med Kursuset, at vi ikke fik bestilt noget paa vort Møde. Vi fik gennemgaaende ikke bestilt nok paa vore Møder.

Hjørt mente, at det var vel ikke egentligt Arbejde, man ventede af vore Møder, men *Impulser* til Arbejde. Dette var det væsentligste, og i saa Henseende kunde man ikke bebrejde vore Møder og deres Ledere noget.

Form. mente ogsaa, det var for haardt at sige, at der ikke bestiltes noget. Maaske kunde man bebrejde os nogen Efterladenhed m. H. t. Lovenes § 2, men her havde vi netop ved dette Møde bragt en Sag paa Bane, som faldt her ind under, nemlig Spørgsmaalet om Herregaardes og Præstegaardes Bevarelse. Det sattes under Afstemning, hvorvidt næste Aarsmøde skulde holdes

i Odense eller paa Bornholm. Odense vedtoges med 16 Stemmer mod 1. Bestyrelsen fik eenstemmigt tildelt Bemyndigelse til at gøre et Forsøg for 1924 paa at knytte Aarsmøde og Hjemstavns-kursus sammen.

Eliassen mindede om, at det var lovet at udsende Nygaards og Bobés Vejledninger til Topografi og Personalhistorie i nye forøgede Udgaver.

Thomsen ønskede, at hvert Medlem skulde have et Eksemplar.

Smith foreslog, at »F. & N.« fremtidig, af Hensyn til de høje Portoudgifter, skulde udsendes i 2 Leveringer aarlig.

Møller mente, at man fremtidig skulde sætte paa »F. & N.«: Udkommer med 8 Ark aarlig.

Eliassen foreslog, at den omtalte Vejledning, forøget med en Oversigt over Landsarkivernes Indhold, skulde udkomme som særlig Bog, hvortil der skulde søges opnaaet Støtte fra de videnskabelige Fonds.

Holger Hansen anbefalede ogsaa at lade Vejledningen komme som en særlig Bog. Salget kunde sikkert bære Fremstillingsudgifterne. Nygaard burde helst selv omarbejde sin Vejledning.

Form. foreslog, at Personalhist. Samf. skulde udpege en Mand til at udarbejde en Vejledning for Personalhistorikere.

La Cour mente, at hvert Medlem af Amtssamfundene skulde have et Eksemplar.

Thomsen sluttede sig til Tanken om Prænumeration paa Bogen.

Uhrskov mente, om D. H. F. i det hele ikke kunde udsende Særbøger, f. Eks. et illustreret Værk om de danske Præstegaarde.

Form. var bange for, at et saadant Værk om ca. 1100 Præstegaarde langt vilde overstige vore økonomiske Kræfter.

Hjørt vilde varmt støtte Uhrskovs Plan. Man kunde jo dele Værket i flere Dele.

Chr. Axel Jensen tvivlede om, at det kunde lade sig gøre. Museet havde ikke noget Billedstof af Betydning, og forøvrigt var ikke alle Præstegaarde særlig interessante i bygningshistorisk Henseende. Der skulde meget betydelige Forarbejder til. Men maaske kunde man tænke paa et Propagandaskrift for Præstegaardenes Bevarelse, illustreret med gode og karakteristiske Eksemplere.

Uhrskov mente ogsaa, at i alt Fald de bedste og smukkeste Typer skulde samles.

Severinsen tvivlede ogsaa om, at alle Præstegaarde var værd at bevare; maaske nok nogle enkelte.

Dr. Lorenzen mente ogsaa, at et videnskabeligt og udtøm-

mende Arbejde vilde blive for stort, men han havde tænkt sig, at vi i en mindre Bog kunde rejse et Æreminde for den smukke gamle Præstegaard.

Severinsen mente, at Bygningsinspektoraterne maaske laa inde med Tegninger og Notater, og at muligvis Amtssamfundene kunde skaffe nogle flere Beskrivelser.

Smith sluttede sig til Dr. Lorenzen.

Form. foreslog, at man foreløbig, for at blive klar over, hvor der fandtes interessante Præstegaarde, gennem Museerne kunde rundsende Spørgeskemaer til Præsterne.

Eliassen bad om, at man ikke fra D. H. F. maatte bebyrde Amtssamfundene med Arbejde. De trænger selv snarere til Støtte. Vi vil godt have Hjælp, men man maa ikke køre med os.

Tidemand-Dal foreslog at sende Spørgeskemaer til Menighedsraadene.

Chr. A. Jensen: Skemaerne bliver næppe alle besvarede, men de kunde uden Tvivl vække en gavnlig Interesse om Spørgsmaalet.

Severinsen: Sendte man Spørgeskemaer til Præsterne, var der vel næppe Tvivl om, at der til Museerne kunde indsendes et udmærket Raastof til en foreløbig Orientering, og det skulde vistnok indsamles nu, for at det ikke skulde blive for sent.

Uhrskov mente ogsaa, at der skulde gøres et Arbejde for at indsamle Oplysninger om de smukkeste af de gamle Præstegaarde, og at det burde gøres snarest. Maaske helst gennem Menighedsraadene.

Dr. Lorenzen: Det, som det kniber mest med at faa Rede paa, er de gamle Gaarde, der rives ned nu. Her kunde den lokal-kendte Mand tage Affære inden det skete og sørge for, at Gaarden blev beskrevet.

Severinsen vilde indstændigt anbefale, at man sendte Skemaerne ikke til Menighedsraadene, men til Præsten selv. Maaske gik det bedst, dersom man gik Embedsvejen rundt, og fik Ministeriet til at henstille til Provsterne, at de kunde være Mellemed ved Fremskaffelsen af de ønskede Oplysninger.

Bidstrup anbefalede Severinsens Forslag.

Petresch-Christensen gjorde opmærksom paa, at det næppe blev noget stort Tal af Præstegaarde, der kunde blive Tale om. Af Kær Herreds 14 Præstegaarde var kun 4 gamle og særlig interessante. Maaske kunde Provsten selv, der jo kendte sit Provstis Præstegaarde, give en ganske kort Meddelelse om, hvilke af dem, der var særlig interessante, og dernæst kunde man indskrænke sig til at sende Spørgeskemaer til disse.

Form. rekapitulerede. Man blev enige om 1) at udarbejde en ny Vejledning for Lokalhistorikere ved Arkivar Nygaard, for

Personalhistorikere ved en af Personalhist. Samf. udpeget Mand, 2) at udsende Spørgeskemaer ang. Præstegaardes Alder og Tilstand, maaske efter forudgaaende Skrivelse til Provsterne. Der nedsattes i sidstnævnte Øjemed et *Præstegaards-Udvalg*, bestaaende af Prof. *Fabricius*, Museumsinsp. *Jørgen Olrik* og *Chr. Axel Jensen*, og som »kommitteret« Dr. *Lorenzen*. Man gav Form. og Sekretær Décharge for deres Beretninger.

Man gik derefter over til en Diskussion af Biblioteksdirektør *Døssings* Foredrag.

Møller anbefalede Tanken om D. H. F.s Samarbejde med de større Biblioteker. Vi kunde skaffe dem en Liste over de Hjælpe-midler, de bør anskaffe til Brug for Lokalhistorikere, og kunde maaske ogsaa skaffe dem Særtryk.

Petresch-Christensen savnede en Oversigt over de forskellige lokalhistoriske Afhandlinger.

Døssing meddelte, at Dansk Bogfortegnelse og Tidsskrift-Index kunde raade Bod paa Savnet.

Aakjær meddelte, at da han i 1921 tiltraadte som Sekretær, forelaa der en Oversigt over Amtsaarbøgernes Indhold til 1915, men i de siden da forløbne 6 Aar, som altsaa nu var blevet til 8, havde man ingen saadan. Arbejdet var jo i Virkeligheden uoverkommeligt for en enkelt Mand, da det drejede sig om en Gennemlæsning og Registrering af over 200 Aarbøger.

Thomsen henstillede, om man dog ikke i det mindste kunde give Oversigter fra nu af.

Døssing mente, at Grunden til, at man var ophørt hermed i »F. & N.« var den, at Dansk Tidsskrift-Index havde overtaget Bestillingen.

Kofoed-Petersen mente ikke, at en saadan Tidsskrift-Oversigt behøvede at fylde stort.

En Diskussion af mere indre biblioteksmæssig Karakter udspandt sig mellem Bibl. *Haugsted* paa Statsbibliotekets Vegne og Biblioteksdir. *Døssing* paa Folkebibliotekernes. D'Hrr. blev enige om gensidigt at anerkende deres Institutioners Virksomhed, og syntes at være klare over, at de ikke kunde komme til at »gaa hinanden i Bedene«, men tværtimod paa en smuk Maade udfyldte hinanden.

Andreasen takkede, fordi man modtog Indbydelsen til Odense og Kerteminde, og spurgte, om der kunde være Tale om en lignende Støtte som den, der ydedes i Kalø.

Kassereren lovede at dække indtil 200 Kr. af et eventuelt Underskud.

la Cour klagede over Registrene i Amtsaarbøgerne, især Københavns Amts.

Smith, der havde lavet det, vilde gerne forsvare det.

Knudsen meddelte, at de danske Læreres Stednavneoptegnelse stadig gav gode Resultater. Der var fornylig udsendt en Beretning i »F. & N.«. Det skulde glæde ham, om Amtssamfundene kunde give en Haandsrækning ved de Sogne, hvorfra der efter Beretningen endnu manglede Stof. Lokalkendte Folk kunde maaske lettere finde en Mand, der var egnet til Optegnelsesarbejdet. Saaframt Vejledning og Kortmateriale ikke længere fandtes hos Læreren, men var gaaet til Grunde, skulde Stednavneudvalget gerne sørge for nyt, saafremt man fik Løfte om, at Optegnelsen vilde blive foretaget af en egnet Mand.

Eliassen henstillede, at Samfundene ikke skulde trykke Aarbøgerne i for smaa Oplag, da det havde viist sig, at der var stærk Efterspørgsel efter dem, saa de ofte var udsolgt.

Valget formede sig som et Genvalg, og for Landsarkivar *Holger Hansens* Vedkommende som et Nyvalg.

Derefter begav man sig til Wivel, hvor Bordet var dækket, og efter flere Taler og hyggelige Samtaler ved Kaffen og Cigaren skiltes man ca. 12 Midnat.

D. H. F.s 11. AARSMØDE D. 2.—4. AUGUST 1924

I KERTEMINDE OG ODENSE.

Deltagerne var Adjunkt *Arhning*, Roskilde (Kbh. Amt), Førstelærer *P. Storgaard-Pedersen*, Hee (Ringkøbing A.), Museumsforstander *M. Klokke*, Ringkøbing (Ringk. Museum), Arkitekt *J. Tidemand-Dal*, Næstved (Præstø A.), Kapt. *Rockstroh* (Hærens Arkiv), Stadsingeniør *Lassen*, Kolding (Koldinghus-Museet), Forstander *O. C. L. Espersen*, Kolding tekniske Skole (do.), Kreslæge *J. S. Møller*, Kalundborg (Museet), Konservator *H. P. Hansen*, Herning (Museet), Underarkivar *Seesten*, Odense (Landsark.), General *A. Tuxen*, Kbh. (Generalstaben), Arkivar *H. Grüner-Nielsen* (Danmarks Folkeminder), Arkivar *Hans Ellekilde* (do.), Red. *P. Eliassen*, Kolding (Vejle A.), Hr. *Dannesboe Andersen*, Kbh. (Medicinalhist. Museum), Amtsforvalter *A. Holck*, Maribo (Lolland-Falster), cand. mag. *Gunnar Knudsen* (Stednavneudvalget), Posteksp. *Knud Kannik*, Kbh. (St. Knud Hertugs Broderskab), Ordenshistoriograf Dr. phil. *L. Bobé* (Pers. Samf.), stud. mag. *Arni Nielsen*, Regensen (De Historiestuderende), Prof. *M. Bidstrup* (Bornholms Museum), Højskoleforst. *Thøger Dissing*, Vejstrup (Svendborg A.), Museumsinsp. *Chr. M. K. Petersen* (Odense Stiftsmuseum), Postmester *C. Klitgaard*, Brønderslev (Hjørring

A.), Akademifm. *L. F. la Cour*, Sorø (Sorø A.), Kommunesekr. *Alb. Thomsen*, Holbæk (Holbæk A. og Museet). Museumsbestyrer *Johs. Olsen*, Svendborg, Direktør, Docent Dr. phil. *Francis Beckett*, fhv. Minister *Klaus Berntsen*, Prof. *K. Fabricius*, Pastor *P. Severinsen*, Bringstrup, Museumsinsp. *Chr. Axel Jensen*, Landsarkivar *Holger Hansen*, Underarkivar *Svend Aakjær*.

Deltagerne mødtes i Kerteminde *Lørdag d. 2. August* Kl. 2, blev præsenteret for Kvarterværterne, og allerede Kl. 3½ begyndte Repræsentantmødet i Byraadsaalen paa Raadhuset med smukke Malerier af Kerteminde's berømte Bysbarn *Johs. Larsen*. Amtsforvalter *Holck* valgtes til Dirigent og gav straks Ordet til Stiftamtmand *Neumann*, der som Formand i Komiteen for Hjemstavnskursus vilde rette en Tak til Fællesforeningen, fordi den vilde støtte Kursuset og ved at knytte sit Aarsmøde sammen med dette bidrog til at kaste Glans over det og øgede Tilstømningen dertil. Ogsaa som Ordfører for Befolkningen vilde Stiftamtmanden hilse Fællesforeningen velkommen som den øverste og ypperste Faktor i vort Kulturliv, der arbejder paa at vække Kærlighed til vore nationale Minder, og opildne den historiske Interesse. Befolkningen vilde gøre alt for at gøre Opholdet her saa behageligt som muligt.

Politimester *Woll* bød Velkommen fra Byen og Byraadet, som havde stillet Mødesalen til Raadighed.

Form. takkede. Vi vidste, at vi i og ved denne lille By fandt os paa historisk Grund, og at Omegnen var en smilende, tiltalende og ægte fynsk Egn, hvis Befolkning havde en udpræget historisk Sans. I den efterfølgende Beretning omtaltes, at vort Tidsskrift støt holdt den Kurs, som det var slaaet ind paa i 1914. Ønskeligheden fremhævedes af en Rekonstruktion af de forskellige Sektioner, hvis Samarbejde besværliggjordes en Del derved, at Medlemmerne boede saa fjernt fra hverandre. Det meddeltes, at Planen om et Register til Statstidende var blevet forkastet af Ministeriet, og det vedtoges, at *Form.* og *Hr. Hjorth-Nielsen* skulde søge nærmere Oplysninger i Ministeriet.

Holger Hansen aflagde Regnskabet og fik Décharge.

Alb. Thomsen vilde gerne høre noget om Trykkepriserne for »F. & N.« til Sammenligning med de Priser, Amtsaarbøgerne maatte give.

Holck ønskede, at der maatte blive givet en Vejledning til et lokallhistorisk Bibliotek for Provinsmuseer.

Eliassen hævdede, at Arkivsektionen burde ophæves, da dens Medlemmer boede for langt fra hverandre til, at et effektivt Samarbejde kunde ske. Han pegede paa den Opgave, Sektionen havde

haft, at udarbejde en Vejledning i Byraadsarkivernes Bevarelse og Ordning.

Derefter fulgte Museumsbest. *Johs. Olsens* Foredrag efter de Linier, som fulgtes i hans her i Tidsskriftet trykte Forslag til en Omordning af Forholdet mellem Nationalmuseet og Provinsmuseerne. Dette Foredrag blev den Gnist, som fik Diskussionens Brand til at flamme. Der var jo ikke faa Museumsfolk til Stede, og navnlig var det en Lykke for Diskussionen, at »Manden for det hele«, Museumsdirektør *M. Mackeprang* med stor Vægt deltog deri. Vi blev her Vidne til, at Fællesforeningens Aarsmøde paa den smukkeste og mest frugtbare Maade opfyldte sin egentlige Mission: At bringe Videnskaben i Byen i Forbindelse med Interessen i Provinsen, at knytte Datterinstitutionerne fastere til Moderinstitutionen, at lade de to's Repræsentanter mødes i et frugtbart Ordskifte, som mundede ud i en Indbydelse fra Dir. Mackeprang til et stort Museumsmøde i København i Efteraaret 1924.

Kreslæge *Møller* fremhævede, at der var mange Berøringspunkter mellem den Mission, som Provinsmuseerne havde, og den, som Fællesforeningen havde. De skulde opildne den stedlige Befolkning til Interesse for historiske Kendsgerninger, ved at indsamle de Ting, der netop var særegne for den paagældende Egn, og virke ved at give dette direkte Billede af svundne Tider paa denne Egn. Han slog til Lyd for Tanken om Museumskonsulenter, da der var for faa Tilsynshavende, saa de kun kunde blive saa kort paa hvert Sted.

Prof. *Bidstrup* mente, at Provinsmuseerne gjorde klogt i at centralisere sig omkring Nationalmuseet og derfra faa Vejledning. Endvidere mente han, at det var uheldigt, at de Folk, der sad i Bestyrelserne for vore Museer og som meget ofte selv havde skabt deres Samlinger paa bar Bund, at de ikke maatte have Lov til at udpege deres Eftermænd, men roligt maatte se paa, at »deres« Samlinger blev givet i Hænderne paa Folk, hvis Interesse for dem var mere overfladisk.

Kapt. *Rockstroh* spurgte, om der var Kvinder i Museumsbestyrelserne rundt om. Han mente, at de maatte i særlig Grad kunne vække Interesse for de gamle Sager, foruden at der var Dele af Museumssagerne (Textilier, Dragter, Husgeraad og Bøhave), som de forstod sig bedre paa end Mændene.

Form. mente, at det betød overordentlig meget for Virkningen paa den stedlige Befolkning, om de indsamlede Sager blev paa Egnen.

Mackeprang syntes i Indlederens Foredrag at spore en altfor overdreven Beskedenhed hos Provinsmuseerne. De behøvede jo

dog aldeles ikke at skamme sig over at være til, da de havde deres store og uomtvistelige Berettigelse. De skal blot holde sig til, hvad der er paa selve Egnen, ellers bliver det blot til en daarlig Karrikatur af Nationalmuseet. Direktøren var enig med en Kolding-Museumsmand, der ikke var uvillig til at indrømme, at meget af, hvad der fandtes paa hans Museum, var i videnskabelig Henseende ikke meget værd, men »selv om det var Skidt, saa var det dog *Kolding-Skidt*«, og havde som saadant sin Interesse. Museernes Bestyrelse maa have Lov til at supplere sig selv, de skal have mere fat i Lærerne, da der iblandt dem findes mange interesserede Folk. Vi kan ikke tage Initiativet fra den lokale Bestyrelse, vi skal ikke have Stifts- eller Amtsinspektører fra København ud i Provinserne. Ved Konservering og i lignende rent praktiske Spørgsmaal kan Nationalmuseet træde hjælpende til. Man skulde have 2 Specialister, een forhistorisk og en Folke-museumsmand eller -dame. Men det mest bedrøvelige er, at vi faar ingen Penge fra Staten. Dir. sluttede sig ellers nærmest til Læge Møllers Forslag, idet han holdt paa Rejseinspektører og en Konservator.

Rockstroh mente det var ønskeligt, om Museer, Amtssamfund og Folkebiblioteker sluttede sig sammen og dannede ét kulturhistorisk Institut i hvert Amt. Det vilde maaske saa ogsaa være lettere at opnaa Statsstøtte, da Staten syntes at have et klart Øje for Bibliotekernes Betydning i Kulturudviklingen.

Møller tvivlede — desværre! — om, at Museerne kunde paa-regne samme Interesse og Støtte fra Statens Side som Bibliotekerne. De sidste var Fremtiden, men de første Fortiden, det glemte, de er blot »Steder, hvor man opbevarer Bestemors gamle Skorter«.

Tidemand-Dal ønskede Kursus paa Nationalmuseet for Pro-vinsmuseernes Ledere.

Aakjær protesterede mod den skarpe Form, Kreslæge Møl-ler havde givet sin Definition af Museerne. Den Mand, som havde samlet en saa smuk Samling af Kalundborg-Egnens gamle Drag-ter, kunde næppe mene disse haarde Ord. Fremtiden kunde lige saa vel faa Brug for Fortiden i Museerne som for Bøgerne i Biblio-tekterne. Hvad der stod i dem om Fortiden og Historien vilde sikkert sidde langt bedre fast, om Læseren fra Bibliotekets Læse-sal kunde gaa lige ind i Museet.

Dir. *Mackeprang* indbød Museumsfolkene til et stort Mu-seumsmøde i København til Oktober, hvor den her indledede Drøf-telse kunde blive fortsat. Herefter kunde Dir. aflægge Beretning for Præstegaardsudvalget, som blev nedsat paa sidste Møde (i Stedet for Chr. Axel Jensen, som ikke var tilstede). Præstegaar-

dene skulde sættes paa Bygningsfredningsloven i Klasse A i et Tal af ca. 70. Naturligvis vilde man bestræbe sig for at finde de bedste Typer, og dette skal opnaas ved Spørgeskemaer til Præsterne, rundsendt med Cirkulære gennem Provstierne.

Ved det paafølgende *Valg* genvalgtes den samlede Bestyrelse.

Form. omtalte det fremtidige Samarbejde med Hjemstavnskursus. Der var Røster oppe blandt Folkene fra Rønde-Mødet om at udskyde det historiske og give det naturvidenskabelige en langt mere fremtrædende Plads. Skulde dette vinde Bifald, kunde Fællesforeningen jo ikke opretholde Samarbejdet. Desuden var der en viss Uoverensstemmelse imellem de to Hjemstavnskursus, men *Form.* kunde ikke tænke sig andet, end at de to Kursus maatte kunne finde hinanden

Haugsted mente, at det var bedst for de to at optræde hver for sig, men det var en Nødvendighed for Hjemstavnskursus at faa Hjælp og Støtte fra Fællesforeningen og dens Folk.

Form. syntes, at deres Veje gik for meget i samme Retning til, at de helt skulde kunne skilles. De havde jo bl. a. Foredragsholdere fælles.

Bidstrup mente ogsaa, at de maatte helst arbejde hver for sig, men med Forstaaelse af den anden Part.

Om Aftenen samledes Fællesforeningens Repræsentanter med Byens Borgere til et meget festligt og fornøjeligt Samvær, hvorunder der fra begge Sider holdtes mange Taler.

Den paafølgende *Søndag den 3. August* blev det et ualmindeligt smukt Vejr, hvad der kom baade den store Biludflugt til Fyns Hoved og Folkemødet tilgode. Paa Vejen ud til Hindsholm besøgte man Stubberup og Mesinge Kirker, som forevist af *Dir. Mackeprang*, idet baade han og Arkivar *Ellekilde* holdt kortere Foredrag. Paa Fyns Hoved gav *Dr. Victor Madsen* en Oversigt over Hindsholms geologiske Forhold, og ved Jættestuerne holdt Museumsinsp. *Hans Kjær*, *Ellekilde* og Lærer *Tue Axelgaard* Foredrag.

Ved Folkemødet om Eftermiddagen talte fhv. Minister *Klaus Berntsen* med ungdommeligt Liv og Varme, og efter ham Professor *Fabricius*, om Vor folkelige Historieskrivning. Om Aftenen samledes Fællesforeningen med Hjemstavnskursusets Delta-gere og der var Folkevisefremstilling.

Næste Dag tog man Afsked med Kerteminde og kørte med Toget 8.42 til Odense. Paa denne Udflugt fulgte Hjemstavnsfolkene med. I St. Knuds højtidsfulde Kirkerum bød Biskop *Rud Velkommen* og talte i smukke Vendinger om Historikernes Evne til at gøre Stederne levende for os, ved at gøre Rede for deres Historie. Biskoppen mindede om, at vi var samlede paa et histo-

risk Sted, hvis Historie rakte helt tilbage mod de Tider, da her stod en Helligdom, som gav Byen sit Navn, og han ønskede, at Dagens Foredragsholder maatte faa Stenene her i den gamle Kirke til at tale.

Efter en hjertelig Tak fra *Form.* gennemgik *Chr. Axel Jensen* Kirkens Bygningshistorie, og Deltagerne besaa Kirken og Krypten og dvælede længe beundrende foran Claus Bergs smukke Altertavle.

Efter en Frokostpause i Teaterkafeen talte Landsarkivar *Holger Hansen* i St. Knuds Klosters store Sal om Landsarkivernes Anvendelse og Nytte. Efter ham fulgte Rektor *Holbeck* med et Foredrag om Odense som Adelscentrum i det 18. Aarh. Foredraget var ledsaget af Lysbilleder. Allerede i Frokostpausen havde de fleste af Deltagerne benyttet Lejligheden til at bese Stiftsmuseet og H. C. Andersens Hus, under Museumsinsp. *Chr. M. K. Petersens* kyndige og underholdende Vejledning, og nu fulgte saa en haardt tiltrængt Kaffepause med Odense By som Værter, hvorunder et muntret Orkester forlystede Deltagerne med Døgnets lette Melodier. Kl. 6 talte Direktør, Docent *Francis Beckett* om Billedskæreren Claus Berg og hans fynske Kunstscole. Derefter var der Middag Kl. 7 i Fyns Forsamlingshus og sidst Folkevisefremstilling paa Odense Teater.

Enkelte af Deltagerne fulgte med tilbage til Kertemindes næste Morgen for at høre Dir. *Mackeprang* og *Chr. Axel Jensens* Foredrag om Egnens middelalderlige Bygninger med paafølgende Eftermiddagstur til Kertemindes Kirke (med Runestenen), Kølstrup Kirke, Ulriksholm, Skovsbo (Korset), Rørbæk. Om Aftenen var der selskabeligt Samvær og næste Formiddag sluttede Hjemstavnkursuset, der havde kunnet glæde sig ved en god Tilslutning.

KILDER FOR LOKALHISTORIKERE.

Siden jeg skrev min korte Oversigt over Kilderne til dansk Landsbyhistorie 1600—1844, her i Tidsskriftet (IV. 147 ff.), er jeg blevet opmærksom paa nogle flere Kilder, som uden Tvivl vil have deres Interesse for Landsbyhistorikere.

Det nævntes S. 156, at det var forholdsvis vanskeligt at give almenyldige Regler for Tidsrummet 1688—1770, og især var Tiden c. 1720—1770 meget sparsomt repræsenteret i Rigsarkivet ved Kilder, som giver detaljeret Oplysning om Gaardene i vore Landsbyer. Jeg har imidlertid fundet een Kilde, der selv om den ikke er landsomfattende — saaledes mangler Aarhus og Ribe

Stifter og Dele af Sjælland (f. Eks. Frederiksborg og Kronborg Amter) — saa giver den dog for de Dele af Landet, som den omfatter, saa god og fyldig Besked, at den næsten kan betragtes som en Slags Matrikel 1724. Det er en »Rulle over Lægdsinddelingen 1724«, som findes under Afdelingen »Landmilitiesager« i Danske Kancellis Arkiv (Rigsarkivet). De tre Bind for 1) Sjælland, Møn og Laaland, 2) Fyn og Langeland, samt 3) Viborg og Aalborg Stifter i Jylland er særdeles pynteligt skrevet og forsynet med et Stedregister, som dog ikke er fuldstændigt, idet det kun henviser til det Sted, hvor Hovedparten af Sognets Hartkorn nævnes, mens Strøgods ofte skal søges under Hovedgaardens Besiddelser i andre Egne.

Lægdsinddelingen foretoges paa den Maade, at Hartkornet ordnedes i Grupper paa 32 Tdr., som hver udgjorde et Lægd. Saa vidt muligt omfattede hvert Lægd kun Gods fra samme Hovedgaard, men ved Strøgodslægder var det jo ofte nødvendigt at lægge flere Godsejeres Bøndergods sammen i Lægdet. Ligeledes maatte man undertiden for at afrunde Lægdet Sum til det nøjagtige Tal 32, hugge en enkelt Gaards Hartkorn over i to Dele og fordele det paa 2 Lægde, saaledes at samme Gaards Hartkorn kan staa opført paa to vidt forskellige Steder i Protokollen.

Rullen nævner baade Bondens Navn og Hartkorn, samt i de allerfleste Tilfælde Godsherrens eller Hovedgaardens Navn, og ved at stykke de forskellige Opgivelse fra samme By sammen til en Helhed, kan man af disse Protokoller danne sig en hel Matrikel fra 1724. Dette Tidspunkt er overordentlig heldigt, da man udover Skøde- og Pantebøger eller Fæsteprotokoller, ikke har mange samlede Hartkornslister, og ikke heller Mandtaller, fra dette Tidsrum (Rullen omfatter dog kun Brugere af upriviligeret Hartkorn). Denne Kilde egner sig derfor fortræffeligt til at slaa Bro mellem de sidste Extraskatte-Mandtaller c. 1715—20 og Hoverireglementerne 1770.

Disse sidste, som nævntes i min Oversigt (S. 155 f.), er øjensynlig ikke bevaret for alle Godser, men det er sjældent, at en Hovedgaard mangler baade i Rækken fra 1770 og fra 1773. Endnu sjældnere mangler Hovedgaarden dog i en senere Række, som *ikke* blev nævnt i Oversigten, da jeg mente, at Hartkornsspecifikationerne 1789—91, Folketællingen 1787, Mandtal paa Formue- og Næringskat 1789 vilde være tilstrækkelige til at udfylde dette Tidsrum.

Denne senere Række, *Oplysninger om Hoveriet 1791*, indsendt til Rentekammeret (Rigsarkivet), kunde der imidlertid nok være Grund til at nævne, da denne Kilde indeholder særdeles fyldige Oplysninger ikke blot om Hoveriets forskellige Former, men

ogsaa om Hovbøndernes egne Gaarde, deres Landbrugsdrift, Udsæd, Avl, Besætning og meget mere. Disse Oplysninger er ordnet i Pakker amtsvis, men her maa man jo huske, at først fra 1794 indførtes vor nuværende Amtsinndeling. Sammen med disse findes ogsaa ofte Amtspakker med »*Hoveriforeninger*«, d. v. s. Overenskomster mellem Herremænd og Hovbønder om Hoveriets Fastsættelse.

Endelig kunde der maaske være Grund til at nævne en meget stor, men desværre temmelig uordnet Samling af Kilder, der i Tid ligger nær ved den i min Oversigt (S. 152) nævnte Beretning om Jordbrugerne 1804 (Matrikulsarkivet). Det er *Skatteansættelseskommissionens Arkiv* (Rigsarkivets vejledende Arkivregistraturer II. 81—82) i Anledning af den bekendte *Skat paa Nytte og Brug af faste Ejendomme 1802*. Skatteansættelsen foretoges af en Amtskommission, og denne har efterladt sig meget fyldige Skatteansættelsesprotokoller eller Deliberationsprotokoller for Amtets Landsbyer og for dets Købstæder. I Marginen af disse Protokoller henvises der med Tal til Bilagsnumre, som findes i særlige Bilagspakker, knyttet til hver Protokol.

Protokollerne giver en udførlig Beskrivelse af Jordernes Tilstand, deres Værdi pr. Td. Land og pr. Td. Hartkorn, Antallet af Gaarde, baade Bondegaarde og Hovedgaarde, de enkelte Gaardes Hartkorn, og ofte tillige Bøndernes Navne (her er Folketællingen 1801 dog selvsagt bedre). Endvidere Hoveriets Værdi og den Taxt, hvorefter Landgildens Naturalier afløses af Penge.

For Byerne og visse Landbygninger former Skatten sig som en Afgift af opmaalt Bygningsareal, samt en Skat paa Kapitaler, anbragt i faste Ejendomme. Ogsaa her faar man meget fyldig Besked. Ved en senere Lejlighed kan jeg forhaabentlig komme nærmere ind paa disse for Lokalhistorien særdeles værdifulde Kilder.

Svend Aakjær.